

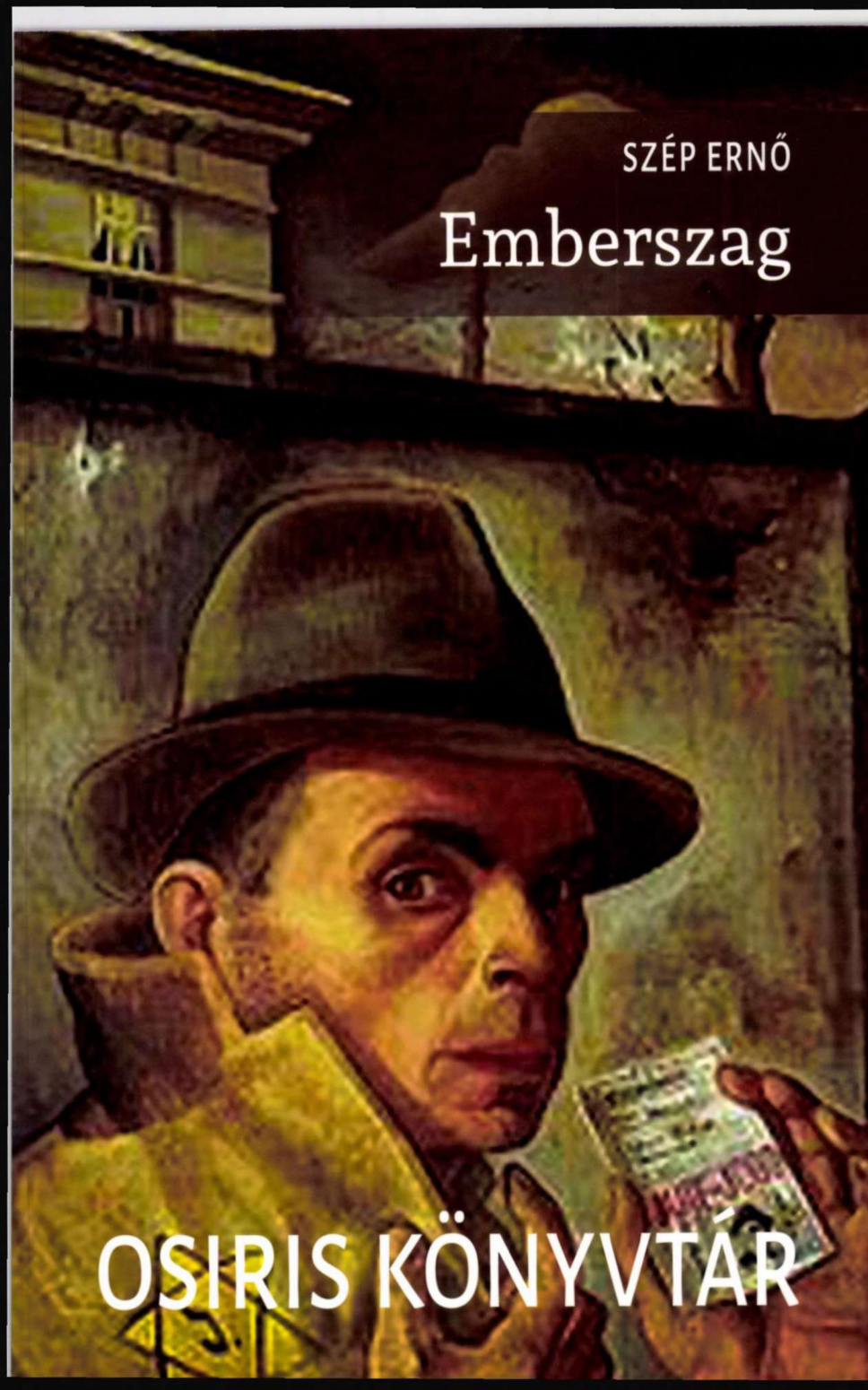
The background of the entire cover is a painting. It depicts a man from the chest up, wearing a dark trench coat and a fedora-style hat. He is looking slightly to the right with a serious expression. He holds a newspaper in his left hand, which is partially open, showing some text and a small illustration. The background of the painting is a dark, textured wall, possibly a building facade, with some architectural details visible in the upper left corner.

SZÉP ERNŐ

Emberszag

OSIRIS KÖNYVTÁR

1838

The book cover features a dark, atmospheric illustration. In the foreground, a man wearing a brown fedora and a trench coat is depicted from the chest up. He has a serious, intense expression and is looking slightly to the right. He holds a small, rectangular object, possibly a photograph or a card, in his right hand. The background is dark and textured, with a building visible in the upper left corner. The overall color palette is muted, consisting of browns, greys, and dark tones.

SZÉP ERNŐ

Emberszag

OSIRIS KÖNYVTÁR

1838

SZÉP ERNŐ

Emberszag

OSIRIS KÖNYVTÁR

Sorozatszerkesztő Gyurgyák János

SZÉP ERNŐ

Emberszag

OSIRIS » Budapest « 2018

A szövegkiadás alapja:
Szép Ernő: *Emberszag*. Budapest, 1945, Keresztes Kiadó
Ernst Szép: *Drei Wochen in 1944*.
(Autorisierte Übersetzung aus dem Ungarischen)
Wien, 1947, Panorama

Életrajzi jegyzet

Réz Pál

Minden jog fenntartva. Bármilyen másoláshoz,
sokszorosításhoz, illetve adatfeldolgozó rendszerben való
tároláshoz a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulása szükséges.

© Osiris Kiadó, 2011, 2018

© Szép Ernő örököse, 2018

c/o Hofra Színházi és Irodalmi Ügynökség, 2018

Osiris Kiadó, Budapest

www.osiriskiado.hu

Felelős kiadó Gyurgyák János
Szöveggondozó Macskássy Zsuzsa
Borítóterv Környei Anikó
Műszaki szerkesztő, tördelő Lipót Éva

ISBN 978 963 276 271 5

ISSN 1219-7718

TESSÉK FÖLKELNI

Október huszadika volt, a Szálasi-világ hatodik napja: fél hatkor (reggel) legédesebb álmomból riaszt a lakásparancsnok, T. úr.

– Tessék fölkelni. Tessék fölkelni, kérem.

Nem mondhatnám, hogy valami nagyon örültem a kakasszónak, elolvasgattam éjszaka egyig, fél kettőig. Mire felkönyököltem, ott állottak már az ágy előtt, vagyis a rekamié előtt a hűgaim, és mosolyogtak:

– Nincs semmi baj. Valami sorozás lesz megint.

Alakásparancsnok már kiszaladt, néki is készülni kell.

Október elsején voltunk zsidósorozáson; a tisztiorvos úr, megismervén, a szememhez hajolt, vizsgálta vagy harmadpercig, azután bediktált valami gyulladást, hozzá még szívgyöngeséget is, és adatott három hónapi haladékot, január 1-jéig. Hol lesz már akkor a háború?

Bekopogtatott a házparancsnok is, K. úr, fölkeltem-é? Sajnálja, az összes zsidó származású uraknak sorakozni kell a kapu alatt. Fél órán belül. Két napra való élelmet vigyünk magunkkal. Megmosdottam derékig, öcsém megborotvált (ő is jött), lenyeltem a plantateát,¹ karéj kenyeret ettem (vajunk akkor nem volt), meg vagy hat szem szilvát; hűgaim aközben szél-

¹ A második világháború éveiben a teahiány idején elterjedt teapótló, amely szárított szeder- vagy meggyfalevélből készült.

sebesen megrakták a hátizsákokat, enyémet is feladták a két vállamra, karomra a botom meg egy könnyű plédet. A lépcsőn negyedik emeletről lefelé a cigaret-tám is elszíhattam, pár perces késéssel lenn voltunk.

Volt már ott vagy harmincöt csillagos, álldogáltak, felsorakozva lazán, arccal a kapu felé, fel- és meg-rakodva, némelyiknek óriási zsebes hátizsákja volt, és azonkívül négy-öt csomagocskát, skatulyát lógat-tak a kezökből. Az urak ötven-hatvan évesek voltak, volt egy-két ötvennél fiatalabb is, meg volt hatvanöt, hetven, hetvenkét éves is köztük. Megmondta fenn a házparancsnok, nincs korhatár, mindőnknek menni kell. Odaállottam egy kedves ember mellé, B. igazgató úr mellé. Jött lefelé minden percben újabb felpakolt csillagos lakó. Háttal a kapunak állott fekete ingben, mellény, zakó nélkül egy tizenhétesztendős-forma ne-buló, karszalagos, hajadonfővel, friss, sárga bőrvén revolvertáska, két kézzel azt a régimódi, undok nagy puskát tartotta, a puskaagy a két cipője közt nyugo-dott. A szurony fel volt tűzve rohamra készen. Né-zegetett ez a gyerek bennünket moccanatlanul, igen barátságatlan szemekkel. A kapu be volt zárva. A név-tábla alatt a falnál rendőr állott, az is fiatal, az is pus-kásan-revolveresen. Fenn a folyosókon, hat emeletig, asszonyok, gyerekek néznek a korlát mögül lefelé. Nem szabad lejönniök. Idelenn jön-megy a házpa-rancsnok, meg a helyettes házparancsnok, D. báró (ők keresztények), átvesznek kis kéréseket; egyik csillagos a cigarettát felejtette fönn, másik a borot-váját, harmadik valamilyen orvosságot. Fölsétálnak mindenért. Ereszkedik a lépcsőn lefele egy idős úr, rápillant felkapott fejjel egy jóemberére (ki fel talált nézni); evvel a pillantással azt szoktuk mondani: no, mit szólsz ehhez, öregem?

D. báró megsúgta, hogy négy másik nyilas siheder az emeleteket járja, hátha elbújt valahol valaki. Jön, még mindig jön egy-egy csillagos lakó. Vagyunk már ötvenen. Itt-ott halkan diskurálnak, a legtöbb hallgat, néz lefelé.

No, most már körülbelül mindenki lenn van. Fali-óránk van a kapu alatt: tíz perc múlva fél hét. Jön le a lépcsőkön a négy karszalagos, szuronyos, revolveres ifjú, a házfelügyelő a hátuk mögött. Kettő most lemegy a házfelügyelővel az óvóhelyre, kettő meg liften föl a tetőteraszra. Az emeleteken csak két nehéz beteg hagytak, azok nem tudnak lábra állni. Egyszer csak rákiált a kapunál őrködő nebuló valakire:

– Vesse le azt a kesztyűt.

Ott elöl egy úr kesztyűt húzott, vékony zsinegen lógatta valami csomagját, vágta az ujját a zsineg. Ezt kezdi szépen halkan a nebulónak magyarázni, de az újra ráharsant:

– Simon duma!

Nagy csend lett. Csak a hátam mögött sóhajtottak.

Ez egész jóképű gyerek, hosszú, fényes haja van, lekente; festőnövendéknek is nézhetné az ember, ha civilbe volna. Gondolom, gyárba volt; az a temperamentum, aki ordít a meccseken, míg be nem reked. Lehet, nem is rossz gyerek, csak a revolver meg a szurony vadítja, meg hát az eszme.

Felhúzza a fejét, közénk kaját:

– Szabályosan felsorakozni! Négyesével!

Megtörténik, kis hezitáció után; egyik úr e mellé, másik a mellé a jóembere mellé kíváncszott. Öt-hat perc múlva elhal a keramiton való csúszás-kopogás, állunk szép rendben. Állunk tíz percre, húsz percre. Se rágyújtani nem lehet, se korty vizet inni, se támaszkodni, se lekönyökölni. Nem szabad beszélgetni. El-

múlt hét óra. Hol lesz az a sorozás? és mikor indulunk már? Az urak búsan, búsan merengenek lefelé. Fiaikra gondolhatnak, vejökre, kiket esztendőök óta nem láttak, kiktől levelet se lehet kapni. Meg leányukra, ki vidékre ment férjhez, meg vidéken lakott vén szülék-re, akiket mind-mind elvittek a nyáron Németország-ba. Húzogatom idegességemben hol a jobb, hol a bal vállamat; a szíj is kényelmetlen, a hátizsák két szíja. Másokon is észreveszem, hogy rándítják a vállat, húzogatják, meg a kezöket emelik, megnézik, úgy, mint a színpadon a drámai színészek. Meg babrálnak a jobb kéz hüvelykjének a körmével a bal kéz körmein, csupa unalomból. Egy úrnak köztünk tikje van; szaporábban kapkodja most fel a fejét, mint rendszeren szokta, fejfelkapás után háromszor nyitja a száját, de oly sürgősen, mintha legyet akarna bekapni. Másik úr, kézicsomagja nincsen, az a jegygyűrűt nézegeti, forgatván lassan jobbról balra. Egy meg kifordított kézzel a jobb orcáját simítja, simítja, mint szokták az urak borotválkozás után; de ez negyedórája csinálja, kis szünetekkel. A harmadik sorban előttem valaki pecsétet kapar a kabátja ujján, szép türelmesen. Odafele a harmadik emeleti korlátnál egy asszony a szemét kezdi törölgetni. Azután megfordul, bemegy a lakásba.

Lejött a két karszalagos ifjú a lépcsőn, ezeken katonaruha van; végignézi a társaságon az egyik (őrzető) az utolsó lépcsőfokon megállván, onnét vezényel:

– Hármasával sorakozni.

Csoszogás, kopogás, perc múlva hármasával sorakoztunk fel. Az én soromból hátrább lépett egy sorral dr. A. vegyész-mérnök úr, huszonöt évig Párizsban dolgozott valami laboratóriumban. Vagy tizenöt éve jött haza. Úgy rágta őt is, feleségét is a honvágy, nem volt maradásuk.

Az őrzetű odaszól a kapuhoz:

– Szabó meg Trajcsik még lenn-e van?

– Igen.

– Mi az istent csinálnak olyan sokáig?

Evvel a két katona utánok megy Trajcsiknak meg Szabónak, le az óvóhelyre. Állunk, csak állunk. Lenn vannak ezek is jó negyedórája, nem akarnak feljönni. Állunk, állunk. Állunk, állunk, állunk. A kaszárnya udvarán kellett így állani és állani sorakozva, parancskiadásra várni. Állani, várni, várni, várni, fogyasztani a drága fiatal időt, majd megveszni az unalomtól, a türelmetlenségtől. Ezenmód preparálja az embert a katonaság, így csinál szófogadó tetemet belőle. Szerencse, ha légy száll itt a kezünkre, vagy viszket az ember orra, van valami dolgunk, mulatságunk. Kinn a kapu előtt elmegy asszony, ember, gyerek, megáll némelyik, megnézni a csillagosok csapatát; mi is odanézzünk, aki csak ellép a kapu előtt, követjük végig a tekintetünkkel. Köhent valaki: tízen-húszan utánaköhentenek, akár a színházban; örül a tödő, hogy eszébe juttatták. Érettebb férfiak, aki dohányos, azok így reggel öt meg tíz percen átal köhögnek-krákognak; egypárat most is elővett ez az első cigaretta után való krákogás rohama; csóválják a fejöket, sajnálkozólag; nagyon igyekeznek a feltörekvő köhejt visszaszorítani; némelyik a kézicsomag miatt nem is tudna a zsebkendőér nyúlani. Csönd lett, csak a villamos zötyög, meg autó horkan imitt-amott. Háború van most a Földön, istenem; a háború az a dühöngő örültség, ugyebár. És milyen rend és csend tud a világon lenni. Mennyi ráérés, lassúság, unalom. Soha, soha olyan unalmakat, olyan döglött órákat, mint tizennégyben Szerbiában, ha nem éppen a fejünk felett fröcskölt a srápnél.² Mi a fészkes fecskét csinálhat

² Repeszgránát (angol).

ez a négy vitéz odalenn, ilyen sokáig. Idesúg H. igazgató úr, bal felőli szomszédom: kezdi féltetni a légóböröndjét. Ő is lenn tartja az óvóhelyen azt a legbecsesebb holmit, amit a légótáskába tömünk. Azoknak polcuk van az óvóhelyen egy sarokban.

Végre napvilágra kerül a négy katona. Az újabb kettő is olyan fiatal, húszévesformák. Végigtekint rajtunk az őrzető, parancsot ad:

– Számláljátok meg őket. Ötvennégy embernek kell lenni.

Ugrik kettő, a kapuig kocognak, az első azután elkezdi ott, oldalt fordulván, karjával a levegőt hasogatva s minden hasítással hátrább lépve:

– Három, hat, kilenc.

A másik, mintha ellenőrizné, a nyomába lépked. Megvan az ötvennégy.

Az őrzető:

– Vigyázz!

Vigyázzba állunk, akár a kis leventék. Mellettem B. igazgató úr elmosolyodik, magam sem állok meg; nem vették észre, szerencse. Alekent hajúgyerek kinyitja a kaput. Megint megszólal az őrzető; mintha csak hangszórót hallanánk, olyan visszhangos ez a hatemeletes kapualj. Középen megy föl a modern csigalépcső.

– Figyelem, az úton a legnagyobb rendbe és csendbe haladunk. Beszélgetés meg van tiltva. Egyforma távközökkel csatlakozunk fel. Aki hátramarad vagy görbén megy, az majd meg fogja érezni a puskatust. Indulj!

Óvatosan pislantottak az urak fölfelé, búcsúzni, aki az emeletekre felláthatott. És mentünk kifelé a házból; nyolc óra múlt tíz perccel.

AZ A POZSONYI ÚTI HÁZ

A kapu, melyen kifordultunk, egy Pozsonyi úti háznak a kapuja volt. Itt laktam testvéreimmal együtt június vége óta, mióta a zsidókat összeköltöztették (hogy még jobban összetarthassanak). Hatágú nagy vörös csillagot tettek a kapura, a Dávid csillagát. A Margitszigetről mindenkinek tisztulni kellett, már az vasárnap, március 19-én, mikor a németek megszállták az országot. Kétszázhetven német tisztet raktak be a Palatinus Szállóba. Egymagamnak engedték meg, hogy csak hétfőn reggel költözzem ki; én nemcsak egy-két bőrönddel voltam, mint az üdülővendégek meg a betegek, teli voltam könyvvel, képpel meg mindenemmel; velem volt az egész életem. Harminchárom évet töltöttem a Szigeten. Mikor reggel nyolc órakor kifelé indultam, helyet foglalván a lovas stráfkocsin,³ egy hosszába állított bőröndön, a szobafőnök, a kedves Misley avval búcsúzott, hogy semmit se búsuljak, jöhetek vissza két hét múlva. Ez nem megszállás, azt mondja, szó sincs róla, ez *átvonulás és vonalbiztosítás*: őt beavatták tegnap a szálláscsináló urak. Elhittem, komolyan; oly jólesett ezt elhinni. Továbbadtam a jó hírt a városban, mindenki kinevetett. Leköltöztem a testvéreimhez a Thököly útra. Onnét telepedtünk

³ Teherszállító szekér (német).

azután júniusban a Pozsonyi úti csillagos házba, egy negyedik emeleti lakásrészbe, kínos-keserves két hét után, míg az utolsó órában valami tűrhető elhelyezést kaphattunk. Költözéskor már kaptunk egy kis kóstolót az eljövendőből: a fuvaros legényei, akik költöztettek, elzabrálták egy csomó drága ruhaneműnk, fehérneműnk, tündér ügyesen; két testvérem is kísért a fuvart, semmit se vettek észre. Még konyakoztattam is a betyárokat, mielőtt elindultak, olyan hűvös reggel volt; amellet kaptak külön száz pengőt, mert felvitték a Pozsonyi úton a pianínót a negyedik emeletre.

Miénk lett abból a lakásból a cselédszobácska, meg egy szép nagy, Dunára néző szoba, erkélyes. Az erkély is a miénk volt, a szomszédé is, ez a szomszéd úr igen művelt, kellemes ember volt, dr. Bakonyi László, ny. törvényszéki jegyző, a hitközség főtitkára, Bakonyi Samunak, néhai debreceni negyvennyolcas követnek a fia. Harmadik beköltöztetettje is volt ennek a nagy lakásnak, ő egyszerűbb ember volt, kis családdal, az ő szobájuknak is volt erkélye, s a fürdőszoba is az ő szobájukból nyílt; az is közös volt persze. Bakonyi dr. feleséggel lakott, kislányával és nyolcvanesztendős édesanyjával; ebben a korban megint bájos leánykák lesznek az asszonyok. Bakonyi mamának nagyon szerettem a debreceni zengzetű, ízes beszédét. Velők lakott (az előszobában hálván egy lán, egész nap is jóformán mindig ott csücsülvén vagy feküdvén) egy tanti is. Ez a tanti nem vérségi tanti volt, nem: valami elárvult nevelőnő volt szegényke, magukhoz vették vagy tíz éve Bakonyiék irgalomból. Ennek az idegen családokkal való együttlakásnak némely nem éppen kíváncsatos mozzanatát nekünk is szerencsénk volt szenvedni; eszembe juthatott sokszor a Moszkvában közös lakásba, sőt egy szobába zsúfolt családok élete, a for-

radalom első éveiben, a Romanov⁴ regényéből (*Három pár selyemharisnya*). De hát a mi állapotunk istenes volt azoknak az életéhez képest.

Üveg

Szombati nap költöztünk oda. Mi történik rögtön az első este, kérem. Éjfél felé. Magam is aludtam már, olyan fáradság volt az egész nap való rendezkedés. Vónít a légiriadó; felkapkodjuk magunkat, igyekszünk az óvóhelyre lefele; két-három lépcsőfoknál tartunk, irtó dördület, utána üvegcsörömpölés mindenfelől. Sikoltoznak a nők, a gyerekek bőgnék a sötétben, lefelé bukdácsolva; sodorják, buktatják a bottal tipegő, tapogatózó öregeket, betegeket; felborulnak, és gurulnak le jajgatva a lépcsőn, csuda, hogy bordájuk nem törött. Vagy két óra hosszat kellett az óvóhelyen csücsülni. Fölmegyünk, be a lakásba: a hold besütött fényesen, a redőny ti. felszakadt; a torontáli szőnyegek, a szőnyegek közt a parkett teli-teli csillogó üvegcsereppel. A szobának falnyi nagy széles dupla ablaka volt, az az ablak szörnyethalt mind a kettő. Asztalon, székeken, paplanon, párnában, lepedőn, mindenben, mindenütt üveg villan. A nagy hosszú lécredőny girbén-gurbán fel van a levegőbe kunkorodva, akár szilaj jókedvébe cselekedte volna. A szomszéd lakásrész meg a miénk közt is üveg volt a fal: az is a földön van ezernyi cserépben, szilánkban. Párnánkat, plumeau-inkat⁵ meg-meghasgatták a berepülő üvegdarabok. Eltartott reggel fél hétig, míg azt a tenger üveget fekvőhelyeinkről, szőnye-

⁴ Pantalejmon Szergejevics Romanov (1884–1938) orosz író.

⁵ Kis dunyha (francia).

gekről, parkettről, asztról, székről fölszedegettük. De még két hónap múlva is kacérkodott a szőnyegből, a parkett hasadékaiból a szilánk. Betörtek a háznak az összes utcai ablakai, nagy üvegfalai. Mert a kapu elé is esett bomba; ki-be járni se lehetett, míg a járdáról az üveget meg a kötörmelékét el nem takarították. Nyár volt, szerencse, el lehetett az ablaktalanságot viselni. Csak hát este nem világíthattunk, nem tudván az ablakot elsötétíteni. Bizony nem olvashattam esténként egész nyáron; elég nagy szenvedés volt (augusztus végével a háztulajdonos vállalat megcsináltatta az ablakokat, redőnyöket). Megtanultam ezen a nyáron, ha holdtalan volt az este, sötétbe vacsorázni; hideget ettünk este mindig; kitapogattam kanalat, kést, villát, meg amit ettem, mindent. Sőt megtanultam a leghalibabb nesz nélkül étkezni, a szomszédék meg a testvéreim már aludtak. A cigarettám is sötétbe gyúrtam; ez különben született tehetségem; Szerbiába, a Macsvában⁶ egy éjszaka, erdős dombon vonulván keresztül, avval brillíroztam az ezredtörzsbeli urak előtt, hogy lóháton, esőben, nedves talaj felett, ahol folyton megcsúszott a ló, a hajtószárat a csuklómra csavarva, meg sodortam a cigarettám a sötétbe, de olyan formásra, akár a trafikból hozták volna. Több haditényem nincs is, amivel eldicsekedhetném. Rágyújtani meg úgy kellett itt a Pozsonyi úton vacsora után: kilábujjhegyeltem a spájzba, az ott lobbanó lángocskát semerről se vehették észre. Olvasnom nem lehetett, fél tizenkettő után hát egy órát, másfelet is néha, az erkélyen sétáltam a néma, fakó város felett. Az erkélyen kilenc lépést lehetett tenni hosszába, ha nem egészen lépett ki az em-

⁶ Szerbül Mačva: földrajzi terület Szerbia középső részének északnyugati felén, a Száva és a Drina folyók között.

ber. Nem tudom, hányszor fordulhattam vissza meg újra vissza a kilenc lépésekér mondjuk egy órán belül. Szembe volt a homályos Margit-sziget; még ilyenkor is kerültem, hogy oda-odapillantsak: az eget nézegettem, meg a vizet, meg a Várat, a Gellért-hegyet. Majd a szívem szakadt meg az első napokba, mikor, ha kimentem az erkélyre, vagy az ablakon keresztül pillantottam, szerelmes Szigetem zöldellt a szemem előtt. Vacsorázni, mondom, későn ültem le, tíz körül; fél tizenegy után aztán a mi emeletünkön összegyűltek urak, asszonyok, későbbben fekvők, V. igazgató úrnál a tízórai londoni magyar leadást meghallgatni. Abban a beljebb eső szobában éghetett a villany. Az igazgató úr régibb lakója a háznak, szomszédja s jóembere D. bárónak; D. báró úr ausztriai eredet, utálja a Birodalmat. Mióta zsidó származásúaknak nincs rádiójuk, a báróéknál hallgatja Londont V. igazgató úr. Erre az esti leadásra papírt, plajbászt viszen, fölveszi gyorsírással Londont. Több vendéget nem hívhat a báró, feltűnhetnék a dolog. Azután osztán jön vissza V. igazgató úr, felolvassa a leadást a társaság előtt. Ez a kis London, esténként, mondhatom, nagyon jólesett. Miután kicsit eltémáztak az urak a mai élet felett, tizenegyre ki-ki hazalépkedett lábujjhegyen, szervusz, jóccakát.

Az óvoda

Megismerkedtem már az első napokban a háznak egy-néhány lakójával, az óvóhelyen (elnevezte valaki Pesten óvodának). Volt nap, hogy négyszer-ötször is lemenekültünk. Egypárszor az elején megpróbáltam ott maradni a lakásban, de mindig felküldött értem a házparancsnok, muszáj volt lemenni. Amire olyan irtózat-

tal gondolt az ember, mikor Antwerpen bombázását olvasta, azt ugye szépen megszokta már itthon; mikor bombázás közbe fenn bújtam a lakásban, nem mondom, ha közel esett egy-egy robbanás, átrohant rajtam a rettenet, de általában zavartalanul olvasgattam. Nekünk zsidóknak fő szenvedésünk a kiszolgáltatottság volt, és fő félelmünk a deportálás. Ahhoz képest kis-miska a bombahalál. Itt is, úgy, mint a Thököly úton, bombázás alatt, föl-fölmentem az udvarba cigaretta-zeni. A Pozsonyi úton is kerekedett olyan buzgó cigaretta-csoport, férfi, nő, az egész bombázást az udvaron állották volna végig, ha a sűrűbb becsapódások perceiben le nem hajt bennünket a házparancsnok. Nem bánta volna a mi szabadságunkat, de tartani kellett a tömbparancsnoktól, az itt-ott felbukkant a tömb udvaraiban; súlyos büntetés várta, akit bombaeséskor a szabadba találtak. Volt rá eset, hogy négy-öt órát kellett az óvóhelyen kuksolni. Szép nagy meszelt pince volt az óvóhelyünk, két terme volt, elfért vagy négyszáz személy benne. Éjszaka tisztességesen volt világítva, csak hát a körték a mennyezeten voltak; a padon olvasván elfáradt a szemem, vigyázni kellett a betűvel. Két-három sakktábla felett is töprengtek az urak, akár a legszebb békében, és egynehány kis asszonybanda römikártyával szórakozott a hosszas légilátogatások óráiban. Legtöbben kötöttek az asszonyok az óvóhelyen, meg lehordták a krumplit, hámozni, a zöldpaszulyt, zöldborsót tisztogatni. Olyan típus is volt persze, semmivel se babráltak, csak fecsegték, fecsegték. Azután volt egy fajta, nő is, férfi is, folyton majszolt az óvóhelyen, nappal úgy, mint éjszaka. Egyszer-másszor olyan közel hullott a bomba, megreszketett a flaszter a cipőnk alatt, és rövidzárlat támadt. No, fölugráltak a nők a sötétben, sivalkodtak, bőgni kezdtek a kisbabák.

És egypár kislány is segített anyunak visítani. A gyerekeknek különben csuda jó kedvük lett, ha megszólalt a riadó. Kisfiúk, kislányok gyönyörűen utánozták a szírenákat; odavoltak a Sztálin-gyertyáér⁷ meg a nyomjelző piros gömbökér éjszaka, meséskönyv volt az, Tündérország. A cicák is nemcsak hogy bátran járkáltak odaki bombázás alatt, de hancúroztak jókedvükben; érdekes, hogy az a férfiasabb karakter, a kutya, az pedig a legtöbb nyugtalanul viselkedett, remegett és szűkölt, mikor csapkodták azok a gyilkos bombák Pestet. Talán mert hübbek az emberhez, azt féltik. A házbeli kicsi fiúnak mindnek volt játék légós karszalagja, öve, abba kis játék baltája. Meg még kicsi hamuszín légósisak is volt egy-kettőnek a fejében. Egyik-másik légó-alparancsnokunk is csak ilyen játszó gyerek számba ment a szememben; volt négy-öt példány; oly hadi ábránddal tekintettek elő a sisak alól, úgy húzták ki magukat és lépkedtek feszesen a falnál fel-alá, húzgálván a kötélövet, meg a kezöket a baltán nyugtatván meg igazgatván a komor sisakot a fejükben, és oly mosolytalan vészesen követelvén a gyerekektől csendet, mikor fel-fellobbant azoknak a jókedve.

Megható volt szinte mindennap látni, hogy viszi ölben az óvóhelyre lefele Bakonyi mamát a fia, Bakonyi László dr. Pedig gyöngé fizikum volt ő is (meg is halt szegény most márciusban, a földmunkára való hurcoltatás meg a végin a gettóbeli éhség úgy tönkretették, hogy ő valóban végelgyengülésben halt el, ötvenesztendőskorban). A Bakonyiék tízesztendőskor Katójának nagy szenvedélye volt a légó. Lelkendezve szaladt haza valamelyik kis barátnéjától, átalkiáltott hozzánk (a két

⁷ Éjszakai támadásoknál használt, ejtőernyővel ledobott világító bomba.

lakást az üvegfal helyén földig lógó függönyök, lepedők választották el):

– Jaj, zavaró Budapest! – Ez a jaj az ő örömindulat-szava, nem az ijedelemé. Örült Kató, de nagyon: kapkodta a néki kiosztott vinnivalót, első volt odalent a pincében, ő volt a lelke a gyerekek társasjátékainak. Néha átalkiáltott:

– Ernő bácsi, Pécs, Eger zavaró! Rögtön jön Budapest!

Kisült, hogy szó sincs zavarórepülésről. Elneveztük Katónkat Légó Katinak.

A riadónak pedig az a szokása volt, hogy reggelenkint abba a pillanatba hördült, mikor az első korty teát akarta nyelni az ember, vagy mikor éppen rántotta a gyufát, hogy rágyújtson, vagy mikor fél orcája volt az embernek megborotválva, vagy még kényesebb helyzetében az embernek. Ezt a gyöngédtelenséget igazán nehéz megbocsátani.

T.

Mondom, megismertem a házban az urakat egymás után. Szembe lakott az emeleten T. igazgató úr, szállító, azaz szállítmányozó vállalat igazgatója, őslakója a háznak; a menyét is odavette volt egy-két éve (mikor a fiát elvitték Ukrajnába), unokáját is, meg még a menyének az anyját meg a húgát is, így osztán nem kellett most idegent befogadni a lakásba. T. igazgató úr művelt, világiárt, előkelő tartású úr volt; bőséges könyvtárából sok olvasnivalót kaptam, míg békén ott lakhattam. Másik könyvforrásom ugyancsak az emeleten akadt, V. igazgató úr lakásában (őslakó ő is); fölfedezhettem náluk elég angol, francia jófajta könyvet,

amelyeket elhanyagoltam idáig. Magam az angol könyveimet, a szépen kötötteket eldugtam a tavaszon egy szerencsésebb felekezetű barátomnál, a fűzött Tauchnitzaimat, Albatrosaimat, Penguinjeimet⁸ elégettem. Nagyon rám ijesztett egy író pajtásom, aki meglátogatót: aki zsidónál angol könyvet találnak majd, internálják. A zsidó író meg, tudod, különösen szemmel tartják. A testvéreim meg a magam angol könyveiből és sok aggodalmas magyar könyvünkéből vagy tíz reggel be tudtuk a fürdőszobát fűteni. Hideg volt a tavasz, fát, szenet alig lehetett már kapni.

T. igazgató urat mindennap jobban megszerettem. Valami újat tanultam őnála. Bevezetett olyan országba, melyről sejtelmem se volt: a szállítmányozás országába; olyan nagy ország az, mind az öt földrész benne van tengerestül. Indiával és Szudánnal, meg Japánnal, meg a Fokfölddel is vannak üzleti kapcsolatai T. úrnak; mindenhol és mindenholá mindent tud szállítani, pardon: szállítmányozni. Teli volt egy polca lexikonnyi könyvekkel, ezek minden levele, minden oldala nemzetközi szállítmányozási térkép. Angol kiadás. Ezeket a csoda részletes térképeket néztük délelőttönkint, a megfelelő könyvekben, orosz, francia meg olasz országrészek térképeit; reggeli után ti. mindig belátogattam az igazgató úrhoz. Elmeséltem néki az esti angol leadást (ő jókor fekvő); ott volt már akkorra a reggeli *Pesti Hírlap* is; az igazgató úr azután körzöbeli pici lemezzel lemérte a térképeken a távolságot, és úgy kombinálta, hány nap még Königsberg meg Livorno, meg Párizstól még hány hétnyire vagyunk. Ő volt az én katonai szóvivőm. Ő, de hiányzott, mikor besorozták ro-

⁸ Elsősorban puhatáblás sorozataikról elhíresült, korabeli német és angol könyvkiadók.

mot hordani. Termett egy nem túlságosan vidító szó-játék a besorozott urak között: Rommelnek⁹ nevezték magukat, a romeltakarítás révén. Oda volt az igazgató úr reggel hattól délután hatig, vagy három héten átál. Akkor az a szerencse érte, a lábára zuhant egy vasrúd, a díványra került a dagadt lábával. Kicsit azért fájts neki, a lába mellett, hogy nem talicskázhatja a törme-lékeket, mert ez is valami elfoglaltság. Általába keser-vesen panaszkodtak az urak a házban: szerencsétlenek ebben a kényszerű tétlenségökben. Némelyik úr, akit a törvény nyugdíjaztatott vagy egyszerűen kidobatt a hivatalából, öt-hat esztendeje nem dolgozik már. Mindezek a tevékeny urak, akik a házat lakják, mind azt tapasztalják, hogy nincs fárasztóbb valami, mint a semmitse csinálás. Van itt egy építészünk, egyik temp-lomot, múzeumot, halotthamvasztót a másik után raj-zolja, csak hogy meg ne bolonduljon.

Magamnak is bizony csúnya szenvedés nem dolgoz-nom. Az összeköltözéskor abbahagytam a megkezdett regényemet; nem tudok itt és nem is merek dolgozni. Rajtam üthetnek; akármit írok, az mind nemzetelle-nes. Csak a noteszbe jegyezgetek, rögtön dugom egy párna cihája alá a noteszt is, ha becsöngettek. Jaj, az a rémület, ahányszor a csengő megszólal. Sose tudjuk, nem rossz szándékkal jön-é valaki; nem éppen ma sze-dik-é a zsidóságot, hogy deportálják.

Meg az az ijedelem, mikor az elején délután ötkor nem volt még itthon a házba valaki, aki kiment a vá-rosha. (Háromtól ötig volt szabad az utcán lenni.) Öt óra után egy-két perccel ki kellett mindenkinek állani az ajtajuk elé a folyosóra, jött a házparancsnok megszá-molni, hogy az ajtóra kiírott személyek mind itt van-

⁹ Erwin Rommel (1891–1944) német tábornagy.

nak-é. Evvel az ellenőrzéssel D. báró urat bízták meg; röstellte is, unta is a dolgot, egy hét múlva már csak a lakásparancsnok nézett be mindenkihez, itt van-é, hazajött-é. Vagy két hét múlva ő is letett róla; azután csak avval tartoztunk, hogy az öt órára haza nem jött családtag felől azonnal szóljunk a házparancsnoknak. Annak pedig a legszigorúbb utasítása volt hat órára a rendőrőrszobán jelentést tenni.

Magam nem jártam ki a házból, nem volt kedvem csillagosan sétálni. Csak kéthetenként mentem át a szemben való fodrászhoz nyíratkozni meg a manikűrös-kisasszony elé ülni. Azt hittem áprilisba, mikor felvarratták a csillagot, azt hittem, beléhalok a megjegyzett állattá, tárgyá váló degradálásba. Nem, nem fogják rajtam a csillagot látni. Ott a Thököly úton áthívtam még a fodrászt meg a manikűrösleányt; az utcára ki nem léptem; annak a háznak kertje is volt, ott sétáltam egy-egy órát reggel meg este. A kerítésen belül nem kellett csillagot hordani. Az összeköltözteség föl se húztam azt a kabátot, amelyikre a csillagot felvarrtuk. Június végén muszáj volt kimenni a kapun (csillaggal persze), fölmenni a hitközséghez lakást szerezni. Szememre húztam a kalapom, mint a strucc. Éreztem ott a villamoson, hogy kezd a képem tüzelni. Itt a Pozsonyi úton már a lépcsőházba se szabad csillag nélkül mutatkozni. Olyan nüánszai is voltak a rólunk való gondoskodásnak, mint például az, hogy a házban lakó zsidók nem látogathatják egymást. Egypár napig szigorúan ehhez tartottuk magunkat, de azután meg-súgta D. báró, hogy csak látogasson ki-ki ahová akar, reméljük, nem lesz baj belőle.

Napjaim

Nem unják már, kérem, az írásomat? Szeretném a napi programot elmesélni, megengedik? Köszönöm. Tízöt tizenegyig szóval T. igazgató úrnál időztem. Azután olvastam egyig, fél kettőig. Közbe-közbe jegyeztem a noteszembe a jövőendő halhatatlan műveimhez való motívumokat. Kettő után ebédeltünk. De lett abból némely nap négy óra is, meg öt is. Hosszú nappali légilátogatás miatt, meg mert a húgom a déli kimenőkor (tizenegy és kettő között) semmit se kaphatott már boltban, piacon. Ha semmi zavar nem volt, kiültem ebéd előtt az erkélyre uszályokat meg felhőket nézni. Megtanultam volt egy kicsit zongorázni, de egyetlenegyszer nem ültem a Pozsonyi úton a pianínó elé. Húgaim se. Se egyetlen zongorás nő a házba nem emelte föl a klaviatúráról a födelet. Nem mertek muzsikálni. De meg nem is volt lelkök hozzá. Asszonyoknak, lányoknak az uruk, bátyjaik, öccseik, szerelmük aknát szednek az orosz fronton; ki tudja, nem éppen akkor szakítja szét őket a robbanás, vagy nem éppen akkor kötik ki vagy verik agyon, mikor ők itt a Debussy témái felett révedeznek?

Ebéd után sétáltam vagy egy órát az erkélyen. Azután olvastam. Olvastam fél hatig, hatig; akkor szoktam aztán belátogatni V. igazgató úrékhoz, ez az úr az, aki Londont felolvassa. V. igazgató úréknak is oda van a fiok, sose tud maga felől hírt adni. Nem beszélünk a fiúról, apja, anyja se beszélnek róla, nem, nem akarják egymás szívét szaggatni. Verseket ír az a gyerek, egyetemista, de nem akar lenni semmi, költő akar lenni. Már azt se bánnák a szülei, csak hazajönne. Ezek is jó emberek: annyi rokont fogadtak be, többet, mint ahány személyt a lakás négyzetméterszáma rendelt. Idős meg fiatal asszonyokat, gyerekeikkel. Teli van

ággal, rekamiéval, fotój-ággal az a szép nagy lakás. Az asszonyok piacra jártak, takarítottak, főztek, mosogattak, meg mosták a szennyest; cselédet a zsidó nem tarthatott. Zsidó, mármint izr. felekezetű különben alig volt a ház csillagos lakói közt. Katolikusok voltak vagy protestánsok. Csak hát a szülék, vagy a nagyszülék! Egy órát ültem V. igazgató úréknál; a gazda maga némely nap nem volt otthon, lehívták valahová bridzsezni. Többfelé folyt a hosszú délutánokon a bridzs, a rómi; idősebb urak a klasszikus alsóst űzték, minden egyéb játékot megvetnek.

A zsidó antiszemiták

A szomszédolás az egész háznak divatja volt; természetes, mind a magukhoz valót látogatták. De nemcsak vagyoni helyzet és nívó szerint ment a szelekció, nem: voltak olyan bigott antiszemiták (akik már keresztényeknek születtek, vagy húsz éve kitértek), nem jártak össze, nem is érintkeztek zsidókkal, mármint frissen kitértekkel. Még a gyerekekre is vigyázni próbáltak, azok se érintkezzenek a csak tegnap kitértek gyerekeivel. A Thököly úti óvóhelyen egy sváb postáskisasszony nem engedte maga mellé ülni hűgomat (ki magyar szakos tanárnő). Itt a Pozsonyi úton első óránkon, mikor az óvóhelyre lebukdácsoltunk, itt meg azon épülhettem, hogy egy hölgy felpattant a padról „nem ülök zsidó mellett!” felkiáltással. A másik hölgy, aki az urával oda leült, méltatlankodva fordult felénk:

– Mit szólnak ehhez a szemtelenséghez? Két éve katolikusok vagyunk.

Ennek az asszonynak is, amannak is gyémántkeres-tecske villogott a nyakába. Az ilyen nőket a tavaszon

elnevezték csillagkeresztes hölgyeknek. A kitért asszonyok tüzesebb antiszemiták voltak, mint a kitért urak. Különben szinte minden zsidó, az is, aki megmaradt a felekezete mellett, az is mind antiszemita. Irtózik a többi zsidótól. Azoknak a „bűneiért” kell néki is szenvedni. Meg ha csak ő maga volna zsidó a világon, vitrinbe tartanák őt, tisztelnék, mint az ereklyét. De hát rengeteg sok a zsidó; és ha zsidók a Földön nem volnának, néki se kellett volna zsidónak születni.

Eldiskuráltunk az asszonynéppel V. igazgató úrnál; művelt nők, kedvesek. Volt itt is, másfelé is a házban egynéhány jóképű nő; kérdezhetitek, valamelyik nősténynek nem udvaroltam-é. Hát nem. Pedig úgy kellett volna most a szerelem, mint a cigaretta ahogy kellett. De nem, nem, nem, nem volt arcom, nem volt szívem-lelkem olyan asszonyhoz-lányhoz közeledni, kinek urát, vőlegényét elragadták. Még a flört, még a viszony se csak az érzékek dolga ugyebár. És egyetlenegy házbeli nőre se foghatom rá, hogy szóval, szemmel kínálkozott volna nekem vagy más férfinak. Azért ha bánatban és félelemben éltek is, persze, mert nők, mind adtak valamit arra, hogy tessenek az embernek; cicás kényességgel púderezkedtek, korrigálgatták a szájokat; van olyan mosolyuk, van olyan pillantásuk, amelyik mindennap kérdi vigyázatosan: jólesik rám nézni magának, kíváncsúnak talál? Mert az nekik úgy kell, mint a levegő.

F.

Fél hét tájban megteáztam, haraptam a teához, ha vaj volt, egy karéj vajas kenyeret, meg egy kis cseresnyét vagy meggyet kaptam. Mikor én ozsonnáztam, akkor

vacsoráztak a testvéreim. Azután odakészítették az ablaktalan ablak elé az asztalkára az én vacsorámat. Ozsonna után megint olvastam egy kis porciót, azután pedig a harmadik rendes vizitre mentem, le az első emeletre F.-ékhez. F. úr mérnökember, negyvenesztendő; szép, magas, formás férfi, olyan a képe, mint volt a debreceni huszártiszteké. F. úr huszonnyolc esztendő korában, valahol a Körösök mentén zsilipek körül dolgozván, rávetette a szemét a mezei gyógynövényekre. Azokat ott szegény öregasszonyok tépegették; hordták a patikusnak. Esztendő múlva tízszeres árat adott a falu nénijeinek, országosan árulta már annak a vidéknek a füveit, virágocskáit. Két esztendő múlva egész Európába küldte ide-amoda az ő kicsi vállalata a gyógynövényt; harmadik esztendőre Amerikába szállította már a Körös-parti áldást. Az lett a vége, kihítták Amerikába, vezetni valami óriási gyógynövénytelepet. Persze rengeteg magyar fűvel, virággal látta el azt a tengerentúli növénykultúrát. Hazajött 39-be nyáron az özvegy édesanyját meglátogatni. Itt rekedt. Azt mondja, ha ki nem tör a háború, mind a két Amerikát végighódítja azóta a magyar gyógynövény számára. (F. úr is ilyen ellensége a hazájának.) Persze nemcsak kereskedő meg igazgató volt a tengeren túl F. úr, fő munkája, hivatása ma már a növénynemesítés. Itthon epekedik most dologtalan, bezárva ebbe a házba, anyja meg magára maradt asszonyhúga mellett.

Érdekes, hogy ez az ennyire modern fiatalember betű szerint követi a legortodoxabb zsidó dogmákat. Olyan vallásos nevelést kapott. F.-ék csak kósert esznek. Péntek estére gyertyát gyújt F. mama, s csukott szemmel, összekulcsolt kézzel imádkozik hangtalan a leánya is, mellette állván a gyertyatartóban égő két szál gyertya előtt. A gyertyák addig égnek, míg el nem

kell sötétíteni. Akkor bejön a szomszéd keresztény lakásból valaki a gyertyákat elfújni. Mert ha beállott a szombat, az igaz zsidónak a gyertyát se szabad eloltani. Mesélt valami mulatságosat F. úr nekem: azt, hogy akárhová utazik, mindenütt tud kóser éttermet találni. Van ti. egy kis ort. zsidó bedekker,¹⁰ abba benne van minden rituális vendéglője a világnak. Engem is elvitt egy péntek este Bíró Lajos¹¹ Párizsban egy Quartier Latin-beli¹² zsidó bisztróba, annak a híres csukáját megélvezni. Megesküdött a baszk sipkás patron, hogy még a bor is hitelesített kóser bordeaux-i. Természetes, F. úr is mindig fedett fővel étkezik. De ami osztán igazán imponált, az az, hogy péntek esti gyertyagyújtástól szombat estig nem füstöl F. úr, pedig szenvedélyes szivaros. Leveszem a kalapom előtte, hacsak Jehova meg nem büntet a fedetlen fejemért.

F. urat különben, mint csak negyvenéveset, azért nem vitték el már régen munkára, mert autóbaleset érte pár éve; gerinctörése van, felsőtestét orvosi fűző szorítja.

Szinte minden estefelé ellátogat F. úrhoz egy húsz-huszonkét esztendős fiú, rokon; fehér karszalaggal dolgozik valamiféle üzemben; a keresztény zsidó munkaszolgálatos ti. nem sárga karszalagot hord, hanem fehéret. Ennek a fiúnak olyan jó keresztény képe van, hogy bátran *belóghat* engedély nélkül is a városba, sose fogták még meg. A fejébe honvédsipka van; azt viselik különben a sárga karszalagos fiúk is. Járnak a házba más fiúk is, akik így meg- és belógnak Kelenföldről, Kőbányáról, akiknek a képin nem lehet a zsidót gya-

¹⁰ Útikönyv (német).

¹¹ Író, újságíró, forgatókönyvíró (1880–1948).

¹² Párizs egyetemi negyede.

nítani; az útra persze a fehér is, a sárga is leveszi a karszalagját. Szüleiket, rokonaikat, menyasszonyukat vagy kedvesöket látogatják ezek a vakmerő fiúk.

Az F.-ék látogatója jogász lenne, de hát. Mindennap hoz egypár friss hírt a gyerek. Éspedig nem rémhírt, hanem krémhírt. Először is referálja a délután ötórai londoni leadást. Ők mindig megkapják az angol híreket, főhadnagy úr megengedi az irodába beosztott zsidainak, hogy Londont hallgassák, ővele együtt. Főhadnagy úr jó fiú, intelligens; ab ovo¹³ tudta, hogy a németet ki fogják ütni. Urazza a kényszermunkára vitt zsidó fiúkat, mindennap bocsánatot kér, amiért ilyen csúnyán meg kell őket dolgoztatnia. De az ún. keretlegénység közt is sok van, aki mindig utálta a németet; pláne mióta beerőszakoskodtak ide, csak ölni szeretnék őket. Ma is volt egy kis *zrí*,¹⁴ két német altiszt be akart a kapun jönni, körülnézni a vagonokat rakó zsidók közt. A honvédek nem engedték be őket. Kiverték a kezökből a revolvert, mikor azok rájuk fogták, elkergették őket puskatussal. Meséli azután, hogy Varsót elérték az oroszok, most hallotta a villamoson, ez későbbi leadás. Meg meséli, hogy a fronton mindennap több a csetepaté német meg magyar csapatok közt. A végén kávét kap, kalácsot, vaját, cigarettát, igazán megérdemli. F. úr azután nekiül a sakknak, rendszeren T. úrral, aki szintén belátogat estefelé; áhítatos sakkisták mind a ketten.

Este meg, nyolc és kilenc közt, benéztem szomszédomhoz, Bakonyi dr.-hoz, ő is csak estére jött meg a hivatalából. A hitközségi tisztviselők reggel nyolctól este nyolcig közlekedhettek. Mindig gyalog sétált haza

¹³ Eleve, eredendően (latin).

¹⁴ Zűrzavar, felfordulás (argó).

Bakonyi dr., azért is, mert kínos a zsidó kocsiba ülni (a harmadik kocsiba), s azért is, mert mindennap megfájult a hivatalban a feje; a kijáróórákban dühödötten ostromolták azt a Síp utcai házat ezer bajukkal a zsidók. Legtöbbit Bakonyi dr. járta a minisztériumokat a zsidóügyekkel. Ő is mindennap hozott haza híreket, bizony, nem mindig jókat. Tegnap olyan jó hírt hozott, hogy a kormányzónak sikerült kiharcolni, hogy a Kistarcsán már vagonokba rakott ezerötszáz zsidót, szocialistákat, ügyvédek meg a sajtókamara volt zsidó tagjait mégse viszik ki Németországba. Kiszállhattak a teherkocsikból, mehettek vissza boldogan a barakkokba. Ma este pedig kihívott az erkélyre, ott árulta el, hogy a Belügyben megsúgta egy jóembere, hogy baj van: háromezer csendőrt vezényelnek föl Pestre. Ezt megint a németek csinálják, a pesti zsidóságot is deportálni akarják. Feleségének, anyjának nem szóltott erről. Gondolhatják, mennyit aludtam azon éjszaka. Gyöngé nőtestvéreimér reszkettem, azok a Németországba való szállítást nem fogják túlélni. Meg féltettem jó barátokat, jó ismerősöket és mindenkit, mindenkit. Tudtam felőle, hány zsidó sorsú ismerősöm rejteget mérget magánál, a deportálás ellen. Testvéreim meg a bátyjuk nem gondoskodtak méregről. Mikor a húgaim is emlegetni kezdték a mérget, most a nyáron, már nemigen lehetett szerezni. Aztán nem is törekedtünk utána, Bakonyi dr. mindig avval biztatott, hogy a főváros zsidóit több baj már nem éri. Nehéz elmondani, elhitetni Magukkal, hogy voltam én evvel a dologgal a magam becses személyét illetőleg. Magamnak egy-egy pillanatra jutott a méreg eszembe néha, felületesen. Én, én, kérem, mintha nem is hinném a halált. Ó igen, elfúj engemet is, mint a gyufát, de én nem tudok majd arról; én nem tudok, nem hiszek, képzelni se bírok

egyebet, csak életet. Sose lesz az életnek vége, utolsó lélegzetem után nem húzom össze a tüdőm, és utolsó gondolatom után pontot nem teszek: gondolat, lélegzet átalszökik a végtelenbe, időtlenbe. Halhatatlan vagyok, vagyis meghalhatatlan. Azok vagyunk mind. És én olyan kíváncsi vagyok, olyan kíváncsi mindenre ezen a Földön, olyan örülmód kívánok látni, hallani és tudni világot, életet; én még az akasztásomra is kíváncsi lennék; még akkor se kapnám be a mérget, ha avval elkerülném, hogy a gázkamrába toszigáljanak.

A kapu

Elfelejtettem, lám, a kapuőrsegről mesélni. Már július első napjaiban összebeszéltek a lakók, meg a szomszéd csillagos házakéi is, megszervezték a kapu őrizetét. Hallottuk ti., hogy sok csillagos házba beállítanak őrzáratok, nem tudom már, miket fognak rájuk a lakókra, zsarolják őket. Azontúl a mi házunk kapuja is zárva volt nappalra is; kétóránként két-két úr odalenn vigyázott éjjel-nappal. Énrám a sötét órákban való inspekcióra hetenként kétszer került a sor; mindig este tíz-tizenkettő közt kaptam beosztást, nem későbbre. Az lett volna a dolgunk, hogy ha ilyen őrzárat be akar na a házba jönni (a házfelügyelő persze nem engedi be), a tetőről átlépünk a szomszéd háztetőre, annak a háznak a Rakovszky parkra¹⁵ is van kapuja. Egyik aztán elszalad az őrszobára, másik a közeli kaszárnyába segítségért. Más-más úr került mellém; az őrség beosztását kitették a falra, kicsi fülkében, amelyik ott homálylott

¹⁵ Ma Szent István park. Rakovszky Iván (1885–1930) jogász, politikus.

a házfelügyelői lakás mellett. Ha valami unalmas bácsi mellé kerültem, lejött mindig arra a két órára a kedves T. úr a sorsomat enyhíteni. Különben a fülkében asztalka volt, meg két szék; a házfelügyelő kiadta a rádióját is, muzsikálhattunk halkán, ha valami hallgatható zenedarabot kaptunk. De legtöbbször tánclemezeket közvetítettek, jazzénekesek szívdöglesztő bűgásával; persze rögtön eloltottuk. Olvasni, sajnos, abban a fülkében nem lehetett, csak egy picike kék körte égett fönt a mennyezeten.

A két jóra való házparancsnok, K. úr meg D. báró azt is megengedte, hogy a csillagos lakók is napozhassanak odafenn a tetőterazon. (Keresztény lakás összesen öt volt a házban.) Képzeltetni, micsoda áldás volt ez; felhordták az erkélyekre szőlő fekvőszékeket, nagy zöld-piros állóernyőket. Előkerültek a trikók, fönt a terazon zuhany is volt, akár a strandokon. Odafenn olvasgattak meg kártyáztak azután délutánhosszat az urak, asszonyok; aki nem kártyás nő, s nem olyan rabja a regénynek, az fekvőszéken vagy a tiszta *crazy pavement*-en¹⁶ heverészve kézimunkálhatott, pletykálhatott. Baj volt mindig a zsvajgó gyerekhaddal; az apraja nem akarja az antiszemitizmust komolyan venni. Rettentő nehéz volt hangfogót tenni a kacagásukra, visítozásukra, mikor hancúztak odafenn. A nyolc-tíz éveseket meg szívfájdalom elnézni, milyen csöndesek, komolyak ezek, hogy félreülnek a sarokba sokszor, térdük közé bámulnak lefele. Ők mindent tudnak. De a kicsik miatt folyton reszketni kell, a szomszédságból följelentheti valaki a zsidó nyaralást, isten őrizzen.

¹⁶ Szabálytalan kőlapokból kirakott burkolat (angol).

A szomszéd ház

Második délután, mikor fölnéztem én is a tetőteraszra, a szomszéd teraszon fölfedeztem egy derék piktor ismerősömet, ott állott a *staffeláj*¹⁷ előtt, a gyönyörű zöld Szigetnek egy részletét festette. Az a ház is csillogos ház volt. Nem kellett, csak a derékig érő vaskorlátón átkelni, az választotta el a két tetőteraszt. Még egy ismerős urat találtam a szomszéd tetőn, hasalt a fürdőköpenyén, olyan barna volt már, mint a beduin.

– Jó dolgunk van, ugye, mester – azt mondja, s emelte fejét –, hol itt valami fa, hogy lekopogjam? – A piktor nyújtotta le néki az ecsetje nyelét.

Könyökölvén azután ketten az újpesti híd felé, elszórakoztatott a piktorom az ő házuk emberi állapotaival. Abban a lakásban, ahol ő is fészkel, van ott egy meghibbant öreg hölgy, a szomszéd anyósa, az régen azt hiszi, hogy a veje meg a lánya meg akarják mérgezni. Az unokája viszi reggel az ágyához a teát, annak inni kell egy kanálkával, mielőtt ő belészörpöl; a vajas zsemlyébe se harap addig, sőt a gyümölcsbe se soha, míg azt az unokája meg nem kóstolta. A riadó után tuszkolni kell mindig le az óvóhelyre (meg kell jegyezni, hogy süket); nem hiszi el, hogy bombáznak, azt képzeli, ezt a mesét a leánya meg a veje találták ki, hogy őt rémítsék.

Másik beteg asszony, fölöttük egy emelettel, az is érdekes. Egész nap a karszékben ül, hűdött. Ő keresztény (őskeresztény, ahogy most mondják), az ura zsidó. Menyasszony korában támadt az ízületeire a nyavalya; ez az ember nem hagyta ott, elvette azon betegen. Pedig szegény lány is volt. Hát kérlek, mikor

¹⁷ Festőállvány (francia–német).

a divatja jött, az asszonyon is kitört az antiszemitizmus. Örült Hitler-imádó, hangosan magasztalja mindig a főrt, és szidja a zsidókat reggeltől estig. Két fiát munkaszolgálatra vitték az orosz frontra, azokat se sajnálja. Hallottál, kérlek, ilyet?

Van azután itt egy család: a szülék nem akarták a lányukat a szerelméhez adni, mert a fiú vagyontalan. De a leány hozzáment. Az összeköltözköskor a fiatalok ide kerültek a szülékhez. Egypár napig nem bántották a szülék a fiút, azután kezdődtek a csúnya jelenetek; most az a helyzet, hogy a vejöknek nem adnak enni. A leányuk éhségsztrájkba kezdett; bőgött éjjel-nappal; egyszer ki is akart ugrani az ablakon. Most már megtört, eszik. De a fiúnak nem tud enni adni, vigyáznak a körmire. A szomszédok táplálják a fiút. El akartak persze költözni a fiatalok, nem kaptak helyet sehol se.

És kérlek, az is elég groteszk, amit egy negyedik lakás felől mesélek neked. A lakás bizonyos asszonyé, az nemrégén vált el, a kislányával itt maradt. Most hozzáköltözött az udvarlója is, aki különben el fogja venni. És két barátnéját fogadta be, urastul, gyerekestül persze. Most jön az elvált férj: az sehog se tudott valami tisztességesebb helyet kapni, azt is idevette az asszony, berendezett egy kis szobát néki a maguk szobája mellett. Szép nagy lakás az a lakás is. Az elvált férj, azt mondják, halálra szerelmes az asszonyba. Regény ez barátom, nem?

Jaj, hány házban, hány lakásban ég ilyen pokol; az embernek, ha hall felőlük, valóban Mauriac jut eszébe, sőt Céline.¹⁸

¹⁸ François Mauriac (1885–1970) és Louis-Ferdinand Céline (1894–1961) francia írók.

Kérvényt kell a kormányzóhoz írni

Jöttek a napok egymás után, hétfőre kedd, keddre szerda, szerdára csütörtök, még ilyen világba se bontják meg ezt a sorrendet. Egy nap, július közepe táján, avval jött haza Bakonyi dr., hogy azt üzeni nekem N. miniszteri tanácsos, a Kultuszból, írjak kérvényt a kormányzósághoz, hogy a csillagviselés alól mentesítsenek. Készül már egy ilyen akció: leveszik a bélyeget az érdemesebb tudósokról, írókról, művészekről. A legelső leszek, azt mondta a tanácsos úr, aki a csillagot lefejtheti (mert azt oda kellett varrni). Biztos, hogy Bakonyi dr. juttatott a tanácsos úr eszébe. Őt, Bakonyi dr.-t már vagy tíz napja mentesítették, hogy annál zavartalanabban járhasson be a minisztériumokba. Elgondolhatják, kérem, hogy megszegyeltem magamat: belé kell a kérvénybe írni, hogy a nemzet ellen semmit se vétettem. És milyen feneketlen mélyen szégyeltem, hogy kérni kell annak, aki küldetése révén a nemzete fölé magasodik, annak rimánkodni kell, hogy vegyék annyira magyarszámba, mint a kutyasintér cigányt meg a lakat alá tett betörőt. És aztán nem illik különbözni az embernek csillagos sorstársaitól, azok fölé kerülni. Hanem a csillagtól való szabadulás azt jelentette, hogy mi is, akik szűkébe vagyunk a pénznek, mi is olcsó húst kapunk, cukrot, vaját, a piacon, mire a húgom kimehet, nem kapkodták még el a krumplit, zöldséget, gyümölcsöt, amit aztán *feketén* kell venni a házba belopózó jóasszonyoktól. Soványodtunk már erősen. Azután a fejünk felett lebegett folyton a deportálás, a pusztulás. A mentesítetteket nem vihetik el. Én magam nem féltem, mondtam már, nem féltem, hogy elveszünk. Esküdtem rá, hogy szabadulunk. Tán csak aki ilyen gyöngé,

mint magam is, csak az tud tán ilyen eszelősen hinni. De hát nehéz felelősség sújtott, itt vannak a testvéreim. Szóval hát másnap megírtuk azt a kérvényt. Hallucinált a szemem: mintha a szégyentől pirosakká válnának a sorok, akár piros tintával írnék. Bakonyi dr. vitte be a kérvényt a Kultuszba. Avval próbáltam a szégyenem oltogatni, hogy hiszen magam úgyse élek majd a csillagtalan szabadsággal, éppen úgy nem megyek majd az utcára, mint eddig nem mentem. Azt is kitaláltam, hogy tovább is viselem majd itthon a csillogot, ne irigyeltessem magam, ne bánatosítsam még jobban a házban élő megalázottakat.

Nem jól emlékszem már reá, mi minden történt a világon a nyáron átal; fejem is végtelen fáradt még, amellet jelentékeny tehetséget kaptam arra, hogy a történelmi eseményeket roppant hamar elfelejtsem. Azt se tudom már, mikor ment Sztójay, mikor lett helyette Lakatos a miniszterelnök. Talán még júliusban. Hiszen mindegy, miránk az tartozott legjobban, hogy Pesten rezeg a háromezer kakastoll. Bakonyi dr. azt újságolja, a hitközség folyosóján tucat rendőr szorítgatja vissza a Síp utcába zúdult tömeget. Mindenki fel akar iratkozni a Palesztinába induló hajóra. Az oroszok még nem érték el az országot, még csak az erdélyi hágókat ostromolják. Ki tudja, mikor szabadulunk, és szabadulunk-é egyáltalán. Még mindig tanakodik a ház, mit lehet ettől a Lakatostól várni? A rezümé¹⁹ az, hogy katoná, biztos hű embere Horthynak. De hát mit tehet, itt vannak a németek.

¹⁹ Összefoglalás, kivonat (francia).

Svéd védelem

Akkortájba hallottam először a svéd védőlevél felől. Azt is Bakonyi dr. újságolta. Ti. hogy a budapesti svéd követség azt a zsidót (meg keresztényt is), akinek hozzátartozója él Svédországba, beírja svéd állampolgárnak, és kiviteti Svédországba. De ennek az a feltétele, hogy a svéd honos testvér, gyermek vagy rokon odakint Stockholmban írásban vállalja, hogy megfizeti az illető útiköltségét, és gondoskodik majd róla Svédországban. Amíg pedig ki is lehet utazni, itthon védőlevelet kap az illető; az csillagtalanítja, elhárít felőle minden veszedelmet. Voltak a házban ketten, akiknek közeli rokonai éltek Svédországban, nagybácsi, sógor. Irigyelte mindenki őket. Azok persze rögtön írtak a svédjeiknek, szaladtak a levéllel a követségre. (Az továbbítja.)

Mindjárt továbbmesélem a svédséget; tudjuk, olyan áradás lett belőle, mint ha a Tisza kiönt és zúgva-bölgve töri át a gátot.

Eszembe jutott, hogy ezekben a napokban is feljött hozzám az a derék jó fiú, Molnár Ákos. Zsidó beosztást kapott ő is ezen a Földön. Írásból él: elolvastam egynehány jófajta novelláját; tudom, regénye is van egy-kettő, arra már nem ér rá az ember. Valahol találkoztam már Molnár Ákossal. Csak bal karja van (bal kézzel ír, vagyis gépel); eltépte a srapnel a jobb karját a régi háborúba (azt 1939 óta dédelgetve mint békebeli háborút emlegetik). Hegedűművésznek indult Molnár Ákos; hallottam másoktól, hogy a Zeneakadémián fényes jövővel kecsegtették a professzorok. Nohát azután, hogy az a figyelmes srapnel elvitte a jobb karját, elment tisztviselőnek. És írni is kezdett. Csak vigasztalást keresett az írásban, azt mondja. Ér-

dekes különben, hogy a talentum néha más művészetben is előbúvik valakiből. Kisfaludy Károly, tudni való, sokáig festésből élt, tűrhető képeket csinált alkalmassint. Rippl-Rónai meg írni is tudott, és írni tud mai piktoraink közül Herman Lipót is, Bernáth Aurél is. Avval nyitott be hozzám először Molnár Ákos, a címem kikutatván, hogy nem segíthetne-e valamiben, mert ő szabadon jár-kél, csillag nélkül, mert hetvenöt százalékos rokkant. Ki is pakolt rögtön az írói táskából egy kiló cukrot meg száz Memphist. (Hatósági áron.) Hordott azután nekünk rendszeresen cukrot, vajat, mézet, dohányt, amit csak jóismerős helyeken szerezni tudott. Első látogatásakor ő is híradással volt a kormányzói mentesítések felől; elment azután a maga jószántából Joó Tiborhoz²⁰ meg Komjáthy Aladárhoz,²¹ hogy az én mentesitésem siettessék. Mert kisült, hogy a kérvények a Kultuszból a miniszterelnökségre kerülnek, onnét mennek majd a kormányzósághoz. (Molnár Ákost meg a gyöngye, finom kis feleségét decemberben lelőtték a nyilaskeresztes ifjak.)

Egypár nappal azután meg, hogy először hallottunk a svéd védelem felől, az egész ház futott már a svéd követségre; a védelmet ti. olyanokra is kiterjesztették, akiknek jó barátaik vagy üzletfeleik vannak Svédországban. T. igazgató úr legalább tucat lakónak szerzett kezességet, minekután neki az irodája révén volt egy-néhány svéd *üzletbarátja*. Ezek az emberséges svéddek a kezeslevélben azt füllentették, hogy üzletfeleik a T. úrtól hozzájuk ajánlott személyek. T. igazgató úr maga pedig nem kért a svédsegből. Nem volt gusztusa

²⁰ Filozófus, könyvtáros (1901–1945).

²¹ Költő, természettudós (1894–1963); 1921–1944 között a miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott.

szerint való segítettetni magán. Ő azt mondja, fatalista. De különben is szentül hiszi, szeptemberig összeomlik Németország. Addig pedig nem lesz baj. Nincs vagon, nem lehet a zsidókat elvinni. Meg meri jósolni, hogy egy hét múlva, két hét múlva fegyveresen fordul szembe a Wehrmacht az SS-szel,²² tudja az egész világ, hogy így vannak egymással. (A két mutatóujját egymás ellen fordította.) Más uraktól is láttam már ezt a gesztust, ebben a vonatkozásban. Arra is számítani lehet már, hogy Magyarország kiugrik. Szép lenne, ha megelőznénk Romániát. Csudáltam T. igazgató úrban, amit F. úrban is, hogy ti. hűségesen tartja a vallását. Reggel szabályosan imádkozik, és ő se gyűjt rá szombati nap; a templomba is eljár, és náluk is gyertyát gyűjtanak pénteken este. Éppen csak a kóserség dolgában enged magának egy kis szabadságot. A vallásos voltát avval védi, azt mondja, illik az embernek egy közösséget komolyan venni. És jó az Istenbe hinni, az Istenre szükségünk van. És azt mondja, csak úgy tud az Isten mellett biztosan megmaradni, ha vallását a hagyomány szerint űzi, az apja meg a nagyapja módja szerint, így mindig áhítatos gyerek marad majd. (T. igazgató urat késő ősszel kivitték Németországba, ott pusztult ez a kedves, aranyos, jó ember.)

Olyan elevenen emlékszem július huszadikára. (Azon nap esett a Hitler elleni bombamerénylet.) Mámoros volt a ház, a keresztényeit is beleértve. Azt hitte mindenki, negyvennyolc órán belül itt a béke. Este azt mondta London, hogy Németország a forradalom

²² Wehrmacht ('véderő'): a náci Németország honvédsége. SS (Schutzstaffel: 'védőosztag'): eredetileg Hitler testőrsége, később a nemzetiszocialista párt fegyveres testülete, amelynek feladatai lényegében megegyeztek a Wehrmachtéval.

állapotában van. A másnapi leadás is arról számolt be, hogy egyik ezred a másik után áll a forradalmár tábornokok mellé. A nagy lelkesedés csak harmadnap kezdett hamvadni. Olvashattuk már, hány magas rangú német katonát fogtak le, s hányat ítétek halálra. Sajnáltuk ezeket a németeket; a mi halottaink ők, minket is meg akartak szabadítani.

Rohangál hát tovább az egész ház, az egész Pozsonyi út a svéd követségre meg vissza. Íveket kell kitölteni, fényképeket csináltatni. És megint csak a londoni rádió marad minden reménység, minden erőmerítés. Igazán végtelen áldása a háznak, hogy az angol hírekhez hozzájok férhet. Meg a térképet vallatjuk minden nap, az orosz térképet, az olaszt, a franciát. Az oroszok messzi vannak még. T. úrnak ábrándja van, hogy ha az oroszok nem jönnek, jöhetnek Olaszországból az angolok; napokon belül elérik Anconát, onnét Dalmácia három óra a tengeren. Egyesülnek Tito csapataival, sokat mondok (mármint T. úr mond sokat), egy hét alatt Magyarországon vannak. A többi szenvedő zsidó nem volt ilyen nagy stratégia; iszonyú türelmetlenül várták a házból azt a késő esti londoni leadást: közelebb vannak már az oroszok? Ó, csak jönnének! Ha elérik az országhatárt, a magyar rögtön kiugrik. Talán még előbb. Mikor aztán V. igazgató úr kezdte felolvasni a gyorsírását, egynéhányan térképet tettek maguk elé (mint minden este), ujjukkal, plajbászheggyel követték a helyneveket. Voltak többen, akik jegyezték is sebesen papírszeletre a mai eredményeket, egyfelől, hogy a családtagokat is szórakoztassák velök, másfelől, hogy az eddigi cédulákhoz tegyék, megőrizni, mint a naplót, kegyelettel. E. méltóságos úr (kormányfőtanácsos, pénzért) olyan precíz ember, minden percbe megakasztja V. igazgató urat:

– Hány községet, kérem, hányat?
– Százharminchét. (Ti. annyit foglaltak el ma Lengyelországban az oroszok.)

– Kettő vagy hettő?

Azután:

– Még egyszer, pardon, milyen várost értek el?

– Szi-ed-li-cét.

– Áhá.

És megint:

– Hány halott, kérem, hány halott?

– Hat-van-hatezer.

Volt ott egy-két úr meg egy-két hölgy, mindig-mindig duzzogtak; úgy néztek V. igazgató úrra, mintha az ő bűne volna, hogy az oroszok ilyen lassan haladnak, pláne az angolok... Még mindig csak Angers, még mindig csak St.-Lô, de hány napja már!

– Az a baj, hogy az angol katona nem akar meghalni. (Bizonyos asszony fakadt erre a panaszcra, nem is először. Mindig az asszony nép a kegyetlenebb.)

Ma este aztán leintette végre V. igazgató úr:

– Asszonyom, a múlt háborúba negyvennégy hónapig voltam kinn, mindig az első vonalban, méltóztasson nekem elhinni, nem volt egyetlen pillanatom se, mikor meg akartam halni. Senki se akar meghalni, kérem. Ilyen szemrehányást ne tegyünk, könyörgök, azoknak a derék tommiknak,²³ akik miértünk is küzdenek. Éppen elegen halnak meg, bár föl lehetne támasztani azokat a szép fiatal fiúkat.

A hölgy azt mondta erre, kínos kis nevetéssel (hülyébb valami nem jutván hirtelen eszébe):

– Kérem, nem úgy gondoltam.

²³ Tommy: az angol katonák gúnyneve.

Van egyfajta ember, az, aki megtud rögtön mindent: rögtön megtudja, ha valahol finom szivart lehet venni, amilyen már régen nincs a trafikokban. És megtudja, hogy most már Svájc is ad védőlevelet. Hogy tudtátok meg, hol hallottátok? Csuda emberek. Jobb elmenni Svájcba, ha tényleg el kellene menni, mint Svédországba, ott senkivel egy huncut szót se beszélhet az ember. Még Bakonyi dr. se hallott svájci védelemről, a házból már ötven-hatan-heten megjárták a svájci követséget. Kezdődött ez a svájci divat július legvégén vagy augusztus elején. Egy-kettő olyan is volt a svájcos urak közt, akinek már készült a svéd védőlevele. Ezeknek is hát két hazát adott végzete, sőt nemcsak kettőt, mint a vándormadárnak, hanem hármat, mert azért ha Isten megsegíti, mégiscsak itthon marad Magyarország. Ami meg a honi mentességet illeti, azt a kormányzóit, hát az érthetetlen, nem akar mozogni. Valami két hétre a kérvény után ívet kaptam a postán, rá kellett írni személyi adatainkat. Azután megint semmi, semmi. Molnár Ákos úgy tudta, hogy a kérvényeket most valami rendőrségi szervhez küldik, annak ki kell nyomozni, a kérvényező nem volt-e harcos baloldali, s 1919-ben nem volt-e kommunista. Ez alól nincs kivétel. Nincs. Hanem nap mint nap kezdték már mutogatni a városban a kormányzó mentesítő papírját közgazdász szerkesztők, gyárosok, nagykereskedők, kisebb kereskedők is, meg tőzsdések, meg divatszalonok directrice-ei,²⁴ meg táncmesterek. Ez mind rendben is van, hiszen tulajdonképpen mindenkiről le kell a csillagot szedni, mert az gyalázat. De hát hogy éppen az író meg a tudós meg a művész zakóján ragadjon még rajta a sárga folt, ki tudja, meddig?

²⁴ Üzletvezetőnő (francia).

A csendőrök múlt héten eltűntek, most megint itt sétál mind a háromezer darab. Egypár napja meg az történt, elvitték Németországba azt az ezerötszáz kistarcsai intellektuelt, akiket pedig a kormányzó visszatépett volt az SS körme közül. Puccsszerűen csinálták a németek: fölrendelték a zsidótanácsot a Gestapóhoz a Svábhegyre, ott tartották déltől estig (hogy ne szaladhasson a Belügybe jajveszékeln), azalatt rakták megint a szerencsétlen internáltakat vagonba, a szerelvény kidöcögött velök Magyarországról.

Nem tudni, sose tudni, mi lesz velünk.

Pribékjeink pedig, a feketébe öltözött SS-fiúk, ártatlanul járkálnak az utcán, megnézik a nőket, nézik a kirakatokat, miránk nem is hederítenek. Nevetgetnek egymás közt; némelyik csinos, kedves arcú gyerek; általában némelyik német a megtévesztésig hasonlít az isten képére teremtdött emberhez. Néha két SS-legényt magyarul hallani beszélni: ezek svábok gyerekei; tündérálmot látnak, azt, hogy Magyarország be lesz a Reichbe²⁵ kebelezve.

Augusztus derekán még mindig nem jelentkezik a kormányzóság. Joó Tibor azt üzeni, menjek el az Andrássy út 69. sz. alá, ott sűrögessem az ügyet. Elment egy húgom, ott valami irodalmi véleményező tanács pepecsel.²⁶ Reméli, két-három hét múlva visszaküldhetik a névsort a Kultuszba. Testvéreim kétségbe vannak esve. Mikor vásárolhatunk hát olcsó húst, zsírt, cukrot, mindent.

Amellett újra meglepetéssel szolgált a német. Hónapok óta birkózott a kormányzó az SS-szel; az már

²⁵ Birodalom (német): Németország félhivatalos elnevezése 1933 és 1945 között.

²⁶ Az Országos Irodalmi és Művészeti Tanács.

többször is vagonba akarta dugni az újpesti zsidókat, kivinni az országból, úgy, mint a vidéki városok zsidóságát. Itt reszket Újpesten két-háromezer lélek, egyik nap úgy van, hogy viszik őket, másik nap, hogy maradnak. De mostanában már úgy tudta Bakonyi dr., hogy az SS lemondott Újpestről. No, most aztán egy éjszaka fölverték a csendőrök Újpest zsidait; a haldoklót meg a nagybeteget lelőtték, a többit vitték, beszorították puskatussal a vagonokba. Szóval azokat is kivitték a hazájukból.

Bakonyi dr. erre aztán azt javallotta, nézzünk sürgősen a svéd védelem után.

Rászántam hát magam, elmentem a svéd követ-ségre. Olvasnivalót vittem arra a hosszas villamosútra (taxira zsidó nem ülhet), a könyvbe tudom a fejem dugni; a zsidó kocsin is ülnek keresztény magyarok, nagyon szégyellem a tehetetlenségemet, nem szakíthatom le a mellemről a sárga csillagot. Mikor azután a Gellértnél leszállván, feljutottam abba a kelenhegyi kis utcába, hol a követség székel, légítámadás lepett meg. Odakuporodtam egy kanyarulatban a forrásvíz alá, már ültek annak a lépcsőzetén egynehányan. Csak azért említem a dolgot, mert rám ismert két fiatal nő, egyszerre súgták, elég hangosan, a becses nevemet. Olvasni kezdtem volna, de ott dolgozott valamelyik kertben egy légvédelmi ágyú, oly idegtépő annak a hangja, a két mutatóujjam a fülembe nyomtam, és becsuktam a szemem, hogy ne lássanak. Egy kis óra múlva bőgött a szabadító sziréna, mehettem tovább. A követség villája előtt vagy ötszázan szorultak; a kapu zárva volt, csúnyán lármáztak idekint, mindenki rázott valami levelet. Unott képpel nézett rájuk a kapus a vasrács mögül. Rendőr is volt, az is el volt már fásulva; csak egy-egy újonnan jövőnek magyarázta, hogy sokan

vannak még benn, tízével lehet csak a feleket bebocsátani. Hátraállottam az úttesten, várjunk. Csuda szerencse ért: öt-hat perc múlva jön a villából kifelé egy tizenötéves-forma diák. Meglát, int kedvesen, jöjjenek jobb felé. Hát aztán ő vezette be az író urat a szomszéd villa kapuján. Bravúrral csukta a kaput az orrukra, akik utánunk szaladtak. Éppen annak az úrnak a fia ő, ki a védőleveleket adja. Ez az úr Forgács igazgató úr; mikor elébe kerülhettem, avval fogadott, egy régies-régi versemből (amelyet kicsit szégyellek is már) a fejemre olvasott egy strófát. Természetesen a leggyöngédebb mód vállalta a svéd passzusomat, testvéreimét is mindét. Nem kell semmi svéd nexus, fölvehet a művészlistára. Még a köteles díjat is elengedtetni majd a követ úrral. Elmesélte az igazgató úr, hogy a Gestapo már egynéhányszor elragadta; haragszik a zsidómentés miatt. A követnek kellett mindig kiszabadítania a svábhegyi fogdából. Magának a követnek se biztos az élete. S azt is mesélte, hogy minden második személy, aki svéd védelemért jön, pénzt sug a fülébe, ötezrest, tízet, húszat. Egy úrhölgy a minap, bemutatkozván és nyújtván a kezét, tízezer pengőt próbált a tenyerébe simítani.

Húgom vitte el azután a szükséges fényképeinket a követségre. Ez a húgom, a tanárnő, a Kelenhegyről lefele jövet találkozott egy régi barátnéjával, akivel egy darabig ugyanabba az iskolába jártak. (Mint tanárnők.) Sajnálgatta a kollegina húgomat a csillagja miatt, sejtelve se volt róla, hogy a húgom zsidósággal szennyezett.

– Megmaradt az a kis boldogságom – azt mondja a húgom –, hogy a fiúk, akiket tanítottam, azok se tudták a zsidóságomat, megtartottak szeretetükben, oly megható leveleket kapok még ma is egypártól.

Ezt elég hangosan beszélhette: éppen leérték volt a Gellért térre; előugrik a hátuk mögül egy ötven-hatvan közti gyászruhás hölgy, rendőrt kiált, és a húgomra mutat és:

– Ez a zsidó nő gyalázta a nemzetet. Azt mondta ennek a másik nőnek, hogy ez egy aljas piszkos náció, és hogy boldog lesz, ha a magyar hadsereget legyőzik. Kérem, tartóztassa le.

Járókelők gyűltek oda; a kollegina, ahogy megjelent a rendőr, eltűnt a húgom mellől. Húgom, amint valamennyire felocsúdott, elébe lépett egy éppen arra jövő jóarcú ezredesnek:

– Ezredes úr, ez a hölgy valami gyalázatos dolgot fogott rám, esküszöm az élő istenre, nem tettem azt a kijelentést. Ön úriember, ne engedje, kérem, hogy egy ártatlant a rendőrségre hurcoljanak.

Az a jóarcú ezredes úr pedig lekiabált a húgomra:

– Rohadt zsidók, a Dunába veletek!

A gyászruhás hölgy is rikácsolt tovább; húgomat elvitte a rendőr. Olyan fogalmazó elé került estére (dél-től estig le volt csukva), aki négy szemközt maradván a húgommal, azt mondta:

– Meg vagyok győződve, nagyságos asszony, hogy a följelentő hölgy nem mondott igazat. Elég sok ilyen esetünk adódik. Sajnos, mindenkit el kell ítélni, ha följelentik (mármint a zsidókat), mert a németek át-nézik az összes jegyzőkönyveinket. A legenyhébb büntetést szabom ki nagyságos asszonyra, ez a rendőri felügyelet alá való helyezés.

Húgomnak azután minden hétfőn jelentkezni kellett a toloncházban, hogy él, és a lakását nem változtatta.

Kaptunk a baljós hírek mellett örömdetéseket is, legtöbbit B. úrtól (import-export), ő például egy nap

avval jött haza, hogy az összes keresztény zsidókról leveszik a csillagot. A hercegprímásnak köszönhetjük. Most hallotta egy előkelő politikustól, ezredtársától, akivel a villamosmegállónál találkozott. Megjósolom, azt mondja, hogy elsejére leveszik a csillagot a keresztény zsidókról is; Magyarországnak sok van a rováson – nagyon szurkolnak az urak, egy kis irgalomra spekulálnak a szövetségesek részéről. Egy-két nap múlva olyan nagy szenzációval lepi meg a szomszédait, hogy Románia fegyverszünetet kért. Még folynak a tárgyalások, azért nem adja le se Moszkva, se London, se New York. Ez a hír most jött Svájcból, hogy ő, B. úr kitől hallotta, azt nem mondhatja meg. Az urak meghallgatják B. urat, összerosolyognak, tudja mind, hogy az újjából szopogatja a rózsás híreit. És az egész ház, ha másfelől is hall valami nem egészen megbízható hírt, arra azt mondja: B.-leadás.

Magamnak tetszik ez az ember, aki a mi kedvünkért is álmodik, szeretem a füllentést is, ha kellemes; de meg azt is megtanultam egypár év óta, hogy ha valaki föl mer tálalni egy fordulatot, eseményt, ami nyilvánvaló, hogy nem faktum,²⁷ akkor annak az eseménynek, annak a fordulatnak közel kell már lenni. Izeni magát, ami jön, ennek vagy amannak a képzelődő valakinek a száján keresztül.

Gondolom, augusztus vége fele volt, mikor feljött hozzám az a kedves garaboncás, Tersánszky Jenő,²⁸ címemet valahogy megtudván. Avval jött, azt mondja, rossz híreket hallani. Előbb vagy utóbb a németek elviszik Pestről a zsidókat. De tán a megkeresztelkedet-

²⁷ Tény (latin).

²⁸ Tersánszky Józsi Jenő (1888–1969) író. A második világháború alatt zsidókat mentett.

teket ki tudja venni a kezökből a hercegprímás. (Azt híresztelik különben, hogy a pápa egyházi átokkal fenyegeti a zsidók miatt Magyarországot, egyelőre a kis egyházi átokkal.) Szóval hát térjek meg, összesúgott már egy pap barátjával, az majd soron kívül megkeresztel. Hát evvel a szerencsével nem éltem, megmaradtam sorstársaimnak, a zsidóknak a vallásán. Említettem T. és F. urak előtt a Tersánszky gyengéd lépését, F. úr akkor beavatott titkába: ő, a hitvalló zsidó igenis megkeresztelkedett, anyjával és hűgával egyetemben. De se az anyjának, se a hűgának sejtelmök sincs felőle, hogy keresztények lettek. Hát tudniillik egy életrevaló keresztény ügyvéd intézte el néki, jó sok pénzér. Se katekizmust nem tanult, se papot nem látott, az ügyvéd házhoz szállította nekik a keresztlevelet. Nem lehet tudni, nem használhat-é csakugyan a kitérés; ami pedig a dolog etikáját illeti, azt mondta F. úr:

– Az anyámnak meg a hűgomnak az életét védem; rablógyilkosokkal szemben a *fair play* nem kötelez.

Azt is elmesélte, hogy van már svéd meg svájci védettségük, nem lehet tudni, melyik ér majd többet. A kormányzói mentesítést szerinte nem lehet komolyan venni, mit adnak arra a németek?

Magam pedig azt intéztem volt el a svéd követségen, mikor ott jártam, hogy ha megkapjuk majd a kormányzói mentesítést, visszaadhassam a svéd passzust; illendőbbnek látom a kormányzói mentességgel élni. Persze szentül hittem azt is, hogy a kétféle védettség összeférhetetlen.

Szeptemberben azután, még akkor is nyomozták, hogy nem voltam-é kommunista, olyan mélységesen elutáltam az ügyet, elment a nevemben a testvérem az Andrássy út 69.-be: adják vissza a kérvényemet, nem óhajtom a mentesítést, köszönöm.

Akkorra már ezer meg ezer remegő zsidónak volt Pesten svéd meg svájci passzusa, meg már portugál is! Pénzkérdés. A svájci, azt mondják, az olcsóbbik, azt ötezerér is kapni, a portugálok, egyelőre, legalább tízezeret kérnek. (Kicsit később a spanyol passzus is divatba jött, sőt az lett a favorita,²⁹ akár egy szép spanyol táncosnő.) Esküdtek rá szegény zsidók, szegény gazdag zsidók, hogy a spanyol védetteket biztosan nem bántják a németek, akármilyen lesz is; legfölből kell majd menni Spanyolországba.

A csendőrök megint eltűntek szeptemberben, és azután újra csak feltűntek. Ugye, milyen unalmas? A frontokon pedig állottak, állottak az angolok meg az oroszok. Az oroszok megállottak Königsberg előtt, ott állanak már két hónapja. Az angolok meg Anconából nem akarnak mozdulni. T. úr szerint esetleg Velencének szándékoznak fölmenni; különben azért is várhatnak, mert nincs elég hajójuk. Csüggesztő volt nekünk, fenyegetetteknek ezt a rostokolást figyelni. Olybá tűnik az angol meg az orosz, mint mikor megszalad a légy az újságon, és egyszer csak megáll; és ott áll és nem moccan, mintha csak olvasni tanulna.

Hadd hálálkodjam egy könyvnek, amelyiket akkor olvastam, vagyis az írójának; Clarence Daynek³⁰ híjják, sose hallottam a nevét. *Life with father*, ez a könyvének a címe; a nyolcvanas esztendőők életéről emlékezik. Hangosakat nevettem, ahogy elmeséli, hogy bántak a szülei házban a telefonnal. Akkor volt új dolog a dróton való érintkezés; azt az otromba nagy készüléket az előszobában, sőt, inkább a konyhában szegeztek föl a falra. (Az oldalán kellett kereket csavarni, hogy

²⁹ Kedvenc (olasz–német).

³⁰ Amerikai író (1874–1935).

odacsöngethessenek valahová.) A telefont a szobalány kezelte, vagy a szakácsné, jó nevelésű ember nem diszkurált személyesen a dróton átal. Délutáni találkozót beszélt meg például a papa valakivel; a szobalány négyszer-ötször fordult be meg ki a kérdésekkel, válaszokkal; vagy a mama tanácskozott telefonice barátnéjával, hogy hogy öltözzenek estére, mert mennek színházba; ilyenkor negyvenszer-ötvenszer szaladt szobából konyhába, konyhából szobába a szakácsné. De akadt olyan öreg szakácsné, akit nem lehetett rávenni, hogy belésszóljon abba a sötétségbe, úgy félt az istentől.

Milyen áldás volt az a pár nap, míg a könyv tartott. Remélem, él még Clarence Day Esq; öregúr ő már, legyen még öregebb, tudjon altató nélkül jól aludni, emésztése is jó maradjon, ne zörögjön a szíve, a szivart a doktor ki ne tiltsa a szájából.

Nagy bánatot szerzett nekünk, egy házunkbeli bájos tizenkét éves fiúcskával ami történt. Elküldte egy reggel az anyja kosárral a Hűvösvölgybe (ott a villájuk) a kertben gyümölcsöt szedni. A gyereket megfogták a csendőrök, elvitték. Napok óta futkos mindenfelé a szerencsétlen anyja, nincs nyoma a gyereknek. (Az apa oda van Oroszországban.) Éjjel-nappal sír az asszony, emésztí magát, meg akar halni. Kerüli szegényt az ember, nem tud már mit mondani néki.

Nem először hallok olyat, hogy a zsidókat Németországban gázkamrába halálra fullasztják. Ezt nem hittem el. Sőt még ma se hiszem. Esméletem mélyén nem tudom elhinni, nem tudom.

Október

Szeptember vége fele meg október elején, akkor szerencsétlettek bennünket az őszi zsidó ünnepek. Az újesztendő két napjára meg arra a nagy szent böjtnapra meghívta F. úr a házban meg a szomszéd házakban lakó jóembereit. Édesanyja ti. betegeskedett, F. úr meg akarta kímélni a templomba menéstől. Tóratekerccset bérelt, és fogadott egy fiatal kántort az ünnepnapokra. (Az a kántor munkaszolgálaton volt Pesten valamilyen üzemben, az ünnepekre szabadságot kapott.) Lementem illendőségből F. úrék privát templomába a szent napokon egy-egy órára, nem volt több türelmem. A hívők egész délelőtt meg egész délután imádkoztak a héber betűs könyvekből. Hölgyvendégek is jöttek; az asszony nép el volt a férfiaktól rekesztve külön szobába, persze nyitva volt az ajtó. Azon napokon, úgy emlékszem, reggel nyolctól este hétig közlekedhetett a zsidóság.

Megmozdult a szívem, akármilyen pogány is vagyok, a lehajtott fejű kalapos hívők zümmögésétől meg az éneklős, hangos Tóra-olvasástól, annyit hallottam azt valaha gyerekkoromba. A hölgyek is suttozták a szomszéd szobában az imádságokat, árva betűjét azoknak nem értvén. Sűrűn tapogatták a pici zsebkendőikkel a szemöket, orcáikat. Volt ott egy vendég, a házunkból való Gy. úr; ő római katolikus, évekre visszamenőleg. A megkeresztelteket persze nem illett meghívni. Hanem Gy. úr engedelmet kért, hogy részt vehessen az istentiszteleten. Imakönyvet hozott, sőt a nagy ünnepekre szóló, sarkig érő bő, fehér vászonköpenyeget is felhúzta (abban is temetik el a zsidó hívőt), úgy susogta-mormolta naphosszat áhítatosan a héber szövegeket. Nem lesz semmi baja belőle, a róm. kat. Atya nem féltékeny Jehovára.

Olyan hír jött akkor, hogy a kormány takarodik, hattagú tábornoki tanácsot nevez ki a kormányzó. Kik azok? mindenki más-más neveket hallott. (Egyre se emlékszem már.) Persze a zsidóknak az az első kérdése, amit a pár év előttről való viccben szereplő Klein tett föl a Grosznak, mikor az azt újságolta, hogy a zsi-ráf kitört az Állatkertből: *és mondd, jó ez nekünk?*

De természetes, ezek a házbeli komoly emberek a maguk külön veszedelmein túl mélységesen aggódtak az országér. Milyen borzasztómód károsodik itt évről évre s napról napra a jövőendő. Az oroszok már Debrecen alatt vannak, rajtunk a német is; és micsoda pusztítást végeznek az angolszászok nappal, éjszaka az oroszok. Mennyi gyárunkat tették tönkre, hány szép palota, villa pusztult el már, odavan a Műcsarnok, a Fővárosi Múzeum, a Millenniumi Emlék. Mi lesz ebből a gyönyörű Pestből?

Mulatságos: a leglángolóbb veszedelmünk napjaiban mindig több zsidó fiú mert *hazalógni* vacsorára kar-szalag nélkül; jöttek férjek is hadiüzemekből, itthon töltötték az éjszakát. Azok voltak a legvakmerőbbek, akiknek erősen zsidós a képük; az ilyenek mind meg vannak győződve róla, hogy ők „nem néznek ki zsidó-nak”. A csillagos nők pedig a piacra járnak a tilalmas időben, csillag nélkül, csuda, hogy sohase esik bajuk. Sokan szabadultak már különben a házban a csillagtól, hála Svájcnak, Svédországnak. A rendőr, a legtöbb, különben még a csillagosok iránt is elnézőmód viselkedik, ha megcsíp valakit, aki elkésve lohol délután öt után haza; még ha szigorú keresztények odaszólítják is, hogy vigye be ezt a zsidót, úgy tesz, mintha felírná, s aztán int néki, hogy csak menjen szépen tovább.

Október tizenöt

Most megint igazolódott a B.-leadás meg az én szerény elméletem. B. úr öt-hat nappal azelőtt sugározta, hogy Horthy fegyverszünetet kért, napok óta tárgyal az angolokkal; a forrását persze most se nevezheti meg. Még az örök pesszimisták is elkezdték hinni a B.-leadást, hiszen olyan plauzibilis³¹ a fegyverszünet-kérés. Örültek. Csak egynéhányan ijedtünk nagyot: itt a német, a német veszi majd át az országot.

Nahát tizenötödikén, ebéd után, beront hozzám egy húgom, nyakamba esik:

– Béke, itt a béke! Fegyverszünetet kértünk! – és könnyezik ragyogó szemekkel.

Lenézek a Rakovszky parkba, a Margit hídra; semmi különöset nem látni.

Perc múlva kopogtatnak. B. úr:

– Azér bátorkodtam művész urat zavarni, legyen szerencsém ma este kilenc órakor. Öt üveg pezsgőm van, erre a napra tartalékoltam. Mit tetszik az eseményhez szólani? Ugye, kérem, el lehet hinni, amit referálok.

Húgaim avval jönnek vissza a szomszédoktól, az egész ház fejti lefele a csillagot (már aki viselni tartozott). Sőt H. dr. lerohant a házfelügyelőhöz, azonnal akassza le a kapuról a zsidó csillagot. A házfelügyelő ellenkezett, H. dr. pofont ígért, erre hozta a létrát a házfelügyelő, most már nincs a kapun se csillag. Lépcsőház, folyosók teli, nagy az öröm Izraelben.

Nem volt kedvem senkivel se beszélni, meg ne lásák rajtam az én csúnya nyugtalanságom.

³¹ Hihető, valószínű (latin).

Három óra után bejött a lakásparancsnok: kéret minden férfit K. úr, a házparancsnok, fáradjanak fel hozzá (hatodik emeletre).

Dugig volt már a házparancsnok úr szalonja. Azért hívatott bennünket, tartani lehet tőle, hogy katonák, szélsőséges elemek betörnek a házba. A kaput már becsukatták (mert kitárták az első percek mámorában), sőt a csillagot is visszaakasztotta a házparancsnok úr a kapu fölé. Korai még levenni. Szóval fel kell a ház védelmére készülni. Négy lőfegyverünk van, vadászpuska meg három pisztoly. De méltóztassék előszedni bal-tát, vasrudat, konyhakést, bárdot, mozsárütőt, szöges botot, amivel csak védekezni lehet. A kapuőrök vészsípjára az urak aztán elhelyezkednek az emeletünkön a lépcsőfeljárat fölött, a többit a jóistenre kell bízni.

Fölfegyverkeztek az urak azonnal. Megjegyzendő, már a tanácskozás perceiben is fülelgettünk: emer-ről-amarról ágyú ugatott, puskalövés cserdült, meg hadart a géppuska, meg-megállva, mint az írógép. Mi lehet ez? Kik lövöldöznek egymásra és miért?

Négy óra tájba feljött T. úr a kapu alól, lehangoltan; azt mondja, érthetetlen, a rádión legalább fertályórája katonai indulókat hallani. Itt valami nincs rendben.

De, sajnos, már rendbe volt minden, a németek az ezeresztendőös Magyarországot rábízták Szálasira.

Avval kezdte a nyilas kormány, megtiltotta, hogy a zsidók kimozduljanak a házból. És az összes védőleveleket, kormányzóit úgy, mint külföldit, érvényteleneknek jelentette ki. Minden zsidónak vissza kell varrni a csillagot.

Még jó, hogy a mi csillagjainkat eltette a húgom, mikor a svéd passzusunk megkaptuk és lefejthettük a csillagot. Kapkodtak másnap a házban, egynéhány lakásban, ahol a szemétbe dobták a csillagot.

Elnéztem egész nyáron, hogy gondozzák a sárga csillagot; kimossák, kivasalják; benzinezik, ha pecsétet kapott; meg is fordítják, úgy varratják vissza. Aztán egyik úr vagy hölgy citromsárgát vett, a másik okkert, tán mert emez megy jobban a ruhához vagy amaz. Azután némelyik kényesebb dáma, sőt úr is selyemcsillagot hordott (nem vászonból meg szövetből valót), ez persze előkelőbb.

Hát be voltunk öt napig zárva; olvastuk a lapban a tenger sok kinevezést, rendeletet. Élelmet nem mertek ebben az öt napban a házba becsempészni. Hatodik nap azután...

1. The first of these is the
fact that the system is
not self-sufficient. It
requires a constant
input of energy from
the outside world.
This is a serious
drawback, as it
means that the system
cannot be used in
remote areas where
there is no access to
the grid.

AZ ANYÁTOK

Szóval hát megyünk ki a házból, október 20-án.

Kicsit meglepte az embert, hogy nem a Szent István körút felé vezetnek, hanem lefelé, Újpest felé. (A Pozsonyi úton vagyunk.) Elöl rendőr ment meg az őrvezető, a többi négy oldalt jött mellettünk, kettő jobb felől, kettő bal felől. Szép renddel haladtunk, legalábbis úgy igyekeztünk, de hol jobbról, hol balról mingyár kezdték a hajcsáraink kajabálni:

- Felzárkózni, nagyságos urak!

- Élénkebben ott hátul, az anyátok (ez a hang a nebulóé).

- Fel a fő, öreg Samu!

- Zárkózni, hé, megint lemaradt ez a sor!

Folyton rajtunk a szemök.

A két járdán meg az úttesten akik jöttek-mentek, idefordultak, kinézegettek a villamosból is; egy-két nő föl is állott üléséből, hogy a cipőnket is láthassa; egy szekeres kocsis (zsákokat vitt) jó hangosan ránk nevetett, és azok közt, akik megállottak a járdán, azok közt is volt olyan egy-kettő, hogy elégedett mosollyal szemlélte a menetet. De a legtöbben éppen csak megnéztek, mentek tovább, egyéb gondjuk is lehetett, mint a zsidók.

- Mi az ott, megint elmaradnak, mint a borravaló!

- Mint a csürhe, mint a csürhe!

– Egyenesedjen az a sor!
– Gyerünk, gyerünk, Hacsek úr, ne csoszogjunk!
– Felcsatlakozni, az anyja istenit a rohadt zsidájának, vigyázz, mer odagyövk!

Kétpercenként ezenmód pezsdítettek bennünket jobbról-balról, míg csak tartott az utunk. Megkerültük az új Lipótvárost, úgy jutottunk el a Lehel térre; onnét az Aréna útra; mentünk a Thököly útig, ott a sarkon meg kellett állani, irtó nagy német harci kocsi oszlopa zörgött-dörgött az úttesten a Keleti felől, teli voltak mázolvá sárga meg zöld foltokkal. Egy-néhány megrekedt járókelő figyelte a harcikocsi-sort. Rendőr is állott a sarkon. Az odafordult egy csillagos öregúrhoz:

– Hány éves ön, kérem?

Nem mert az öregúr felelni, mosolygott rá, zavarral.

A rendőr odalépett ahhoz a katonánkhoz, aki a legközelebb állott:

– Ide hallgasson, ez az ember, ez itt ni, ez biztos több mint hatvanesztendő. Láttam reggel az utasítást, az úgy szól, hogy csak hatvan évig kell elvinni az embereket. Van itt több más idősebb is, mér viszik magok az ilyeneket?

Az a siheder katona könnyeden leintette a biztos urat, az negyvenkettő-negyvennégy évesnek látszott, jó magyar arcú ember.

– Magának evvel semmi köze, maga csak ügyeljen a biciklistákra.

A rendőr farkasszemet nézett vagy harmadpercig a karszalagos katonával, láttam, rája az állkapcsát; nem szólott, megfordult, otthagya a katonát.

Két-három hatvanon felüli úr már összepillantott, jó reménységgel.

Mikor az utolsó harci kocsi is elment, vonultunk tovább; a Kerepesi útra mentünk, megállottunk a Kisok-pálya kapujában. Dehogyan állottunk meg, beterettek a kapun bennünket.

A Kisok

Aki nem tudná (mint ahogy magam se tudtam), a Kisok a középiskolások sportpályája. Fúj, de csúnya szó, inkább mondjuk, hogy sportmezője. Óriási nagy téglány, nem tudni hány futballpálya férne el rajta. Fölverte a gyept, esztendőktől óta nem visítanak már itt a diákgyerekek.

Hű, ez a rengeteg ember, egész népgyűlés. Oszlopokban állanak, arccal a tribün felé. Oda vezettek a mi kísérintek egy emberoszlop végibe, otthagytak, el se köszöntek. Kisült, hogy ez az oszlop meg még a két jobb felőli oszlop is csupa V. kerületi férfi. Kerületek szerint tették ide-amoda az embereket. Körülbelül kétharmada a mezőnek lett emberrel teli. A tribün előtt, háttal az oszlopoknak, külön tömeg szorult. Az oszlopok előtt meg háta mögött meg oldalt és mindenütt rendőrök meg katonák meg civil nyilas karszalagosok ácsorogtak és sétálgattak: ezek vigyáznak a rendre, vagyis inkább arra, hogy innét meg ne lógjon valaki. A kapuban is strázsál vagy hat darab szuronyos vitéz.

Hányan lehetünk ezen a pályán? Nincs erre való jó szemmértékem; szemem szerint lehet húszezer is, ötvenezer is. A közel urak is, egyik azt mondja, huszonezezer, másik azt mondja, harmincezezer, negyvenezret mond a harmadik úr, negyedik úr nem taksálja tizenkétezerrel többre ezt a sok-sok-sok fizikumot. (Ez az úr biztos zsugori lélek.) Folyvást folynak le a

pályára friss csapatok a kapun átal, meg még egy kapun a pálya másik sarkán, mind a Keleti felől. Mind oda ragad valamelyik oszlop elejére vagy végire.

Mit csinálunk itt? Állunk, állunk. Itt beszélhetünk, rá is gyűjthetünk. Hanem például észrevettem egy kedves festő pajtásomat bal felé a harmadik oszlopban, kiléptem az oszlopok közti szabad csíkra, két tenyerem közül oda üvöltöttem: Frici! Frici!! Frici!!! Nem hallotta meg. Átal akarok hozzá vándorolni, de a szomszéd oszlop előtt egy civil őr visszatanácsolt:

- Kérem, látogatásokat nem szabad tenni.
- Hát ha megkínálom egy finom Darlinggal?
- Akkor se.

De a cigarettát udvariasan elvette.

Különben innét is, onnét is köszöntek és integettek emelt karral egymásnak ismerősök, akik erre vagy arra fölfedezték egyik a másikat. Pillanatig a kedveskedés mosolyát lehetett a szemükön látni, s azután tanácstalan tekintettel nézték még egy kicsit egymást. Az urak itt azon témáznak, mi folyik ott a tribün előtt? Sorozás, arra szavaznak a legtöbben. Ott vannak a doktorkok, aki beteg, hazabocsátják.

- Engem, esküszöm, elengednek, olyan cukrom van.
- Én is szabadulok, remélem, a szívasztmámmal.
- Érdekes, senkit se látni mozdulni abban a tömegben a tribün előtt. Egy lelket nem látok, kérem, hogy visszafelé jönne onnét.

– Talán még nincsenek itt az orvosok.

– Dehogyan soroznak, kéremalássan, látják, minden percben új csapatot vezetnek föl. Valami elosztás folyik ott, csapatok irányítása vagy micsoda.

Hiszen majd meglátjuk. Egynéhány úr mindenesetre kaparja már a levéltárcából kifelé ami orvosi igazolása van, vagy receptje.

Eszembe jut az órám, elmulasztottam felhúzni. Kilenc-kor szoktam. Óra nincs. Otthon felejtettem. Kutyafáját, sose voltam óra nélkül nagyobb diák korom óta, azokat az eseteket kivéve, mikor ifjúságomban beadtam az órám német szóra. (Ez jelentette a zacit, akkori nyelven.)

Hány óra? Fél tíz. Ide kilencre értünk. Meddig kell majd itt is várni, várni, és mire vajon?

Vonult egy-egy csapat ember a tribün felé, ment onnét másik, amavval szembe; a kapukon is jöttek hozzá csapatok, bújtak ide-amoda az oszlopokba; olybá tűnt ez a mozgás, mint vihar előtt ha foszlány fellegek sietnek keresztül-kasul az égen. Mi folyik ott a tribün előtt, az rejtelem, hiába okoskodunk itt. Látni, hogy mindig többen csücsülnek le a gyepre, elfáradtak. A mieinkből is leülnek egypáran, a hátizsákra. Nézegetek erre-amarra; észreveszek fejeket, étteremből emlékszem rájuk, operai nézőtérrel vagy a járdáról, mert sokszor kerültek a szemem elé. Személyes ismerősöket is meglátok minden percbe, messzire, szerkesztőt, színészt, pénzembert, orvost, ügyvédet, filmest, pincért, kereskedőt, mindenfélét. Alig látni, hogy valahol diskurál egyik ember a másikkal, csak áll és bámul az egész, úgy, mint magam, vagy a földet figyeli töprenkedve. Kívánnám ennek a rengeteg embernek, hogy négykézláb essék mind, birkává változzék, elkezdjen legelni. Reggeltől estig enni tud a birka, gondolkozni nem kell néki.

Ől az unalom; olvasnivaló nincs velem. Az jut eszembe, ledülök aludni. Leteszem magamról a hátizsákot, rá a plédet, szervusz, világ. De hát nem megy az alvás, kiabálnak erről-amarról, mozdony visít, csikar a villamos, borzalmas detonációt ad egy-egy teherautó kilyukadt pneu-je.³² Hát aztán csak nézem az eget, mint a ten-

³² Gumiabroncs (görög–latin).

gert; felhő nincs odafenn. Egyszer csak ordítóznak itten körül, és mozgolódást látni mindenfelé. Kiderül, hogy a hatvanéveseket terelik össze. No végre. Minap lettem hatvanesztendő. Elgondolni is borzalom. Vagyis csak elgondolni borzalom, valóságosan nem érez az ember különbséget a tegnap meg a ma között; sőt egyáltalán nem érzem magam másfélének, mint amilyen voltam harmincesztendő koromban.

A Pozsonyi úti urak is kapják fel a hátizsákot, majdnem mind túl van a hatvanon. Aki köztünk fiatalabb ember, azér lehetett itthon, mert hadirokkant, vagy ellenforradalmi érdemei vannak, vagy hadiüzem tulajdonosa. Persze ezek is szentül hisznek abban, hogy nem viszik el őket sehova, náluk vannak a papírok.

Nekünk hatvanasoknak a tribün elé kell felvonulni. Az oszlopunk szélén ott áll egy szeretett jó pajtásom, Reiter Laci grafikus, ő csak negyvenhét-nyolc esztendő. Nagy Párizs-járó, fél éveket töltött odakinn, ült, ült éjszakákon által a Dôme³³ előtt, szivarozva; hallgatta a Dôme félbolond művészeit; ha nővel ült, akkor se beszélt, csak szivarozott. (Utoljára láttam őt a Kisok-pályán, nem jött haza most júliusig.) Mire elköszöntem Lacitól, eltűntek már előlem a Pozsonyi útiak. Furakodtam azután a tribün előtt szoruló tömeg közt; az emberek visszalökdöstek; mikor aztán átvertem magam ezen a sűrűsége, másik sűrűség fogadott a tribün előtt hosszába. Ott egypár türelmesebb úr felvilágosított: szó sincs róla, hogy a hatvanéveseknek a tribün elé kell vonulni, vaklárma volt. Úgy. No most vissza. Általkínlódtam megint a hátulsó embererdőn, igyekeztem oda, ahonnet indultam. Nem tudtam már,

³³ Az írók, művészek körében népszerű étterem a Montparnasse-on.

merről jöttem. Szaladgáltam egyik oszloptól a másikig: hol vannak a Pozsonyi útiak?

– Kérem, mi II. kerületiek vagyunk!

– Mit akar itt, ez a VIII. kerület!

És rám ripakodott minden percben egy katona vagy civil őr, ne csavarogjak, menjek a helyemre! Vagy fél órát tévelyegtem ezenmód, egyszer aztán két oszlop közt a mezsgyén észreveszek egy lobogó fehér zsebkendőt. V. igazgató úr rázta azt a zsebkendőt, jó megszűrő; csuda pápaszeme van, hogy meglátott. Ott állottak megint, a helyükön, az én társaim. Hát odavándoroltam; közben egy karszalagos fiú fölemelte rám a bikacseket.³⁴ Rettentő fáradt voltam, lekuporodtam rögtön a hátizsákra.

Körülbelül a fele népség le volt már a gyepre csücsülve. Szunyókáltak sokan, sokan meg eszegettek. Üldögéltünk, álldogáltunk. Rögtön fél tizenkettő. Mi lesz már itt, ebbe a bizonytalanságba belé kell bolondulni. Megint fölfedezek a távolban egy ismerős karmestert meg egy gavallér bankvezért; knickerbocker,³⁵ kiöltött nyelvű, sötétvörös félcipő, turistabot. Arra támaszkodik, mered a cipőjére lefelé. Igen exkluzív lény; hogy tud majd evvel a szedett-vedett néppel komázni, ha elviszik? Minden percbe külön megsajnálhat valakit az ember.

Tizenkét óra körül tudtuk már, szó sincs orvosi vizsgálatról (csapatról csapatra ragad mindenfelé a hír), visznek mindenkit, aki itt van, ott a tribün előtt csak elosztják a csapatokat, melyiknek hová kell menni. Szomjas itt mellettem szegény T. úr, adna, azt mondja egy tízest egy pohár vízért. Kezd nagyon meleg lenni,

³⁴ Bikák hímvesszőjéből készített korbácsszerű fenyítőeszköz.

³⁵ Térd alatt végződő bő nadrág (angol).

mintha nyár volna. Ásítózik a Pozsonyi út is, meg előttünk a Szent István körút is; jobbra is, balra is minden percben észreveszek felhasadt szájakat. Kimondhatatlan unalom ez a várás. Csudálkozom, hogy nem ordítom el magam kétségbeesésemben, hogy nem futok neki vakon a világnak, mint a bika szokott némelykor a Hortobágyon. Csak azért várakoztatnak, egyes-egyedül azért, mert meg akarnak őrzíteni. A tribün előtti rejtelmes bizottság vagy micsoda, ez valami reinhardti rendezés;³⁶ azok a láthatatlanok, azok gyötörnek bennünket, azok ítélnek, azok kezében a sorsunk. Arrafelé mered mindenki, a Végzet felé.

Egy óra tájban azután egypár nyilas karszalagos legény jön a tribün felől, végiglépkednek az oszlopok mellett, az emberek közé kiáltanak:

– Hatvan évet betöltöttek, sorakozó a kerítés mellett! – és mutogatnak a hátunk mögé, a Kerepesi út felé.

Most aztán fellélegzenek a Pozsonyi úti hatvanasok. Meg mindenfelől hallatszik a derült zsidobongás.

Sorakoznak, mert látni, hogy másfelől is sorakozva indulnak a kis csapatok. Mögénk ragadnak más V. kerületbeli sorakozott társaságok is. A kerítésig való pár perces úton engesztelődve diskurálnak az urak:

– Szerencsájök van, éppen most fogyott el a türelmem.

– Éppen ebédidőre érünk haza. Tyű, de bezabálok máma!

– Mondtam, ugye, nem lesz semmi. (Ez B. úr.)

Mégis igaza volt annak a rendőrnek. Mármint a hatvan évre valóra nézve. Csak gonoszságból vitték el a

³⁶ Max Reinhardt (1873–1943) osztrák-amerikai színész, rendező. Utalás sejtelmes, stilizáló rendezéseire.

hatvanasokat is a házból. Itt a Kisok-pályán sült ki, hogy sok más házból is korhatár nélkül szedték a férfiakat.

Ott a kerítés mellett hosszú-hosszú oszlop lett a négyesével sorakozott emberekből. Kaptunk vagy tizenkét órát elül meg hátul. Arccal a kapu felé állottunk. És vártuk, hogy indítanak már. Vártunk. Vártunk már negyedórája. Akkor jön egy sárga bőrruhás Chaplin-, vagyis Hitler-bajszos, csizmás, karszalagos civil, csizmában, annak is bikacsek a kezébe; hangszórót csinál a két tenyeréből:

– Aki a hatvan évet betöltötte, tartsa kézbe a bejelentőlapot!

Nyúlt mindenki a levéltárcáér.

Szegény T. úr meg V. igazgató úr ott maradtak a gye-
pen, alatta vannak még a hatvannak.

K. postatanácsos úr, hetvenkét éves, kis hervadt falevél, lehullott, nem bírt már a lábán állani.

Közelebb lép a bőrruhás, leszól:

– Nű táte zísze, vasz iz? Svach auf di brusztl!³⁷

Nem felelt a tanácsos úr, kicsike kék szemei a bőrruhásnak a hatalmas nagy revolvertáskáját nézték bánatosan. Megint rászólt kedélyesen a bőrruhás:

– Ün vasz macht di mame zísze? Há? Hörn zö möch nis?³⁸

Suhintott a bikacsekkel, nevetett lefele a tanácsos úrra.

– Kérem, nem értem, amit ön mond – oly izgatottan szólott néki fel a tanácsos úr, rezgett a feje, két keze; féltették.

– Dehogyse érti, tata, ez az anyanyelve magának.

³⁷ Na, kedves tata, mi van? Nem bírja szusszal! (jiddis)

³⁸ És mit csinál az édes mama? Nem hallja? (jiddis)

– Csak magyarul értek, kérem.

– C, c, c! Gatt über di velt!³⁹ – és ismételni kezdte a bőrruhás a tanácsos úr fejének, öklének a reszketését; egészségesen nevetett, nézegetett közénk, azt várva, hogy vele nevetünk. Azután a tanácsos úrra pillantott vissza, valami derült megvetéssel, és megint suhingattott avval a fényes, új bikacsekkel, úgy, mintha haboznék valami felett. Elkomolyodott a képe végre; felkapott fejjel erélyesen kiáltott rá a tanácsos úrra:

– Álljon fel onnand!

Azután megfordult, hátrább sétált. Megint halljuk, hogy riad:

– Hé, micsinál ott?

Az az idős férfi kisszükségét végezte, arccal a palánknak.

– Megfordulni! Szembe a fajtestvérekkel! Úgy!

És odasüvített újra:

– Ne takarja el! Alulrú fogni!

Szól halkán egy úr a másiknak:

– Látod, ezt magam akasztanám fel. Az embernek a szemérmét megbántani!

Megint sétál visszafelé az a bőrruhás; folyton kapkod, csapkod a bikacsekkel.

– Egyenesen álljunk! Strammul! Ne támaszkodjanak a sétapálcákra, mint otthon a perzsaszőnyegen.

Tovalép; megint eszébe jutott valami:

– Vissza a hátizsákokat! Egy-kettő!

Mert sokan levették, maguk elé rakták a földre.

De jó lenne már menni haza.

Jön egy puskás szakaszvezető. No, ez az, aki indít.

Dehogy:

³⁹ Uram Atyám! (jiddis)

– Aki itt hetven évét betöltötte, álljon félre, ide ki a csapat mellé!

És lép, lép, még kétszer-háromszor belékiabál a hosszú oszlopba.

A mi csapatunkból két öregúr vált ki.

Mit jelentsen ez?

Abban egyezünk meg, biztos villamoson viszik haza az öregeket, hiszen nem bírják már szegények.

Még mindig állunk, várunk. Susogva vitáznak, rá lehet-e itt is gyűjtani. Valaki a szomszéd csapatban meglátja a cigarettafüstöt, rögtön szelencék nyílnak, ki-ki szomszédja felé fordul; parancsoljon.

Mikor minket ideállítottak, hullámozni kezdett az egész pálya; minden percben új meg új csapatok indultak, katonák közt, egyik a túlsó sarok kapuján ment kifelé, másik emezén. Minden távozó csapatból fejek fordultak, kezek emelődtek, ismerősöknek búcsút inteni. Észrevettem a hosszú Szücs Nándort, az *Ujság* szerkesztőjét, fél szemén fekete kötés, ő is nézett, nézett hátrafelé, köszönni akart valakinek, nem fedezte föl.

Közeledik egy tizedes. No, ez indít hazafele. Jó késon: két óra rögtön.

Megáll az a puskás, szuronyos tizedes mellettünk, végigkiabál az oszlopon:

– Vigyázz! Lököd le azt a cigarettát, te disznó, az anyádnak azt a (nyomtathatatlan). Kiigazodni! Egyenes sorokat lássak! Beljebb ott, bűdösök! Felcsatlakozni!

Várt egy kicsit, míg sor sor után csinosan felcsatlakozott, azután:

– In-dulj!

Előresietett, a kapunál már az oszlop elé került. A bőrruhás eltűnt egypár perce, többé nem láttuk.

Igen: a hetvenéveseket is visszaállította helyükre a tizedesünk.

Mi ez?

Lépkedtünk a kapu felé; egyszer csak észrevesszük, az oszlop eleje nem a Keletinek tart, nem, hanem itt a kerítés mellett megy lefelé a Kerepesi útra, a városból kifele.

Micsoda buta kerülőt csináltak ezekkel a fáradt, fáradt emberekkel.

Jobb felől, bal felől az oszlop mellett lépkednek a feltűzött szuronyú katonák.

Megyünk, megyünk, se hátraarc, se be nem fordítanak bal felé valamelyik mellékutcába (azt képzeltük, a Keleti tájékának a forgalma miatt visznek hosszabb úton), még mindig előre, előre.

Elkezdtünk nyugtalankodni. Tán csak nem visznek minket is valahová? Az emberek még a kezökbe szorongatják a bejelentőt, azon ott van a születés dátuma. Egy-két sorral hátrább valaki megkockáztatta, kiszólt a sorból az oldalt ballagó katonához:

– Hova megyünk, kedves vitéz úr, lenne olyan jó megmondani?

Az egy kis meggondolás után felelt néki, azt mondta:

– Azt hiszi, én tudom?

Egy Pozsonyi úti, mikor még a gyepen ácsorogtunk, azt újságolta, hallotta a tribün táján, hogy az embereket munkára viszik, Budakeszi határába meg Férihegyre, meg a Dunántúlra. El is felejtettük már.

Gyáván, vigyázattal kezdünk tanakodni, hangunk ne hallassék, óvakodni kell a durva ránk kiáltástól. Mi történik itt mivelünk? Valami tévedés ez, hogy visznek, vagy még mindig visszafordíthatnak Pest felé? Még most is tudtak egynéhányan ilyen részeg módra remélni, én is. Nem voltam beszédes avval a három

úrral, akikkel a sorba haladtam, éppen csak hogy bemutatkoztunk volt az udvarban, bombázás alatt. Hiányzott bizony T. úr meg V. igazgató úr, ők más csapattal mentek el. Öcsémet is másfele vitték. Hallgattam az urak mellett. Azt tárgyalták, akárhová vigyenek, ott tisztázzák, hogy a hatvanéveseket jogtalanul cipelték el. De ha még ott fognának is, orvos elé kerül az ember: akinek valami bántalma van, kiselejtezik, küldik vissza. És melyik hatvanasnak nincs valami baja? (Pláne zsidónak, mondja halkán egy úr erre, s nevetnek utána, éppoly halkán.) Vannak, akik már abba is belemennek, hogy igenis ott tartanak, dolgoztatnak: de hát mire lehet ilyen törődött embereket használni? Kombinálni kezdenek a soromba, meg az előttünk járó sorba, meg a hátunk megett: egy azt gondolja, csak tűszok leszünk, azt hiszi a másik, kaszárnnyába foglalkoztatnak, irodába. Kicsit pesszimista a harmadik: elvihetnek gazdaságba is, kukoricát törünk, vagy babot, borsót pucolunk, esetleg szecskavágó gépnek a kerekét kell majd forgatni vagy tollat fosztani. Hiszen ezt mind ki lehet egy kis darabig bírni; meddig tarthat az egész? (A tollfosztásra még meg is jegyezte valaki, hogy abba nagy praxisa van, segített gyerekkorában az anyjának.) És valami parasztikus ábránd lepte meg a jó urakat: nem is lesz olyan rossz kicsit a nép közt élni, lovakat, ökröket, juhokat látni, és, azt mondja valaki, szalonnát pirítani kinn a szabadba, lecsepegtetni a zsíráját a pirított kenyérre, egy pofa jó, hűtött bort rá, nincs annál fejedelmibb vacsora, uraim! Ugyanaz az úr, valakinek arra a kérdésére, vajon hol hálunk majd, azt vélte, hogy biztosan parasztházakba szállásolnak el.

Elégge megbékélt hangulatba mentünk azután előre, csak az rontotta a kedvünket, hogy hol jobb felől, hol bal felől rikkantott a sorok közé a katonai kísé-

ret: felcsatlakozást, egyenes sort meg frissebb lépést óhajtottak. Meleg volt. Némelyik úr szaporán törülte a homlokát, sokan a kalapot is levették. Az úttesten mentünk, természetes, a szélén. Egyszer-másszor még kijebb kellett szorulni, hogy eldöröghessenek mellettünk a nagyszabású teherautók meg a harci kocsik. Sofőrök, katonák, magyarok meg németek, idenéztek, közönyösen. Meg szekeresek, gyalogosok is mind felénk pillantgattak. Egy-egy gyerek, egy-egy batyus-kosaras asszony meg is állott, végignézte a menetet. Egyetlen megjegyzést nem lehetett hallani. Éppen csak két kispolgárasszonyka nézegetett nevetgetve, azok is megállottak. Nem mondhatnám, hogy gyűlöletnek vagy kárörömnnek a nevetése volt az; gyerekes volt, neveletlen; azt nevetették rajtunk, hogy hajtanak bennünket, mint a barmot, hogy tehetetlenek vagyunk.

Mentünk egy órája, két órája. Nem ellenőriztük már az időt. Régen elmaradtak mellőlünk az utcák. Mennyire ki voltunk merülve, mikor indítottak, és csuda: megyünk és megyünk. Belejött az ember. Hanem kezdenek apró kis bajok jelentkezni. Jobb felőli szomszédom azt mondja, meghal egy korty vízer. Ez az úr nagykereskedő. (Illett már egy-egy szót váltani szomszédaimmal.) A bal felőlinek meg szúrja a talpát egy cipőszeg; most reggel vette észre; kezd már nagyon kínos lenni. Az előttünk való sorba meg folyton hátranyúl valaki, támasztja a nehéz hátizsákot; vághatta a szíj a vállait, vászonfelöltő van rajta. Jobbra meg balra kis vasutasházak állanak itt szórványosan, meg szerény és csúnya villák, meg félig kész házak, ezeket egyelőre nem építik tovább. Némelyik épületbe itt is becsapott a bomba. Palánkokra, falakra fel van a horogkereszt zölddel mázolva, meg a Szálasi neve,

nagybetűkkel. Ahol palánk van, arra krétával írták a SZÁLASI-t, néhol fordított S-ekkel. Látni olyan fakó krétaírást, lehet már öt-hat esztendő. Némely percben rám tör a nikotinszomj; arról persze szó se lehet, hogy rágyújtson az ember.

Kalap, sipka

Megyünk, megyünk, megyünk. Szomszédaim kisütötték, hogy az irány Rákospalota. Irány, azt mondják, de aligha cél. Avval szórakozom, a tökfedőket nézegetem, amilyen messzire csak látok előrefelé. Szürke kalap, drapp kalap; legtöbb a drapp, egypár esztendője ez a nagyobb divat. Egyik-másik öregúr oly nagyon keskeny karimás kalapot használ, amilyet a sihederek fejébe látni. De van fekete kalap is egynéhány, csuda, ilyen meleg októberben. Meg sipkákat is látok; a golfozó urak is, turisták is sipkát tettek föl; öltözetük is sportöltözet. Ó, ezek a finom szövetsipkák, utazósipkák; még magam is olyan majom voltam, utazósipkát vettem egyszer ifjúkoromba, mikor mentem külföldre. Van ám előttem sok másféle sipka is, olcsófajta, amilyet ún. kisemberek hordanak, kisboltosok, iparosok, munkások, kofaemberek, sőt a kóduz parasztok is már. T. igazgató úr egyszer avval mulattatott (sipkába járt ő is a romot talicskázni), elmesélte a sipkaipart, hogy úzik azt kis üzemek, felvásárolván olcsó szövetek, bélések hulladékait; milyen élelmes, ügyes ipar az, és milyen népes társadalom az Európában meg a világon, amelyik sipkát hord kalap helyett. Ide nem számítva persze diákokat, leventéket, se katonát, vasutast, pénzügyőrt, tengerészt, repülőt, portást, altisztet, ki nek mindnek nem kalap van a fejébe. Ha népszámlá-

lást végeznének a fejek fölött, az lenne az eredmény, hogy többen hordanak a földön sipkát, mint kalapot.

Nem tudom már, hány óra volt, csakugyan Rákospalotára értünk. Rettentő hosszú az a főutca; egypárszor végignyilallottam már itt autón, akkor nem volt hosszú. Sok üzlet meg suszterműhely, szabóság, mosoda, pékség be van csukva: zsidóké voltak. Szinte minden harmadik ház bombát kapott. Iszonyat, hogy egyáltalában nem disztíngvál a bomba: alázatos, kicsi, földszintes házakat is tönkretesz. Az a pokoli tüsszentés szétvet falat, ajtót, ablakot, ágyat, asztalt, székeket; tányért, csuprot, lavórt, mindent összetör, küszködő munkásnépnek mindenét. Ugyanaz a látvány, ami az *Illustration*-ban borzasztotta az embert, mikor Párizs külvárosait fényképezték egy-egy légitámadás után.

Főz a meleg bennünket, cipőnkön annyi a por, mint ha bemeszelték volna; azt is érezni kezdem, hogy éhes vagyok; eszembe se jutott idáig, hogy hajnal óta nem ettem. Szántsándékkal nem említem már, mennyit ordítanak ránk kétfelől, a felcsatlakozás, gyorsabb lépés, egyenes sor érdekében, és micsoda szóvirágokat dobznak a katonás intelmek után. Szerencse, hogy hölgyek nincsenek köztünk. Itt is felénk pillantgatnak, akik jönnek-mennek a járdán; meg is állanak, kivált a gyerek, a vándorokat végignézni.

Vajon mikor adnak már egy kis pihenőt.

Hát ez vagy öt óra felé jutott eszökbe. Biztos ők is megkívánták már a sziesztát, kísérőink. Fél órát adtak. Vékony kis árok vonul a járda mellett, örülünk neki. Le lehet ülni, lábunk szárát lenyújthatjuk. Beosonnak sokan a mellékutcába, lelőtt háznak a romjai közé, egy percre. Az elemózsiát szedi kifelé rögtön, aki leült, meg a bicskát. Szalonna, konzerv, csirkehús, liptai, sajt, pogácsa, gyümölcs bontakozik ki a combokra tett

papirosokból. De látni arra messzibb embereket, csak kenyeret, almát esznek vagy kenyeret, hagymát. Hamarosan rágyújtanak az urak. Valaki beugrott a szemközi trafikba, rakás levlapot hoz, osztogatja, senkitől se fogadja el az árát. Kezdődik a haza való írás, a levlapot a járdára fektetik. Tudván tudta az ember, hogy elmúlik majd ez a félóra, mint minden félóra elmúlik az életben; mégis milyen keserves meglepetés volt, mikor felparancsoltak bennünket. De nehezen ment, de nehezen az a feltápaszkodás, jó néhány öregúr négy-szer-ötször visszahullott, míg a talpára tudott állani. Loholt azután mindenki a lapot becsúsztatni (azt írta mindenki, hogy jól érzi magát, könnyű munkára visznek), fölfedeztünk ott közel egy postaszekrényt.

Egy nagy, vastag ember

Megindultunk. Alig megyünk tíz lépést, a harmadik sorban előttem egy idősebb úr a megírt levelezőlapot odanyújtotta egy tízévesforma leánykának, az az úttest közepén állott. (Az öregúr, úgy látszik, nem ért már rá a postaszekrényhez menni.)

– Legyen olyan jó, kis aranyosom.

Ebben a szempillantásban odaugrott a túloldali járda széliről egy nagy, vastag férfi, körülbelül ötvenéves, kicsapta az öregúr kezéből a lapot, és irtó nagy erővel és valami mérnöki szemmértékkel úgy teremtetten képen az öregurat (megláttam közben a széles ezüstgyűrűjét a mutatóujján), az odasújtó tenyérrel oly tökéletesen fedve az öregúr orcáját, telitalálatnak kell ezt az arculütést mondani. Soha életemben nem láttam, nem hallottam ilyen pofont. Az öregurat megkapni hárman-négyen ugrottak; megtántorodott, hanyatt

akart vágódni. Karonfogták, kétfelől, úgy vezették azután jó darabig. Az a nagy, vastag ember még ott állott egy kicsit, nézett az öregúr után, de olyan komor tekintettel, mintha ő szenvedte volna el az orcáján, amit az öregúr elszenvedett. Azér néztem hátra, hogy az ábrázatát megtanuljam. Hátha a szemem elé kerül még az életben.

Megszomorodva lépkedtünk, senki se szólt senkihez. Az az öregúr föl-fölemelte az öklét a szeméhez. A zsebkendőt nem merte elővenni. Valami negyedórája mentünk, megint elkezdtek a kísérőink macerálni:

– Úgy mennek, mint a tetvek. Felzárkózni!

– Ni, ni, ni, milyen görbe zsidó sor!

– Megint lemaradtok, nagy tata! Rögtön rád ugrok!

Mindenkit a szomjúság epesztett; pihenő alatt a vitézek benéztek egy bormérésbe, mi vizet se ihattunk.

Újpesten is végigballagtunk.

Inkább ne számoljak el ugyebár az órák felől, amíg még meneteltünk, semmi mulatságos részlettel nem szolgálhatnék. Vigasztaló volt egy biciklistát látni, meg csikót, aki szekér mellett sétál, meg itt-ott szemétrakást betűző tyúkokat, üde zöld fákat, akár május volna. Mindig izgágább mód udvariatlankodtak a katonáink, nekik se valami nagy öröm ez a hosszú kutya-golás. Lassan ránk esteledett. De nem jelentkezett az Esthajnalcsillag. Nem, mert az ég el volt körös-körül borulva.

A MEGYERI TRIBÜN

Fél kilenc tájban értünk a káposztásmegyeri lóversenytérre. Ott megállítottak. Akkor már csepegett is az eső. Volt valami személyes sóhajtanivalóm: egy párszor kivonultunk ide önkéntes koromba, gyönyörű tavaszi reggeleken, nyargalászni, lórul esni tanulni. Itt kell a tribün mögött a korcsmának is lenni; forró virslit haraptunk gyakorlat után, kiflivel, jó hideg sört hörpöltünk. Igen, ott a korcsmaház, de sötét. Hátha be lehet az ablakon kocogni, adnak tán valamit inni. Az a katona, kit erre nézve meg mert egy úr interpellálni, a legudvariatlanabbul eltanácsolta maga mellől az illetőt.

Ott állott a hosszú oszlop a tribün alatt. Nyoma sincs semerre barakknak, ahol lefekhetnénk. Mert hisz itt maradunk éjszakára; csak nem visznek tovább ilyen elcsigázott embereket, esőben? Eső lett a csepegésből; sűrűn hullottak, szinte lopva, a víz-cérnaszálak. Jólesett az a hűs nedvesség, ami kezemet érte, meg orromat, amint fölnézegettem a finom őszi esőt lesni. Állunk negyedórája, húsz perce; őreinket nem látjuk, nem halljuk. Hanem észreveszünk a tribün sarka mellett egy hosszú fénysávot a földön. Igen, fölverték a korcsmárost, bevonultak hozzá. Onnét jöttek azután elő, vagy tíz perc múlva. A tizedes az oszlop elé állott, elkezdett szónokolni. Itt alszunk, azt mondja. (Hol?

Tán mégis lesznek itt barakkok, csak a sötétbe nem látni.) Rendben, csendben el kell helyezkednünk a padokon (mármint a tribünön), akinek szüksége van, most végezze el, amarra hátul. Aki meg akarna lógni, abba belé lesz lőve. Reggel öt órára itt álljunk megint felsorakozva. Semmi lármát ne halljak itt éjszaka, mert (satöbbi). Oszolj!

Míg beszélt, föl-fölhúztam mindig a fejem, az esőt nyelni. Mellettem is, előttem is így iszogattak, akár a madarak.

Nem azt mondom, hogy ezt az éjszakát nem fogom elfelejteni, remélem, elfelejtem.

Kezdünk felhágni azokra a magas lépcsőkre, a tribün padjaira; azt képzelvén, végigfekhetünk majd rajtuk. Szó sincs róla. Sokan vagyunk. Itt csak ülni lehet. Mégpedig szorosan egymás mellett. Ha a lábam elé teszem a hátizsákot, nem tudom a két lábam letenni, olyan szűk a hely a lépcső meg a lejjebb eső lépcső közt. A hátizsákot csak a hátamon tarthatom, vagy az ölembe vehetem. Hátam is fáj már, úgy megnyomta; fáj a két vállam is, sértik a szíjak. Ahogy fölkecmeregünk, egyik ember a másik után bukott el (volt egy kis tolakodás is), meg leesett egyiknek a kalapja, másiknak a botja, harmadiknak kézicsomagja. Zseblámpák villantak, egyik a másik után. Felbőg erre egy vitéz (azt otthagyták vigyázni, a többi ment a korcsmaépület fele), bőg kegyetlenül:

– Eloltani a lámpákat, hazaáruló zsidók!

És jön is rögtön fölfele.

– Elő a zseblámpákkal, átadni! Reggel visszakapják. Aki eldugja, halállal lakol.

Jó félórát botolt a lábakon keresztül, összeszedte, ami lámpát előadtak. (Én nem hoztam.) Aközbe ki-ki előkaparta az elemózsiát a hátizsákából, bőrröndből, ké-

zicsomagból, zörgött a papiros mindenfelől. Bal oldali szomszédom azt mondta, nem tud enni se, csak aludni vágyik, aludni. S nekem borult rögtön a fejével, pardont se kért. Kibányásztam az ennivalómat, kenyeret, szilvaízét ettem egy keveset. Rágyújtani nem lehet, a gyufa fényjel, azonnal bombát dobznak ide az oroszok, angolok, amerikaiak. (Sose ment a fejembe, mért nem éghet lámpa meg gyufa, míg nem jelzik a légi-veszélyt.) Lekönyököltem a hátizsákra, két könyökre, aludjunk. Előttem, meg itt a sorba, meg hátul szakadatlan sziszegnek: ne tessék rám dűlni. Ssz, a lábamat tapossa, kérem. Húzódjon arrébb egy kicsit. Miket pakol itt rám, nem vagyok ruhafogas. És sóhajtoznak és susognak, és megint és megint baja van valakinek a másikkal; vitáznak, veszekszenek; pisszegnek is mindenfelé, hogy csend legyen. Ledűlök a két öklömre, erre a szomszédnak a feje ráesik a hátizsákomra. Morog mérgesen, megint a nyakamba rakja a fejét. Úgy sajnálom őt, engedem. De így nem tudom a tulajdon fejem lebecsátani. Megpróbálok ezenmód elaludni. Jobb felőli szomszédom (a karja nagyon szorítja a karomat), ő már alszik, milyen tehetséges ember. Hanem horkol. A zsörtölődés is tovább folyik, sőt hangosabb. Beteszem a szemem, mégis sikerül tán elaludni, hisz annyira fáradt vagyok. Éppen ez lesz a baj: túl fáradt vagyok; ismerem én ezt, ha túldolgoztam vagy túlolvastam magam éjszaka, soká nem tudtam elaludni. Mintha ideglázam is volna. Húzgálom a derekam fölfelé, derekam is fáj. A bal szomszédnak lecsúszott a feje rólam, szid egy kicsit félálmban, és megint a nyakamba van. Minden percbe több horkolás, hortyogás hallatszik, és a pisszegés is sűrűbb. Mekkora naivitás, a hortyogókra pisszegni. Úgy látszik, vagyis úgy hallatszik, itt-ott meg is rázzák, aki hortyog, mert a

hortyogás egy-két helyen el is áll; hangfogós, de annál mérgesebb szóharc kerekedik azokon a pontokon. Püff, elzuhant valaki feljebb valahol, bot lármázik lefele a feljárólépcsőn; a felijedt emberek jajdulnak, hördülnek, hiába pisszegnek az éberek. Egyszer csak kiabál a katonánk:

– Mi lesz ott, fellövök közétek, ha be nem fogjátok a pofátokat (illetlen ígék és főnevek, Istent és az ő képeére teremtet embert a legmélyebben sértők).

Viszonylagos csönd lett erre; susogás, sziszegés tovább folyt, sőt a horkolás is, ama boldogok száján, akik zavartalan aludtak. Nem tudom, meddig csücsültem még, avval mulatván, hogy az összevissza horkolást harmonizáljam. Egyszer csak arra riadok, hogy hátrapottyantam, belévertem a fejem valami kőbe. Az a mögöttem ülőnek a kemény poggyásza volt. Az illető, felköltöttem szegényt, felrúgja a térdével a fejemet, és nyöszörgött keservesen. Szóval elaludtam. A bal szomszéd is fölserkent persze; ő meg előreesett, elveszítvén támaszát. Egyszerre kellett hallgatni a hátam mögötti úrnak, a bal szomszédnak, meg az előttünk ülő ismeretlennek, akinek a bal szomszéd a kalapjára bukott, a méltatlankodását. A szomszéd fej a vállamra hullott megint. Ültem tovább nyitott szemmel, amilyen egyenesen csak tudtam; derekam fáj, hátam fáj, kínos teher volt a szomszéd nagy feje is rajtam. Ég és föld egyszín sötétség, az esőt se látni, se hallani nem lehetett, csak érezte az ember, hogy esik. Elképzeltem a versenyt ezen a káposztásmegyeri pályán, a dobogva futó vékony csikókat, a nyakukba guggoló tarka majmokkal, rózsás felhőkkel az égen, ahová senki föl nem pillant, csak a lovakat nézik, a szemök majd kiugrik, úgy nézik. És elkezdenek zúgni, kiabálni meg kacagni, mint a futballmeccsen. Ki tudja, hány koros úr ül

most a tribünön, aki éppen a mostani helyén ült harminc éve meg negyven éve, s a Taral meg a Janek nevét ordította mámorosan. Míg így belé voltam a megyeri kavalkádba merülve, messziről légiriadó bűgött; lehet, csak hallucináltam. Csuda, egyetlen kutya nem ugat semerre. Nincsenek Megyeren kutyák? Ültem, gondolkodtam; mindig gondol valamit az ember, mindig, de mindig. És nemhogy három perc múlva meg egy perc múlva elfelejti, mi foglalkoztatta az imént az elméjét, de van úgy az ember, hogy akkor se tudja, mit gondol, akkor se, mikor így tétován gondolkozik. Bukott, bukott a fejem előre, szemem le-leragadt, de csak másodpercekre. Vigyázott valami ösztönöm, fel ne boruljak. Mégis megesett, hogy elaludtam fél percre, egész percre is talán; abból számíthattam, hogy ezek alatt a röpavásaim alatt mindig álmodtam. Egy ilyen álmocska megmaradt a fejembe. Hosszú fehér szakállas emberrel mentem lassan valami gyepen. Egyszer csak megáll velem, egy sor férfi guggol ott előttünk, mindnek a földbe van a keze mélyedve, mint az ásó. Az ősz ember azt mondja: ezek, látod, a gyilkosok, *most érik a kezök*. Erre serkentem föl. Mintha köd alatt lett volna az a tájék, és mintha azoknak a néma férfiaknak az öltözete is ködszín lett volna. Persze ez a képletes kis álmom az idővel függött össze, háborúval.

Kegyetlen kemény az ülés, nincs mit magam alá tenni. Égnek az idegeim, úgy érzem. Régi sportomhoz folyamodom unalmamban: verseket emlézek, ezt űzöm mindig az autóbuszon, ha nincs nálam olvasnivaló, meg akkor is ezt művelem, mikor fárasztó ember vagy asszony fogott el és mesél nekem. Odaadással merülök el a szemébe, azt hiszi, lesem a szavát; találok-ra nevetek föl, vagy csóválom a fejem, vagy sóhajtok.

Csokonaikat szeretek legjobban így az emlékezetben olvasni, meg De Musset-ket.⁴⁰ Végiggondolom a *Még egyszer Lillához* című verset, meg még hál' istennek megállás nélkül. Azután a De Musset *L'andalouse* című verse jön; úgy szeretném ezt a tüzes bolond verset hangosan szavalni! Aludni nem merek, nem, mert hátrabukom vagy előre. De egy-egy kis korty alvásra mindig leragad a szemem. Ennek köszönhetem talán, ha nem a nagy fáradságnak, hogy elkezd a fejem is fájni. Hátral fáj, a tarkómban, a nyúltagyi fejfájás ez, olyankor esik belém, mikor csúnyán kimerültem. Semmi porom nincsen. Amellett tüzel az egész idegzetem. Azok a szerencsétlen idősebb emberek, akiknek a hólyagja nem bírja reggelig, kezdenek egymás után lebotaldózni, le a pályára, az esőbe. Rálépnek az alvók lábaira, gyötrelmes szemrehányások sisteregnek. A legelsőre, ki lejutott, az örünk ráfogta a puskát, de nem lőtt, csak káromkodott. A következőket azután szó nélkül engedte dolgukat elvégezni. Sokan nem alszanak itt, nem csak én nem alszom; folyton-folyton hallom oldalt, meg előttem, meg a hátam megett a sóhajt, köhintést, krákogást, mozgolódást. De fölösleges, istenem, hogy mások is szenvedjenek, nem volna elég, ha egyedül én szenvedek? Így is, ha éber vagyok és vigyázok, így is majd hátraesem mindig, olyan gyöngy lábbon állok, vagyis ülök. El-elnevetem magam hátam, derekam, fejem, idegeim kínja közt. Olybá tűnik, hónapok óta, esztendőök óta ülök a megyeri tribünön a sötétbe, nem is emlékszem, hogy egyebet is csináltam volna az életben.

⁴⁰ Alfred de Musset (1810–1857) francia romantikus költő, drámaíró.

Felriasztotta a katonánk a tribün közönségét. Öt óra. Nem volt már vaksötét, de sötét hajnal volt, a felhős ég hajnala.

Összeadva a szempillám leragadásait, félórát alhattam.

Reggel

Az eső valami húsz perce állott el. Lám, örülni is lehet valaminek. Lekecmeregtünk a tribünről, negyedóráig eltartott, míg földet ért mindenki. Katonánk akkor megengedte, hogy szükségöket végezzék az emberek. Egyesek már ügettek az engedelem előtt a pálya kerítése felé, sürgős volt nekik. Hanem a katona visszakiabálta őket: arra hátrafele az egész! Aki szökni próbál, golyót kap! És ki a gyepre!

Fölfedeztünk azután a tribün mögött egy kerekesebb kutat. Sok-sok csajka került a kezekbe, lekapcsolták a hátizsák tetejéről, oda voltak szíjazva, úgy, mint a bakák. Csajka meg findzsa⁴¹ meg bádognipohár, meg törülköző, szappan, fésű, kefe, fogkefe, paszta, némelyik úr olyan praktikus volt, papírpoharat is hozott magával, ezek turisták. Magamnak nem volt csajkám (sokunknak nem volt), csak egy erős csészét szorított a hügom az ingek közé, most fedeztem föl. Avval állottam az emberek közé, várni, míg rám kerül a sor. Olyan udvarias volt egy útitárs, aki már jött visszafelé, teliöntötte vízzel a csészémet, rögtön öblögethettem, mosakodhattam.

⁴¹ Csajka: fedeles bádognipohár (szláv); findzsa: bögre (török).

Mikor a tisztálkodást elvégeztük, enun-ciálta⁴² az őrünk, hogy lehet fröstökölni.⁴³ Hat órákor sorakozó! Még mindig egyedül volt a hadra keltek részéről a pályán. A pályát fölverte a gye-p, ki tudja, mióta nem volt már lóverseny Káposztásmegyeren. Az emberek oszoltak; ki a tribünön ült le, ki a gyepre telepedett, plédet, köpenyt maga alá terítve. Kicsi konzerveket nyitogattak, csirkehús került elő megint a papirosokból, szerviettekből,⁴⁴ meg szalonna, szalámi, sonka, vaj, sajtok, liptai; de sok szegény ember csak kenyeret, szilvát evett, vagy kenyeret, hagymát, vagy csak kenyeret. Most vettem észre, termoszuveget is hoztak az urak, lehetett két-három tucat, amennyit láttam. Mennyi rossz, ócska felöltő, télikabát meg koszos vászonköpenyegek, és micsoda romlott cipők, lyukas talpak. Két nemzet van a világon, két faj, két vallás: a gazdagok meg a szegények. Elég hamar megreggeliztünk, mind rá akart gyújtani sorakozás előtt. Hat órákor aztán a tribün elé csődültünk. Előkerült egy-néhány úr a tömegből, ugyanabból a Pozsonyi úti házból valók, azokkal többet diskuráltam volt; együtt maradtunk. Megint kezdődik a várás, a várás. Fejem még fáj, fáj a derekam is, hátam is, combom is fáj: izomláz, no isten hozott. Fejem ellen kaptam kombinált port Nádas igazgató úrtól (azok közül való, kikkel egy sorba állottam), egyelőre nincs hatása.

Előjött végre a hadsereg, félóra múlva; más fiúk, nem a tegnapiak. Vagy tíz katona; csak a felének van nyilas karszalagja, a többi rendes honvéd. Éjjeli felvi-gyázónk is elpárolgott. Elkiáltja magát rögtön egy őr-vezető:

⁴² Kihirdet (latin).

⁴³ Reggelizni (német).

⁴⁴ Szalvéta (francia).

– Felsorakozni szabályszerűen!

Topogtunk, mozogtunk; sorakoztunk négyesével, úgy, ahogy tegnap jöttünk. Az őrzető közben elsőlt; idefordul megint:

– Hármásával, a kutya istenit, nem mondtam?

Vagy öt perc alatt végbement ez az átrendeződés. Akkorra felbukkant egy tizedes, karszalagos (az is elsőlt volt), közénk visított, olyan hangja volt, mint egy asszonyinak:

– Mi ez itt! Négyesével sorakozni!

A többi katona a tribün előtt állott, füstöltek, néztek bennünket, nevetgettek. Igaz: az elszedett zseb-lámpákat elfelejtették visszaadni.

Mikor elrendeződtünk, megint eszébe jut a tizedesnek valami:

– Százasszázakat képezni! Három lépés távköz a századok közt!

Összeolvastuk magunkat, véges-végig; a századokba való szakadás is végbement kis negyedóra alatt.

Szépén kisütött a nap, hála isten.

Hová?

Elmúlt hét óra, mire kifelé indítottak a megyeri pályáról. Harangszó jött valahonnét, gyöngé, kedves harangszó. Még a fülünkbe szivárgott a harang szava, már közénk kiabált jobbról vagy balról a katona:

– Felzárkózni! Élénken, uraim! (Ez kalauz lehet.)

Másik is kezdi, kicsit messzebb:

– Felcsatlakozni! Elmaradtok, mint a borraivaló!

Figyelmeztetem az olvasót, untatni fogom végig az úton ezekkel a katonai részről jövő fölhívásokkal, mint ahogy untattak magunkat is minden két-három percben.

Találgatjuk a sorba szép halkan, vajon hová visznek? Azt mondja Aczél keresk. tanácsos úr (ő a Gutmann-féle *Elszakíthatatlan* cég gazdája. Diákkorom óta próbálja a cégtáblán 3-3 erős ember a Gutmann-féle kék munkásöltönyt kettérepeszteni), azt mondja, ez a gödöllői országút, alighanem Gödöllőre visznek. Hány kilométer Gödöllő? Valami harminc. A tanácsos úr bal felőli szomszédom; jobb felől lépked mellettem Nádas ny. bankdirektor; tudom felőle, hogy ő kezdte, s aztán ő szervezte a pénzadást azoknak a szegény sor-sú zsidó diákoknak, akiket a numerus clausus⁴⁵ kiszorított az egyetemről, akik Prágába, Páduába, Párizsba koplaltak. Negyedik a sorban Z. dr. ügyvéd úr, rajta nincs hátizsák, jó nagy, sárga bőrröndöt lógat; orrát is lógatja szegény ügyvéd úr, csak a földet nézi, szót se beszél. Fejem még mindig fáj, húzom, húzom a nyakamba hátrafele, mintha ez használna. Jólesnék bizony bottal menni, mert nagyon letört ez az éjszaka; botom odaadtam a Kisok-pályán a postatanácsos úrnak, nem illik visszakérni.

– Felzárkózni! Meg itt is, nem hallják! Mér nem mossák ki a fülüket!

Torony semerre nem látszik; látni messzire piros gőzmalomkéményt; magános házakat közelebb is, elszórva, mintha birkák legelnek tétova. Ezek a házak olyanok, mint Pest határában, idétlen kis kőházak. Nem látni errefelé azt a fajta fehér parasztházat, amilyet tanyának mondunk. Se az ember, aki gyalog jön-megy itt az úton, vagy szekerezik, aki földműves ezen a tájékon, az se olyan egy se, mint az alföldi pa-

⁴⁵ A magyarországi egyetemi hallgatók számát etnikai alapon meghatározó, 1920-ban elfogadott törvény. Valójában a zsidók egyetemi felvételét korlátozó intézkedés.

raszt. Igaz, a paraszton, mármint a szegényen, azon se igen talál már az ember magyar viseletet. Azokat az ezüstpitykés lajbikat, sűrűn ráncolt gyolcsgatyákat, pazar, virágos szűröket, amelyekben fiúkoromban gyönyörködtem, azokat mind lassankint már csak a Gyöngyösbokréta⁴⁶ estéin láthatni, meg a Néprajzi Múzeumban.

Kilenc óra.

Tíz óra.

Fejfájásom elmúlt. Tán a levegőnek köszönhetem; ilyen nyúltagybeli fájás néha másfél napig nem hagyott el, minden porok ellenére se. Derekam is elunta a fájást, combom se érzem már, használt a járás. Fáradt se vagyok, csuda.

Nem kell elfelejteni, hogy szakadatlanul noszogatnak a vitézek, felcsatlakozni, egyenes sor, szaporábban lépni. Egyik tegez, másik magáz. Ez a komiszabb, a magázó, a legrútabb mód idézi istenünket és anyánkat, a tegnapiaktól örökölt szólamokkal.

Az előttünk járó sorból egy úr hátrafordult; elmagyarázza, hogy kell járni, hogy sokáig bírja az ember. (Ő régi turista.) Fejet föl, orron lélegzeni, nem dohányozni (szerencse, most nem is szabad), és hacsak lehet, szót se beszélni. S nézegetni a tájat; ez elaltatja a gondolkozást, a szemet, a lelket üdíti.

Kezd meleg lenni.

Csendbe haladunk, hallgatag, de azért vált egynéhány szót itt-ott a szomszéd a szomszéddal. Megdicsérnek szép nagy, ezüstös sütőtököt, ha meglátják a vetemények közt hasalni. Jólesik szót ejteni a jól meg-nőtt kukorica felől is; a nap élvezettel simogatja a csö-

⁴⁶ 1931–1944 között működő, Paulini Béla (1881–1945) újságíró által alapított népművészeti mozgalom.

vön a zöld pólyára kibukott arany tincset; két fehér lipicai üget egy szembejövő kocsi előtt: nézd vagy nézze azt a két remek lovat! vagy a tehénre, ki legel álmatagon a mezőben, arra is jólesik a másiknak a figyelmét fölhívni: milyen szép lantszarvú tehén!

Jobb felől:

– Felcsatlakozni!

Bal felől:

– Kilépni, öreg trottyok, kilépni!

Hátunk megett pedig sóhajt valaki:

– Uraim, ha eszembe jut, hogy expresszen jártam Párizsba...

Csomád, ki hallott felőle

Az előttünk járó sorból meg avval fordul egy úr hátra, hogy Csomádra visznek bennünket. Ezt egy honvéd árulta el, állítólag. Az értesülést továbbadjuk hátrafelé. Duruzsolnak erre, Csomád, Csomád, hol az a Csomád, mi az, falu vagy nagyközség, valami gyár van ott, vagy micsoda?

En se hallottam soha Csomád felől.

Lehajtom a fejem (bár így járni nem praktikus), vezekelnem illik. Szaladtam én is mindig Párizsba, és Olaszországba nem volt olyan pici falu, hogy arra kíváncsi ne lettem volna. A hazámat elhanyagoltam. Nem jártam soha Brassóban, még Kolozsvárt se voltam; se Egerbe, se Nyitrán, se Pécssett. Kerget valami, hí valami örökösön, ezt a világot látni, minden szigetét a tengereknek; látni minden embert, aki egy időben él velem a Földön, mind az idegen fákat, virágokat, madarakat a tekintetemmel megsimogatni. De szent kötelességem lett volna a tulajdon hazámat kereszt-

be-hosszába megnézni, megnézni itt minden embert, asszonyt, leányt, minden öreganyót meg minden gyereket, és minden lovat meg minden kiskutyát befogadni a szemembe, míg a szemem nyitva tarthatom. Bűnhődöm most a hűtlenségemér, meg kell ismerni Csomádot.

Buta merengésembe belékiabálnak hátulról:

– Orvost! Add tovább!

– Orvost!

– Orvost!

Mi is előreszólunk: orvost, orvost.

Jön aztán a doktor, kis táskával. Valaki rosszul lett.

Persze megyünk azért tovább.

Nagyon meleg van. Szinte kánikulai.

Jó lenne bizony egy kicsit pihenni. Szomjúságát senki se hozza szóba; ha nem beszélünk róla, könnyebben elfelejtjük talán.

Az orvos siet már vissza a helyére. Szívbeteg öregúrral volt baj, injekciót kapott.

Elmúlt tizenkét óra.

Kis szenvedéseket észlelni az előttünk való sorokban. Itt is, ott is mindig ráncigálja valaki jobb vállát vagy bal vállát. Vágja a hátizsáknak a szíja. Meg lecsúszkál az a szíj, nem győzi az illető feljebb kaparászni. A hátul jövők kezdenek a bajos embernek segíteni; hol a jobb vállán, hol a bal vállán húzgálják beljebb vagy kijebb a szíjat, aszerint hogy kinek hol fáj. És minden percben észrevenni valakit, a feje zökkeneteiről, hogy sántikál.

– Felcsatlakozni, meddig ugassak még!

– Élénkebben, fater, mert jön a puskatus!

– Mint a csürhe, mint a csürhe! Az anyátok.

Pihenő, végre

Fél egykor pihenőt adtak. Harminc percet.

Lehúzódtunk az útról, a gázos lejtőre, meg a füves gyepre tettük le magunkat. Majszolni kezdtek a vándorok. Soknak előbbre való volt a cigaretta (nekem is). Megkínált azután Nádas igazgató úr májpástétommal; Aczél tanácsos úrtól kekszet kaptam, meg egy korty konyakot; megéljeneztem a tanácsos urat.

Elmúlt a félóra (nem volt szép tőle), rettentő feladat volt a pihenésben elzsongult lábakra rájok állani. A tanácsos úr, fölegyenesedvén nagy keservesen, azt a szegények közt hallott szentenciát idézte: nem adok egy leülést száz felállásért. Hogy nyöszörögtek mindenfelé, hogy jajistenemeztek, nevetve, de kínjukban, míg a lábszárat fel tudták hegyesszögbe húzni, könyökről tenyérre bírtak támaszkodni, azután két tenyér nyomásának a segítségével egy lábra, s végre mind a kettőre ráállhattak. Sokan elszundítottak; oly süketen feküdtek ezek, mint a halottak, fel kellett őket kegyetlenül ráncigálni. No most százan meg százan adták a hátizsákot százra meg százra; megtanultuk tegnap, a pihenő után, hogy okosabb, ha feladjuk a terhet egymás vállára, mint elnézi mindenki a másiknak a küszködésit (mert kínszenvedés a földön ülve, ilyen fáradtan, a súlyos hátizsákot két karra felkarolni hátul és úgy igyekezni felállani).

Majd megölt a szomszúság. Szomszédaim termoszában langyos tea volt; bánták már, hogy ki nem loccsantották reggel, és jó hideg vízzel meg nem töltötték. Akiknek volt annyi eszük, hogy így cselekedtek (látuk messziről, hogy kortyolnak élvezettel), azokhoz már nem szaladhattunk oda, csöpp vizet kódulni; sorakozni kellett.

Délután

Menni, menni megint.

Azt a végzetetlen unalmas felzárkózásra való csábítást (sűrűbb lett, mint délelőtt volt), a hozzáfűzött fenyegetésekkel és durva kitételekkel, azt mind nem fogom már említeni. Késő estig marcangoltak evvel.

Fájt megint minden lépés, akárcsak reggel, mikor elindultunk. És ez az ernyesztő, füllesztő hőség. Inkább az eső szakadna. Azért is dühöngenek úgy a hajcsáraink, mert szenvednek ők is a melegtől. Legjobban szenvedhetnek azok az urak, akik a bundát vették föl erre a kirándulásra. Sajnálom nagyon őket.

Éppen ilyen hőségben vánszoroghattak a zsidók, és több teherrel talán, és betegekkel és gyöngé vén néikkel és reszkető fejű aggastyánokkal és kicsi gyerekekkel, azok a zsidók, akiket valaha Spanyolországból kikergettek. Meg akiket űztek kifelé Angliából, Franciaországból, Bajorországból, Szászországból, Württembergből, Ausztriából, mindenünnét. Hőségben meg viharban meg jégeső alatt, meg dermedtő hidegben, sötét ködökben vonultak így, ahogy most mi vonulunk.

Orvost

Megállanak előttünk egymás után a sorok. Valami baj van előrébb. Megáll a mi sorunk is. Öt perc múlva megint járhatunk. Akkor hátulfelől jön az *avizó*:⁴⁷ orvost! Odasiet a táskás doktor: újra meg kell állani. Eltart egypár percig, hogy a doktor segít azon a valakin, akit elhagyott az ereje. Alig lépkedünk tíz percet,

⁴⁷ Értesítés (latin).

megint csak hallani, kicsit előrébb, az orvoshívást. És a hátunk megett is kell az orvos egy-két perc múlva. Most már itt marad a doktor hátul; akinek a helyére a sor szélén odaállott, az megy előre a doktor helyére. Előttünk, mögöttünk elkezdenek aggodalmaskodni, mi várhat rájuk is; egynek a szíve rossz, cukorbeteg a másik, harmadiknak lúdtalpa van, éppen tegnapelőtt kezdődtek a negyediknek az epeirritációi. N. igazgató úr is alig jár már a lábán; a tekintélyes hátizsákon felül (vagyis alul) nehéz kis bőröndöt is cipel (elemózsia), meg vastag pléd is borul a karjára. A kis bőröndöt elveszem tőle, az én poggyászmom nem nehéz. Nekem meg A. tanácsos úr imént ideadta a botját, egy darabig én használjam, majd aztán visszakéri. Pár perc múlva az utánunk következő sorból jelentkezett egy csontos kis ötvenévesforma ember: szívesen viszi tovább a N. igazgató úr kis táskáját meg a plédet, ha valami élelmiszert kap majd jutalmul. Néki csak közepes hátizsákja van, se takarója külön, se kézicsomagja. Az igazgató úr megtapogatta a derék kis ember felsőkarját. Az azt mondja:

– Nyugodt lehet, uram, futballoztam fiatalkoromban, a lábam is bírja, pincér vagyok, kérem.

Odaadtuk a bőröndöcskét, a plédet, kicsit megkönnyebbültünk.

Lövés

– Orvost! Orvost – megint. Hátulról. Perc múlva meg kell állni. Vesztegelünk vagy három percig, szalad az úttesten hátrafelé a tizedes. Kiabál:

– Mi lesz mán evvel a sok nyavalyás zsidóval?

Csend volt egy-két percig. Halljuk azután a tizedes szavát:

– Nem állsz fel? Nem állsz fel? Egy...

Mit akar ez?

– Kettő...

Csak nem üti meg azt a szerencsétlent? Bikacsek van ennek is a kezébe.

A hármát ki se mondta, nem, hanem pisztoly pukkan ott hátul. És vagy húsz másodperc múlva még egy lövés. Azután ordít a tizedes előrefele:

– Indulj!

Senki nem nézett hátra, nem akartuk látni, amit láhattunk volna.

Kocogott visszafelé a tizedes, cigaretta a szájába.

Egypár perc múlva halljuk a mögöttünk járó sorból, hogy hetvenéves ember volt, akit lelőttek, súlyos cukorbeteg. Valami Máv-főtanácsos. Elájult, nem tudták magához téríteni. A tizedes, miután két golyót beléeresztett, lerugdalta az úttestről.

Hallgattunk.

Így tűnik el most egy élet, se gyászjelentés, se kosszorús üveghintó, se papnak a kenetes beszéde, se családtagok gyászban, se jó cimborák, akik göröngyöt vetnek le a koporsóra.

Tovább, tovább

Meleg van, meleg van. Törülgetik homlokukat, orcájukat, nyakukat az emberek. Vánszorog mellettünk egy szekér, cseréppel megrakva. Ebben a percben kicsit feljebb jár a mi katonánk, oda mer szólani valaki a lóhajtó embernek:

– Hány kilométer még ide Csomád?

– Négy kilométer.

Négy. Hát ezt csak kibírjuk. Érdekes, a járást, legalább egyelőre, mindig jobban bírja az ember. Csak megállani rossz. Ha állottunk egy-két percig, sajog a talpam meg a lábom szára, a szíjat is akkor érzem jobban, hogy vágja a vállamat; hátam is akkor kezdi igazán szenvedni a hátizsáknak azt a makacs nyomását. Z. ügyvéd úr ötpercenként átadja jobb kezéből a bal kezének, balból a jobbnak azt a szép nagy disznóbőr táskát. És folyik délután is az a szíves segítség: a hátul jövők lejjebb meg feljebb húzzák az előttük járók hátizsákjának a szíját a vállakon. Legtöbben hajadonfővel vagyunk, a kalapot, sipkát kézbe vesszük. Szép zöld a tájék, vigasztalás, gondolom, mindenkinek, akinek egy kis szív van a szívében. Egy-egy szilfa, kőris álldogál a mezőbe, két szép fehér nyírfa meg úgy áll egész közel egymáshoz, mint két elegáns hölgy, ha találkoztak, és megállanak pletykálni. Hátul messzire meg jegenyék merednek egy sorban; díszszemlére állanak, a szemlét a teremtő isten tartja. És mögöttünk, még messzibb, halovány domb látszik, annak is fák vannak az oldalába szúrva, tetején ritkás kis erdő, fái közt fényes napvilág hasít átal. Barna pillangópár kerülgeti itt közel egymást, mint a bokszolók. De jó nekik, pillangóknak, jegenyének, nyírfának, legelő téhennek, nekik nem kell zsidónak lenni.

Megint kezdenek előre-hátra orvost hívogatni. Fél négyet írunk. Eddig valahogy uralkodtak a gyöngeségükön (a gyilkosság óta), akik most rosszul lettek.

Megáll egyik szakasz és sor a másik után, mi is megállunk. Féltjük nagyon azokat az ismeretleneket, akikhez a doktort hívták. Állunk hang nélkül, minden pillanatba pisztolylövést várunk. Egyszer csak észrevesszük, négy doktor is kijött a sorokból az úttestre (mindnél ott a kis táska), odalépnek a doktorok a tizedes elébe; egyik doktor szólani kezd hozzá; a tizedes rákiabál, kétszer is, há-

romszor is, nem érteni, mit kiabál. A doktor mind beszél már, egyikről a másikra kapja fejét a tizedes. Végre ott-hagyja őket, megy előre. Egyik doktor pedig, őszes ember, megállít egy bandukoló szekeret (mindig jön-megy szekér az úton), kicsit tanácskozik a kocsissal. A szekéren tömött zsákok alszanak. Azután visszalépked a doktor az emberek közé. És aztán hoznak karonfogva két koros embert, meg egyet, negyven-ötven köztit fejénél, lábánál fogva; vigyázattal fölteszik őket a szekérre. Holmijukat is hozzák utánuk, egy doktort is látok, valamelyiknek a hátizsákját öleli. Indul a szekér, mi is megindulunk. Egy-két percig érzem a sajgást-hasgatást, azután megint nekiközönyösödik a lábom, lépek, lépek, mintha nem is én volnék. Megtanultam tizennégybe Szerbiába, a visszavonulás napjaiban (lovam már nem volt), megtanultam aludni járás közben; halálosan kimerülve, étlen-szomjan és betegen aludtam óraszám, úgy, mint akik mellettem jöttek a sárba, Sabác felé; aludtak az összes *kínaiak* (így hívták a más-más ezredekéből összeverődött csapatot), nem értem, hogy nem borult föl senki se. Próbálgatok most is elaludni; vagy a melegtől nem tudok, vagy mert a vállamat cudarmód vágja már a hátizsák szíja. Ma is folyvást húzom a vállam, mind a kettőt, és az ujjaimmal erőszakolom hol a jobb vállamon, hol a balon a szíjat feljebb, a nyakam felé. Szekeren ülők meg biciklis meg gyalogos nép itt is nézegetnek bennünket; meg is áll, aki jobban ráér. Egy munkásforma embert (két ócska széket vitt a hátán) megkértett egy türelmetlen társunk:

– Messze még Csomád?

Feleli:

– Mingyár ott lesznek. Csak kitartás!

Erre utánatette hátunk mögött valaki: éljen Szálasi!

Rögtön ott leszünk? mér nem látni már a tornyot? Hátraszól egy úr: á, Csomád, először Fót jön, uraim!

Fertályóra múlva megint szekeres embert kérdez valaki:

– Hány kilométer ide Csomád?

– Hány? Nyóc kilométer.

A múlt szekeres négyet ítélt.

Tíz perc múlva kérdik újra egy szembecammogó szekértől:

– Hány kilométer még Csomád?

– Lesz öt kilométer.

Még egy szekeret megkérdeztek, Csomád milyen messze még?

– Két pipa dohány.

Többet aztán nem kérdezték.

Elértük a hat órát. Lopakodott már a napvilágba az alkonyat.

Több ember rosszul lett megint; háromszor-négy-szer állottunk meg vagy másfél órán belül. A doktoraink kitaláltak valamit: azoknak az öregeknek a poggyászát, akik összerogyóba voltak, felajánlották – a tizedes engedelmével – egy-egy terhes szekérre. Olyanokra, melyek Csomád felé mennek. Olyan lassan nyikorognak a szekerek is előre, mint magunk. Persze pénzt kapnak majd a szekeresek a szívesség fejében.

Jött Fót. Fóton áll egy Károlyi-kastély. Kellemes barokk építés; mikor eltalpaltunk a kastély előtt, itt is élvezhettem egy sóhaját a daliás idők emlékezetének. Fót alatt valami gyakorlatot tartottunk; a gróf meghívta ozsonnára a tiszti iskolát. Kedves pár órát töltöttünk a parkban. Egyetlenegy hosszú, széles utcája van Fótnak; ahogy ott vonulunk, kit látok egy kapu előtt egynéhány földműves közt állani? Zerkovitz Bélát.⁴⁸ Szomorú arccal nézte a menetet; el-elmosolyodott persze, mikor

⁴⁸ Népszerű kuplé-, sanzon- és operettszerző (1881–1948).

ismerős urat vett észre, s üdvözölték egymást. Mit keres itt Zerkovitz Béla, hogy kerül ide? (Pesten aztán megmagyarázta: vitték őt is valamerre, lebetegedett, ott hagyták Fóton.)

Fót után, fél nyolc tájban, egy helyen háromfelé szakad az országút. Ott pihenőt kaptunk. Kocsma nyílik az út szélén. Honvédek ácsorogtak a kocsmá előtt; kijött rögtön egy negyvenöt évesnek látszó főhadnagy úr is, nagy, derék ember, oly barnára sülve, mint a sült kukorica. Néz bennünket fél percre, akkor:

– Kéne valami az uraknak?

Száz meg száz elepedt torok felel:

– Víz, víz!

Egy-két perc múlva jön ki egy izmos cselédleány a kocsmáajtón, két kanna víz a két karján, aztán a főhadnagy úr, vagy nyolc söröspoharat markol:

– Akinek pohara nincs!

Meg kellett vagy hússzor azt a két kannát a leánynak merni. Mind adtunk egy-egy pengőt néki, a legszegényebbek negyven-húsz filléreket.

A főhadnagy úr körülpislangatott, odajött közel (ahol őrt nem látott), elkezdte:

– Uraim, nagyon sajnálom magukat. Piszkos disznóság, hogy idős embereket is munkára visznek. Higgyék meg az urak, minden jóra való magyar pirul azért, amit itt a zsidósággal művelnek. Ezér az embertelenségér fogják Magyarországot a föld színéről eltörölni. Hogy én ma szolgálok, annak az az oka, családos ember vagyok, nem tudok ezektől a rühös kutyáktól megszökni. Ismerem a veresegyházi honvédparancsnokot, derék magyar ember, remélem, tehet valami jót az urakkal. Ne féljenek, nem tart már sokáig a komédia, egy-két hét. (Körülnéz, azután kis nevetéssel.) Nem merek tovább itt állani. Pihenjenek az urak, isten velük. (Szalutálva:) Szebb jövőt!

És hirtelen morc képet csinál és ordít:

– A legnagyobb csendbe és rendbe viselkedjenek!
(Mert jön erre az úton egy karszalagos katona.)

Indulás. Felerőlködik a sereg az ülésből, fekvésből. Verik magukról a port, a gízgázt. Némelyik ember olyan fáradt, otthagyja magán. Pihenő alatt azt firtatták, hát ez a Veresegyház mit jelentsen? Igen, itt egy határtáblán látni a Veresegyház helységnevet. Csomádot is. A csomádi munka tán a veresegyházi parancsnokság alá tartozik. Igaz: pihenő alatt két turista nem ült le: egymás hátának dűltek, úgy állottak.

Jaj, el is felejttem: a szekér, az, amelyik egynéhány úrnak a poggyászát fölvette, eltűnt. Előbbre ment, eltűnt. Néznek a szerencsétlen öregek erre az útra, a másik útra, a harmadikra, nincs szekér. Tiszta ruhájok, élelmők, takarójok, orvosságuk, oda mindenük. Egyik katonától a másikhöz fordulnak, mit lehet csinálni? Egy-két katona szemökbe röhög, mert olyan kétségbeesetten néznek rájuk a káros emberek.

Ezután már senki se lett rosszul. Egy órán belül Veresegyházán vagyunk (megmondták, hogy oda visznek); ez a tudat egy kis erőt injiciált⁴⁹ az ingatag lábakba. A meleg is engedett. Esteledett lassan; biztatott már egynéhány csillag; szekér nem jött több, gyalogos is csak imitt-amott; csönd volt a tájékon: a fecske már ilyenkor Afrikába vadászik, a tücsök is jobbadán hallgat októberbe, mint a cigány, ha vendég nincsen. Egy honvédünk kezdett el danolni magának, jobb felőli; annyival előrébb volt, hogy a verset nem tudtam elfüleselni.

⁴⁹ Befecskendez (latin).

VERESEGYHÁZ

Nyolc óra körül elértük a községet. Vártuk minden lépésnél, hogy megállítanak. De nem. Végig kellett a hosszú utcán menni; elkezdtek a kutya zsidózni; sötét emberek, sötét asszonyok nézték a kapuból a sötét vándorokat. Nagyon megkeseredtünk; nehezebb lett már minden lépés, kínosabb. Hova a pokolba visznek? Megint megcsaltak volna? Elmaradt Veresegyház. Valami domb sötétedett, nem éppen messzire. Fekete fák vigyáznak kétfelől az út szélén; mintha SS-legények volnának.

Végre az előttünk lépő sorból hátrafordulnak: Erdővárosba⁵⁰ megyünk, most jött az avizó. Három kilométer. Ott van a domb körül.

Kicsit élénkebbek lettünk. Látja a célt az ember. Z. dr. leveszi a válláról a bőröndöt, kézbe viszi megint. Déli pihenő óta teszi föl-föl a bőröndöt a vállára, hol a jobb vállra, hol a balra; könnyebb volna így vinni, de a bőröndöt támasztó karja fájdul meg hamarosan; még a vasúti hordárt is megsajnálhatta, azt mondja, mikor a kupétól a taxiig cepeli a súlyosabb poggyászt.

Még azon a kis Erdővároson is végig kellett vándorogni. Úgy értünk el egy hosszú, szögesdrót kerítéshez. A mögött óriási börtönfajta épület. Ez itt a téglagyár.

⁵⁰ Mai nevén Erdőkertes.

Rémlik az égbe törekvő sötét kéménye. Állottunk, állottunk a drótkerítés előtt, isten tudja, miér. Ott állottunk tíz esztendeig. (Sőt még tovább: félóráig!) Azután ordibálnak előlről felől; kezdenek katonáink a kerítésen beterelni. Árok fölött, pallón kellett végigdobogni, kettesével. Gondolhatják, az is milyen soká tartott. A téglagyár telepén is szuronyos katonák őgyelegtek. Jó nagy terület. Itt is, ott is sápadt épületek. Megint négyes sorok. Megint megállunk, állunk. Kilenc óra.

Éjszaka

Mozgolódás kezdődik elől, szaladnak emberek, biztos a fiatalabbja; mit akarnak? Kisül rögtön: szalmáér kergették őket.

Vonulnak azután, szalmacsomókat ölelve, tízen, húszan, harmincan, annak az óriás épületnek az egyik sarka felé. Tíz óra fele menni kellett mindnyájunknak az épület végibe; széles, korlátos deszka vitt föl a padlásra. Vékony lécek segítették a cipőtalpat, hogy feljuthassunk azon a deszkán. Befurakodtunk, mint a karámba a birkák, arra a hosszú, sötét padlásra. Egypár gyertya pislogott pirosan a sötétségben, izgága szalmazizégés hallatszott még erről meg amarról. Szalmán fogunk aludni. Az urakat, akikkel egy sorban jöttem, rögtön elveszítettem magam mellől a sötétségben, botladozásban. Lehattunk ezeren, mikor mindenki fenn volt már. Pokoli láрма kerekedett. (Azazhogy én nem voltam még a pokolban, nem tudom, lármáznak-e ott a szegény kárhozottak.) Helyet keresett mindenki, utat akart mindenki, a jóemberei nevét ordította mindenki; üvöltött, akinek a tyúkszemére tapostak,

jajdult és szitkozódott, aki felbukott és akin keresztül-gázoltak. Segítségért, segítségért kiáltottak hat helyről is: később derült ki, hogy szelelőlyukakba léptek az emberek; azoknak a nagy kerek lyukaknak lecsúszott a vasfedőjük. Nem is tudom, hogy vergődtem el a padlás másik végibe, minekután háromszor-négyszer felbuktam. Lehullottam ott a fal mellett egy kis szabad helyre, hátizsákom persze lehúzgáltam, a fejem alá tettem. Szalmát, sajnos, vékonyan szórtak a földre, vagyis a téglára. A párkányon (azon felül deszka volt a fal) ott közel is égett egy könnyű gyertya; felém fordul valaki, aki mellettem már letanyázott: megismer. Én is őt: Bálint dr.-t, az Újságírók Egyesületének ügyészét. A másik szomszédom, meg akik szemben szorulnak a földön, azok ismeretlenek.

Mesélte egyszer egy színész, Debrecenbe „pályázott” ifjúkorában; hatodmagával volt kvártélyon egy özvegyasszonynál. Priccseken háltak, derékaljat nem kaptak.

– Olyan kemény volt az a priccs, kérem, olyan kemény volt, *minden öt percbe fel kellett kelni pihenni.*

Hát ez a téglá se volt sokkal puhább. A plédem magam alá tettem, öt perc múlva fáztam már. Különben se sokat ért alattam, megint magamra húztam.

Eszembe se jutott az evés. Még a cigaretta se hiányzott, csuda dolog. Aludni, aludni. Igen ám, de tíz órától éjfélíg tartott, míg valahogy helyet szorított magának mindenki, míg jobbról meg balról utat is csináltak a bejáratig, meg keresztbe is két-három helyen, hogy közlekedni lehessen.

Kezd ez a mai éjszaka komiszabb lenni, mint a tegnapi. Itt hangfogó nélkül árad a siralom, a veszekedés. A szemben fekvőket errébb szorítják. Két lábat a combomra fektetnek, harmadik láb a bal vállamra száll.

Kezdünk tanakodni, rendezkedni; hátrább húzom magam, amennyire lehet, két lábom szárát behajlítom, így se megy a dolog. A szembe fekvő két úr is elkövet mindent, ami tőlük telik; a végin úgy egyezünk, egyik lábom a szembeni szomszéd két lába közé nyújtom, másik lábom az oldala mellé szorítom. Másik szembe fekvő úr meg a bal szomszédom is ilyenforma megállapodást kötnek. Kalapom a hasamra tettem. Vetkőzésről szó se lehet. Az ajtóból, ahol behatoltunk, beordít egy katona: gyertyákat elfűjni! Vaksötét lesz. A szalma tovább zsörtöl a sötétben. És jajdulnak és összekapnak minden percben valahol, és csúnya köhögés, krákogás kezdődik. Sőt hortyognak is, már akik olyan boldogok, hogy elaludtak. Égett a talpam meg az idegzetem. Diskuráltunk lankadtan Bálint dr.-ral éjfél után egy óráig; akkor aludtam el aztán, kemény téglá, hangok és fázás ellenére.

Vasárnap

Reggel nyolc óra körül támadtam fel. Bálint dr. fenn volt már, de még lenn volt: feküdt. Úgy érezte magát ő is, akár mozsárba törték volna össze. Elmesélte, hogy az éjszaka felébredt, küsszükségét kellett végezni néki. Félórát bolyongott, bukdosott a sötétbe, míg az ajtóig jutott. Ahogy azután kilép, felordított egy katona, s ráfogta a puskát. Azt hitte, szökni akar a zsidó. Nagy nehezen engedte meg néki, hogy lemenjen. (Többen is jártak így az éjszaka.) Visszafelé megint félóra volt legalább a helyéig eljutni Bálint dr.-nak; százszor hággott lábakra, hasakra, felbukott ötvenszer.

Mikor lementünk reggel, majdnem az egész had oda-le volt már. Állottak tömegben, mint a pingvinek. De

kisebb csoportok is ácsorogtak imitt-amott a szabad területen, hat-hét csoport, meg lejjebb megint vagy nyolcszáz-ezer ember egy rakáson. Azokat egy meszszebb, hosszú földszintes épületben szállásolták el. Túl volt már a nép mosdáson, fröstökön; cigaretta, pipa, szivar az orrok alatt. Megtutuk, amoda valami raktárépület mögött kutat találunk. Vizet mertünk hát, a kút mellett hosszú bádoggályút tartanak törpe cölöpök; megmosakodtunk, bokáig meztelenítve magunkat, száját ápoltunk, fésülködünk. A raktárfélével szembe kicsi, fehér ház: Iroda. Mindenfelé kietlen épületek, elszórva. Óriási, hosszú téglarakások erre meg amarra. Az az épület, ahol háltunk, az a *szárító*. Sétálnak, ásítoznak előtte népfölkelők, divatból kiment puskákkal, de látni fiatal honvédet is egynehányat. Most tanultam meg, hogy ami katonát itt látok, öreget, fiatal, az a *keret*. A tömeg meg az elszórt csoportok közt emberek cikáznak, forgatják a fejöket, mind neveket ordít. Bálint dr.-ral lekuporodunk annak a raktárépületnek a tövébe (füves ott a föld). Elfogadtam egy falat sajtot tőle, ő tőlem egy kis gyümölcsízét. Indultunk azután, viszszevinni nehéz hátizsákunkat. Útközben elkap Nádas igazgató úr: jön ő is fölfele velünk, megmutatja, hol a szállásuk, egy oszlop tövébe, költözzem oda. Jó, köszönöm. (De aztán nem volt szívem magára hagyni Bálint dr.-t a fal mellett, ott maradtam.) Doktorainkat száz meg száz ember ráncigálja az udvarban, ezer panasszal. Mi lesz itt ezekkel, nincs ágy és nincs semmi orvosság. Mióta megint lejöttem, minden percbe bemutatkozik valaki, mennyire örül, és nem mulaszthatta el stb. Egyik úr azonnal idéz is egy versemet: Anyám, én nem ilyen lovat akartam... (Írta Lovászy Károly.⁵¹) Másik egy hu-

⁵¹ Író, újságíró, népszerű kabarészíri (1887–1952).

moreszkemet említi, halálra röhögte magát rajta. (Én is; egyik legragyogóbb krokija az Karinthynek.) Öt-hat napon átal folyt ez a sűrű bemutatkozása az uraknak; Jézus Mária, ezeknek is köszönetni majd, míg élek.

Ácsorogtunk, meg üldögélt ki hova tudott ülni, kis téglakupacokon, egész délelőtt.

Rokonom

Tíz óra tájban jön elébem egy fehér karszalagos fiú meg egy fiatal kis honvéd.

– Bocsánat, író úr, én V. vagyok, muszos, ez a honvéd nagyon szeretne író úrral beszélni.

A kis honvéd összecsapja a bakancsa sarkát:

– Tisztelettel, rokonok vagyunk. Engemet Sz. Péter Pálnak hívnak. Most hallottam, hogy bátyám is itt van, azér jöttem, jelentkezni, tisztelettel.

És erre kezet nyújt, nagy szeretettel a szemében.

– Nem lehetünk rokonok, fiam, én zsidó ember vagyok.

– Nem számos, kérem!

– Derék gyerek vagy, hogy így gondolkozol, de hát kedves Péter, vagy Pali? hogy szólítanak téged?

– Peti.

– Kedves Peti, ez csak névrokonság, az semmi. Ha nem ha jólesik, pajtásom leszel.

– Rokonok vagyunk, kérem! – (Ni, haragszik.)

Volt már valami publikumunk, derültek az urak, tapogatták Petit, simogatták.

Az lett a vége, megkérdezte Peti (tisztelettel), kell-e cigaretta? s már húzta elő a bádogdóznit.⁵² Bánatosan

⁵² Cigarettásdoboz (német).

tette vissza; megígértette velem, hogy akármire lesz szükségem, izenek érte; ott szolgál a muszosok mellett, az alsó udvarba. (Aki nem tudná, a honvédsipkás fiatalabb zsidóknak a gyűjtőneve a Musz. Munkaszolgálat.)

Délbe, minekután már haraptam egy kis kenyeret meg gyümölcsízét, előttem terem Peti. Csajkával.

– Jaj de soká kerestem, bátyám. Tessék. Krumpli-leves, nagyon jó.

Úgy illet, hogy elfogadjam. Sok volt, adhattam belőle három közel úrnak. Kanalat azok adtak, én nem rendelkeztem kanállal.

Jött egypár perc múlva egy vékony, szőke muszos elébem (egy téglarakás tövébe kupacot csináltam magamnak), bajtárs, Havas Albert, angol, amerikai lapok levelezője. Mire van szükségem? Egymás után szerzett még aznap csajkát, kanalat, vadonatúj meggyfa szipkát (szipkám elveszett az úton) meg cigarettapapírt, az is fogytán volt.

Délután három óra tájban megint egy muszos fiatal áll elébem. Elegáns, szép fiú. Bemutatkozik: dr. K., az irodába dolgozik. Kéret a százados úr, legyen szíves befáradni. Mindenki örül, aki hallja; ez csak jót jelenthet mindnyájunknak.

Megay százados

Az irodába négy muszos dolgozik, ez a dr. K. (ügyvédjelölt), egy festőnövendék, egy színész meg egy filozopter.⁵³ A téglagyárba törött síneket forrasztanak, talpfát ácsolnak, vashidak láncait, csavarjait kovácsolják; csak téglát nem égetnek. Százados úrhoz a belső

⁵³ Bölcsészhallgató (görög).

szobába kell bekopogtatni. Kiabálja belülről a rádió a hadszíntéri jelentést. Mikor benyitottam, fölvette százados úr a fejét; az íróasztalra volt támaszkodva, két öklére, a térképet figyelte. Százados úrnak emberarca van. Harminckét esztendő lehet.

– Megay százados.

Eloltja a rádiót.

Bocsássak meg, amiért befárasztott; Szimfóniát parancsolok vagy házi töltést? Nagyon kíváncsi volt rám. Ő nem jöhet közénk, nem szabad. Meg se invitálhat vacsorára; itt lakik családdal a telepen. Különben csak annyi köze van hozzánk, hogy szállást ad nekünk a telepen. Mindenesetre utasította a keretet a legemberesebb viselkedésre. A szalmát ő rendelte el. Bár tehetne valamit az étkezésünk dolgában is; mindent megpróbál majd. Csomádon van a nyilas parancsnokság, mi az alá tartozunk. Rossz szemmel nézik őt Csomádon, zsidóvédő híre van.

Ezek után kevés reménységgel kértem meg a százados urat, nem tehetne-e valamit, hogy ezeket a szabály ellenére idehozott hatvanon túliakat hazabocsássák? Legalább az idősebbjét, a betegjét. Nem, sajnos, semmit se tehet; azt érheti el, hogy őt elteszik innen; nekünk is rosszabb dolgunk lesz.

Egy kicsit beszélgettünk még, nagyon érdeklő százados urat az irodalom, olvas, amennyit csak ráér. És a végén biztatott, legyen máskor is szerencséje, s ha szükségem volna valamire.

Kicsit megkönnyebbült, láttam, mikor elköszöntem. Minden pillanatba várhatja, hogy valamelyik csomádi nyilas úr kopogtat.

Mikor kijöttem, az a szalmaszín bajszos, puskás népfölkelő, kit már bemenet is láttam az iroda előtt, idefordul:

– Engedelmet kérek, nem Sz. E. úrnak tetszik lenni?

Mondom, én volnék.

– Megismertem az urat, mikor ment befele, csak nem akartam elhinni.

– Honnan ismer?

– A *Tolnai Világlap*ból, kérem, annyit láttam abba az úrnak az arcképét. Sok szép novelláját olvastam.

Novelláját.

Kisül, hogy kádármester, ebbe a járásba való. Én földművest láttam benne. Ötvenesztendő, már unokája is van. Fia a harctéren. Ő maga harmadfél éve lopja a napot ebbe a ruhába. Az isten döglesztené már meg azt a haramia németet mindet. A régi háborúba is csak a németet szerette volna mindig ölni. Német nem volna, nem lenne semmi baja ennek az országnak.

Üldögéltek, álldogáltak, őgyelegtek az emberek a telepen. Egy kerek kis tömeg közepén *Pesti Hírlap*ot olvasott fel valaki. (Kapták a muszosoktól.)

Hallottam, itt járt egy nyilas karszalagos szakaszvezető, szónokolt. Nem azért nem fogtak munkára, mert vasárnap van, hanem mert nincsenek még ott a munkaeszközök. Reggelre kapjuk meg. Mérnököt parancsolt oda, gépírást adott a kezébe, olvassa fel. A munkarend volt azon a papiroson, meg a fenytések, ha valaki szabotál, engedetlenkedik vagy szökni próbál. (Verés, kikötés, lelövés.) Fél ötkor kell kelni, hatra menetkészen állani.

A keretnek egy tizedese meg azt hirdette ki, hogy aki ki mer a drótkerítésen menni, agyon lesz löve. S figyelmeztette az embereket, a föld a kerítésen innen két méter szélességben alá van aknázva. (Ez mese volt.)

Elsétáltunk Bálint dr.-ral a kéményen túlra. Óriási négyzetes udvarra; két sor hosszas fehér ház állott

ott, derékszöget képezvén. Mint a cselédházak a gazdasági udvarban. Az udvar harmadik oldalán a szárítóépület meg nagy-nagy cseréptető szín meg négy-öt kisebb-nagyobb épület: műhelyek. Negyedik oldal nincs, vagyis ott az udvar határolatlan, jön a szabad mező. Dolgoznak mindenfelé, zsidó fiúk meg román meg szerb munkásszázad. Egyik műhelybe vasat reszelnek, másikba forrasztás sistereg. A szín alól csilléket tolnak kifelé keskenyvágányon, háj, háj! és prr, prrr! ezek szerbek, románok. És még egy épületekkel szegett nagy udvart fedezünk föl, a szárító mögött, azt is munkásházak határolják. Az udvarnak a fele dudva, fele vetemény. A szárító körül, a dolgozó nép körül puskás honvédek ácsorognak.

Sáncot fogunk ásni

A mi területünkön összefolyt már a két tömeg (a lenti kerítés melletti meg a szárító melletti), nagyba zsinaolt a nép: megtudták a muszosoktól, hogy földmunkára használnak, az pedig semmi más nem lesz, mint sáncásás. Ez okozta az izgalmat. Ezek közt a pantallós emberek közt senki se ásott sáncot életében. Egy úr azt mondta: szóval mi is mazzsidó-vonalat csinálunk. (Maginot.⁵⁴)

Ez a Bálint dr. is csak rám mosolyog csudálkozva. Vastag pápaszeme van. Vékony úr, világosszőke, halk szavú, olyan a képe, mintha még diák volna; némelyik felnőttnek oly meglepő mód megmaradt a fiúarca. Őt-

⁵⁴ Maginot-vonal: André Maginot francia hadügyminiszter javaslatára 1927–1932 között épült, 350 kilométernyi védelmi erőrendszer Franciaország német, olasz és luxemburgi határainál.

venkét esztendőös Bálint dr. Rossz a szíve. Hogy fogja majd ő is a sáncásást bírni? A magam dolgán nem gondolkozom, ráérek holnap. Egyelőre minden csontom fáj az éjszakámtól meg a kétnapos járástól.

Hat órára felparancsoltak a padlásra. Gyertyát gyújtani tiltva van. Vannak a padláson kicsi négyszögletes, farácsos ablakok meg szelelőlyukak; az alkonyat elég világos, látni fogunk tán este is valamennyire. Maradt még egy csücsök kenyerem, gyümölcsízem van elég; a kenyeret beosztom majd estére meg reggelre; délre már biztos adnak ennünk.

Megint elhelyezkedtünk a fal mellett, otthagytam én is a plédem meg a hátizsákom. Még most ülünk; borzadály, hogy megint erre a hideg téglára kell majd lehanyatlani. A szalmának émelyítő szalmaszaga van. A fiatal szalmának ami szaga van, az inkább kellemes. De ez öreg szalma. Ismerem ezt a szerencsétlen szalmaszagot diákidőmből, ezt lehelték a szalmazsákjaim. Illik a szomszédok iránt érdeklődni. Aki bal felől ül és falatozik, az Stein úr, utazó; nem Ázsia-utazó, mint Stein Aurél, hanem kereskedelmi utazó, belföldön. De még itthon se utazik, évek óta nem; vigéc is csak úgynevezett árja lehet. Szemben egyik szomszéd, az, akivel a lábunk szárát egymás mellé szorítottuk, D. úr, biztosítási tisztviselő (volt), a másik, az rakta a lábát a vállamra, M. úr, bizományos. (Nem tudom, mit bizományol, nem firtatom.) S. úr bemutatkozásunk után rögtön aziránt érdeklődött, nem hallottunk-e itt az éjszaka patkányt vagy egeret futkosni? Jaj, isten őrizz, ő se tudja biztosan, hallott-e, lehet, csak hallucinálta, de reggelig nem aludt, úgy rettegett.

– Uraim, ha volna fogalmuk azokról a vidéki szállodákról, amelyekben nekem háltni kellett. Attól lettem idegbeteg.

Isten tudja, miből élnek ezek az emberek mind, akiknek a kenyerét elvették. Aki szegény volt és idős lett, alkalmatlan a testi munkára. Tudom, ezeknek az esztendőknak a zsidó öngyilkosai közt milyen sok, aki nyomorúságába köszönt le az életről.

Kitalálták az *Hôtel des Tuileries*⁵⁵ vendégei (ma már ezt a nevet adta a téglagyárnak valaki), kitalálták, hogy lehet mégis világítani. Ingeket meg sötét zakókat szorítottak valahogy az ablakokra, szelelőlyukakra. S aztán gyertyát gyújtottak. Sokan hoztak gyertyát, milyen okosak. Megint olyan láрма támadt, mint tegnap este. Helyezkedtek, nem volt elég hely testnek, csomag-nak, rakták, ellökdösték a másikat; hurcolkodtak az ismerősök mellé, ráhágva lábakra, kezekre, fejekre, újra meg újra felbukva; a végén vissza kellett zárando-kolniok, nem lehetett már az ismerős mellé feküdni. Délután feljött egy csapat ember, sorokat csináltak, valami rendet, viszonylagos kényelmet akartak terem-teni, de hát nincs hely elég. A zshivajt innen is, onnan is lepisszegik, lekiáltják: csönd! Csönd legyen! Micsoda csúnya, közönséges dolog ez!

Sajnos, nagyon sok ordinaré pofa van köztünk. Min-dig több hang követel csöndet, kiabálva, ordítva, job-ban lármáznak, mint a láрма.

Mire meg a zajgás elfárad, horkolás indul, hortyo-gás, meg asztmás köhögések macerálják a fülét az em-bernek. Olybá hallik némely köhögés, mintha sziklá-kat robbantanának.

Unalmas, ugye. De milyen.

⁵⁵ Cserépgyárak Szállodája (francia). Utalás a francia uralkodók egykori párizsi palotájára (Palais des Tuileries), amely egy cserép-gyár helyére épült.

Csúnya kín, hogy az ember itt este rá nem gyújthat.
De nehéz lesz ezt is megszokni.

Egyszer csak:

– Orvost! Orvost!

Jó messzire. Tíz-húsz száz kapja fel az avizót.

Kicsit több csend lesz.

Valami tíz perc múlva mi is megtudjuk itt hátul, hogy cukros öregúrhoz híttak doktort, az öregúr az úton is rosszul lett egypárszor.

Vagy öt perc múlva meg hallani, hogy ott messzire kiabálnak: hallgasson! csönd legyen itt! fogja be a száját! (ez a legdühösebb, ez a rekedt hang).

Kisül, a halk avizó révén, hogy az öregúr elkezdett nyöszörögni, hogy: meghalok, urak, meghalok, meglátják az urak, meghalok. Ezér gorombították le, aludni szerettek volna már. (Nem túlzott az öregúr, éjfél tájba meghalt.)

Még négy-öt beteghez kellett orvosnak odavergődni. Szív, epe, asztma. Ilyenkor elhalt a lárma, különben mindig összekaptak valamin, húsz helyen egyszerre.

Aludni nem tudtam volna, de nagyon kívántam pihenni. Hanem az a kegyetlen kemény tégl. Feküdtem háton, mondjuk, három percig, muszáj volt akkor az oldalamba fordulni. Meg megint a hátamra. Másik oldalamba. Azután hasra feküdtem. Minden esetben gyengéden körülpólyálva magamat a pléddel. Ezt művelte Bálint dr. is, át-átneveltünk egymáshoz kínunkban. Persze mind a kettőnknek mindig pardont kellett kéregetni a szembe fekvőktől, lábunkat át kellett rajtuk rakosgatni.

Egymás után oltották a gyertyákat; egy-két ablakról levették, amit odaakasztottak; rátapasztottam a szemem, hanyatt fekve, egy ablakra, valami kis holdfényér. Lábam feje is mind a kettő szúrni, sajogni kezdett,

így méltatlankodván azon, hogy harmadik éjszaka nem húzom le cipőm, harisnyám. Nem, mert a lábfej tud a legjobban fájni. Stein úr meg gyomorégésről panaszkodik, pedig csak kenyeret, tehéntúrót evett, attól nem szokott égni a gyomra. Egy darabig még dideregve hallgattam a sóhajokat, morgást, köhögést, hortyogást, összeröffenéseket, csudára elaludtam azután.

Reggel

– Auf! auf! auf!⁵⁶ vaksötétben, fél ötkor. Ébresztőóra nincsen, nem tudom, ki költ, ki ébredt itt föl elsőnek, pontosan fél ötre. Magam, ha utazni kellett, vagy törvényszékre menni, akkor se ébredtem föl a magam erejéből. Pláne olyan jókor, és megszabott időre. Ropantmód tiszteltem életemben, aki mesélte, hogy ő percre pontosan ébred föl magától, amikor akar. Zseni az ilyen. Csudáltam, hogy nem látszik rajta, hogy zseniális. Igaz, hogy Tolsztoj León se látszott.

Mire túl voltam az első cigarettán meg a mosdáson meg a fröstökön (annál a kerekese kútnál sorba kellett állani), már nagy dolgok mentek a telepen végbe.

Föl volt a nép osztva századokra, a századok szakaszokra. Egy század kétszáznegyven ember, egy szakasz hatvan. Most folyt a nevek beírása listába. Ezt asztal mellett végezték a mérnökök, vagy hatan, asztal, szék az irodából került. Mérnökeink hajtókáján kerek fehér émail⁵⁷ világít, arra piros karika van festve; doktoroknak piros keresztjük van, ugyanilyen émailon. Úgy látszik, az irodába kapták.

⁵⁶ Fel! (német)

⁵⁷ Zománczott jelvény (francia).

A nevét, korát, pesti címét kiabálva kellett mindenkinek diktálni, a zshivaj miatt. Össze volt már egy század szedve, sorakoztatva, sorról sorra ment a nevek bediktálása.

A mérnök urak lesznek a munkavezetőink.

Doktoraink közül ahányat csak látni, egy-egy csapat ember, egymás hegyin-hátán.

Emez a doktor is, amaz is folyton kapja fel a két karját; kiabálnak már, idegesek:

– Nem lehet, kérem, sajnálom, lehetetlen, uram, nem tehetem. Kérem, mondom, uram, nem lehet, kérem, értsék meg.

A téglarakások mellett, eszközeiket a rakás tetejére tévén, borotválkoznak sokan. Sokan meg lehajolva, kis kupacokra rakva lábukat, a cipőt kenik. Ez magamnak is szándékomba volt már tegnap, csakhogy húgom a sietségben a fekete pasztát dugta a hátizsákomba. Cipőm sárga cipő.

A piktor

No most, rám csap egy arisztokrata képű, súlyosan borotvátlan, nyúlánk valaki; félrevágott honvédsipka, viharvert ballonköpenyeg, fehér karszalag. A sipka alól hosszú művészhaj lóg, amit művészek nem hordanak.

– Szervusz, bátyám, tegnap óta kereslek.

Hogy ő ilyenmegolyan Pista, piktor, ismerjük egymást régen a Fészekből, meg együtt voltunk több műterem-pikniken, milyen kedves esték voltak.

Ő, azt mondja, muszos volt, de elbocsátották, olyan súlyos idegbajos. És ő már kereszténynek született, különben is csak félzsidó. És most mégis elhurcolták, határtalan disznóság, kérlek.

És meséli, tegnapelőtt a pihenő után ottfelejtette hátizsákját az úton. A dohányja is abba volt. Az istenér, bátyám, egy cigarettát. Kisztihand, csókollak.

Ásó, lapát

Már feldiktáltam magam, feldiktálta magát mindenki. Új századot raktak össze, abba kerültem belé, a második szakaszba. Nevünk 92 per 2. A század mér kapja a kilencvenkettes számot? azt vélik, ez az országban elszórt munkaszázadok sorrendje lesz. Nádas igazgató úr fölfedezett, velük illett megint a sorba állanom.

Ni, két nagy katonaszékér a kapu felől. Megrakva tetésen.⁵⁸ A szerszámot hozzák. Leszedik erős zörgéssel, ami rajtok van, ásót, lapátot, csákányt.

Szakaszonként odavonulni, mindenkinek ásót vagy lapátot fölvenni. Csákányt a fiatalabb, erősebb vegyen kézbe. Ezt az utasítást egy daliás, negyvenhat-negyvennyolc éves mérnök harsogta, ő lett a századparancsnok. Mikor aztán mindenki fölfegyverkezett, és megint sorakoztunk (volt már szakaszparancsnok mérnök is, az sorakoztatott), a századparancsnok mérnök úr felállott egy téglakupacra, kapitányos beszédbe fogott: Bajtársak!

Parancsoló, szép férfiarc, sasorros, borotvált. Vadászkalap, hosszú, sárga bőrkabát, az alatt sportöltöny.

– Legelőször is, nem vagyunk itt urak, bajtársak vagyunk, bajtársiasan tegeződjünk. (Egy csomó éljen!) Drámai időket élünk, legyünk egymáshoz bajtársias szívvvel, tegyen meg mindenki mindenkéi, amit megtehet. Rendet, fegyelmet tartunk. Aki parancs ellen

⁵⁸ Púpozottan.

vét, legelőször ővele találja magát szemben. Munkánkat úgy végezzük majd, ahogy azt érdekünk és becsületünk követeli. Kibírtuk az ide való gyaloglást, a munkát is ki fogjuk bírni. Legtöbben ugyebár végigharcoltuk az első világháborút, annak a viszontagságaira gondoljunk, merítsünk abból erőt a mostani megpróbáltatáshoz. A szerszámok nyelét a tenyerünkre állítsuk, vállhoz fektessük. Előre, bajtársak!

Körülöttem ezek az idős emberek, gyöngé, beteg emberek, lógó fejjel hallgatták a lelkesítő beszédet.

A századparancsnok úr előresietett, elülről hallottuk a katonás ordrét:⁵⁹

– Egyenes sorokat! Felzárkózni! Rendesen kilépni!

Ki a kapun. És végig Erdővároson. Az egyetlen utcán takaros kis cserepes házak állanak. Hat óra múlt, alig látni még életet. Megyünk Veresegyházának; ide látszik egy vasútállomás is. Veresegyházán is végig. Meddig megyünk még? Még majdnem három kilométert léptünk, ki hogy tudott. Nekem is fájt mindenem. Gyönyörű szép, vadonatúj ásót vittem, mint a francia baka a puskáját, a lapátot az idősebbeknek hagytam. A sorok görbébbnél görbébbek lettek, egy-egy bácsi hátracsüngött minden sorból, szerencse, katona most nincs, aki ordítson.

Túl a községen, bal felől kicsi szálerdő, az erdőcske temető is egy személyben. Kedves ez a kép a szememben. A fakeresztek mellett imitt-amott megfakult fehér meg rózsaszín sírköveket látni. Jobb felől, továbbad, ott várakozik a napsütött gyepen egy kis társaság, fele katona, fele civil. Mind karszalagos. Látni különben a sáncot is, itt kezdődik, három-négyszáz méter hosszúságba megásták már.

⁵⁹ Utasítás (francia–német).

Egy kis meglepetés

Előrejön abból a társaságból egy szakaszvezető, álljt ordít. És odainti az előttünk járó század parancsnokát. Három perc múlva jön vissza a zsidó parancsnok (haptákba hallgatta a szakaszvezetőt). És egy embere szalad a mi parancsnokunkhoz hátra. Miről van szó? Arról van szó, mindenkinek le kell itt adni az értékeit, óráját, gyűrűit, meg ami arany- vagy ezüsttárgy nála van. És le kell adni zseblámpát, öngyújtót, töltőtollat. Aki valamit elrejt, agyonlövik.

Jön errefelé nagy kosárral egy civil fiú meg egy katoná. Kezdi a holmit elszedni, gyengéden a kosárba tenni. Ideérnek kis félóra múlva; a harmadik sorban előttünk egy reszketeg fejű ősz ember meg mert szólni:

– Uraim – azt mondja –, negyvenöt éve hordom ezt a karikagyűrűt, semmi más emlékem a boldogult feleségem után, az istenre kérem.

– Kuss.

Nehezen jön le némelyik karikagyűrű, ideges nyögésekkel húzkodják az urak. Aranyceruzák meg szép ezüst cigarettatárcák kerülnek elő nadrágzsebből, mellényzsebből; gazdáik szedik kifelé a cigarettát. Sok zseblámpa is előbúvik; mégis el merték dugni Megyeren. Csönd, senki se méltatlankodik, mikor állunk tovább kifosztva (magamnak különben nem volt mit leadni, órám is otthon felejtven); legfeljebb ilyen megjegyzéseket hallok magam körül: no, mit szól ehhez. Istenem, ha én ezt sejtem. A drága Patek órá. Elég szamarak vagyunk mind, hogy erre nem gondoltunk.

Jó óra múlva cepelik két fülénél fogva visszafele a kosarat, mehetünk tovább. Megyünk egész addig, ahol abbamaradt a sáncépítés (vajh miért?). Nem állunk

meg, hanem menni kell keresztbe, a gyepre. Amoda is vár bennünket négy-öt ifjú, egy köztük a civil, fekete ruhás, csizmás, karszalagos, feltűnő nagy pisztolytáskája van.

Itt meg a pénzt kell leadni.

Két ócska bőrrönd tátog egy katona előtt, az zsámolyon ül. A térdén valami mappa.

Rettentő hosszú ideig tartott, míg a pénzt mindenki leadta. Ti. mindenkinek felírta az a zsámolyon ülő katona a nevét, pesti címét. A karszalagos ifjú megnyugtatta a századparancsnokot, a pénzt majd Pesten visszakapjuk, az értéktárgyakat meg már akkor, mikor innen elmegyünk. Leadtam az egy darab százpengőssömet. Többet nem hoztam, minek ide pénz. Leadtak ezerötszáz, háromezer, ötezer pengőket. Sőt egy úr, ahogy hallottam később, tizenötezer pengőt adott le. Azért hozta magával a sok pénzt, hátha pénzér szabadul majd. Elfelejtettem: tíz pengő maradhatott az embernél, apróba. Mielőtt a bőrröndök elé kerültünk, nagyba folyt a váltás, vagyis akinek több volt az alumíniumja, mint tíz pengő, jobbra-balra osztogatta a pengőt annak, akinek a tízből hiányzott. Közbe honvédek, nyilas katonák somfordáltak a sorok szélire:

– Apuskám, adjon ide egypár százast, úgyse kapják a pénzt vissza. Dugja csak a kezembe.

Volt, aki félt, adott. És volt, aki félt, és nem adott. (Megláthatják.) A nemadóknak azt susogták a katonák:

– Megállj, бүдös zsidó. Na megállj, ronda zsidó.

Miután a pénzt elszedték, az a karszalagos civil (kietlen rút arcú fiú) megmotozott mindenkit. Kikotort levéltárcát, minden zsebet, cipőbbe fúrta le az ujját a boka felett, aki knickerbocker nadrágba volt, annak a nadrágját végigpofozta-markolászta.

Lehetett tizenegy óra, mire vége volt a procedúrának.

Akkor azután visszavezettek oda, ahol az ásás abba maradt.

Felöltőket a gyepre letenni. (Sokan télikabátba voltak.) Egynéhány tucat úr abba a túlzásba esett, kicipelte a hátizsákját. Odaáll, egy szakaszvezetővel meg vagy három katonával, a sáncárok végihez, szembe velünk, egy civil, akit eddig nem láttunk. Valami hosszú lécháromszög van a kezébe, meg kerek sárgaréz tok, abból zsinór csüng lefelé. A szakaszvezető maga mellé parancsolja az összes mérnököket. Magyarázni kezd a mérnököknek az a civil. Egyszerű ember, szelíd képű, a hangja is olyan szelíd. Azt magyarázza, az ároknak három méter szélesnek és három méter mélynek kell lenni. Meg hogy a fenekén milyen keskeny lesz majd; a méréseket, ugye, a mérnök urak maguktól el tudják majd végezni.

Frank Endre

Amint itt tart a civil (útmester, megmondta később), jön a gyepen egy katona, megáll, hangszórót kerekít a két tenyeréből a szája elé:

– Frank Endre! Futás!

Megfordul egy szürke knickerbockeres fiatalember (a mérnökök közt állott), szalad a katona felé. Meghökkent, látszott a képén, mikor a nevét hallotta. Én már ismerem. Csomád előtt, mikor a csárdánál vizet kaptunk, ő hozott nekem hamar vizet; megköszöntem a váratlan figyelmet; ivás után lekezeltem vele. Ő F. E. építész. Pesten hagyták idáig, kaszárnyákat tatarozott. Harminchat éves, házasember. Olyan a feje, akár valami finom, fehér arcú japán volna. (Eltekintve kék

szemétől.) Itt Erdővároson is diskuráltunk egy kicsit. Nagy olvasó, ízlése van, bátor kritikája. Ő is mérnök-számba megy most, rajta is ott a piros körös émail.

Hát szaladt F. E.; nekünk figyelni kell itt, már a munkát kezdik be- és kiosztani. Először is indul vagy húsz ember ásóval, az egyenes vonalat kétfelől jelölni, melyeken belül ásni kell. Valami vak pukkanás hallatszik arról felől, ahol a pénzünk elszedték. Föl se igen néztünk. Hanem jön egy katona megint, majdnem idáig jön, orvosér kiált. Indul egy doktorunk, táskával, siet. Mi baj? De már kezdődik itt a munka. Emberről emberre, szakaszból szakaszra húzódik tovább és tovább mind a két oldalon az a sor, amelyik a megjelölt nyomon ásni kezd. A földet hátra kell dobni. Az idősebbjének, aki lapátot kapott, várni kell még, az a meggyűlt földet szórja majd hátrább. Látszik valami diákos hevület az ásós embereken, a legtöbbször. Érdekli a földmunka őket. Szórakozás ez az ácsorgáshoz, szomorkodáshoz képest. A mérnökök emberről emberre szállanak (nékik nem kell dolgozni, se a doktoroknak persze); szinte mindenkinek azt a tanácsot kell adni, ne oly mohón nyomkodja az ásóját, ezért csúszik le róla a cipőtalp; türelemmel kell az ásót a földbe mélyeszteni. Ahol indult az ásás, onnét meg kiált egy mérnök:

– Csákányos! Ide!

Ott már ti. kő jelentkezik a talajban, azt csákánnyal kell elintézni. A katonák némán sétálnak a munka mögött, bottal; amelyiknek botja nincs, ágat nyesett magának. Szép zöld fák mindenfelé, örülnek az életnek. Megjegyzni mellettem valaki: érdekes, ez a kis Frank mérnök nem jön. Csak nem...

Perc múlva ballag a doktor vissza, le van a feje hajtva. Négy fiatalabb ásós embert küld hátrafele.

Negyedóra múlva mindenki tudta már, Frank Endrét fejbe lőtte az a nyilas legény. A négy ásóst azér rendelték oda, hogy sírt ássanak.

Egy katonánk már idekiáltotta:

– Pofákat befogni! Munka közbe nincs duma!

Most már az az izgatott suttogás is elhalt. Magába tanakodott mindenki, mi lehetett ennek a tragédiának az oka.

Gondolhatni, milyen hangulatba ment a munka.

Két-két katonánk megállott némely percben egy kis társalgásra. Nézegettek felénk, nevetgetek.

Lassan tovább-tovább húzódott a két ásós sor. Az útmester egyszer-másszor kivette az ásót valaki kezéből, ásott helyette kicsit, tanította. Rám is rám került a sor; kíváncsi voltam, hogy bírom majd. Ásni is próbáltam már, nemcsak a gyerekidőben, hanem fiúkoromban is a pusztán, mikor nevelőúr voltam. Nem sokáig bírtam, megfájult a derekam. Meg még kaszálni is szerettem volna, tetszett nagyon nekem a kaszálás, olyan szép a szép kaszálás, mozdulatművészet az, igazán. Hát attól napokig fájt mindenem. Ásni kezdtem. Jólesett. A zsidótörvények óta nem is teniszezttem, csak azt a kis szobatornát csináltam reggelenként. Valami frissítő lesz az izmokat újra provokálni. Annál jobban esik az ásás, mert a kemény fekvéstől össze vagyok még törve. Hanem jócskán lefogytam, legyengültem, mióta itt vannak a németek. És érdekes, így is azt érzem, mintha most erősebb volnék, mint voltam tizenhét esztendőmmel a pusztán. Iparkodtam szabályosan ásni, ahogy az útmestertől láttam. Most is az a kérdés persze, meddig bírom. Homokos ez a föld; nem vártam, hogy ennyire makacs lesz. Régen nem is volt eső.

Ebédidő mínusz ebéd

Benne voltunk mind az ásásban. Hosszú-hosszú két sor. Minden percbe húzta fel itt is, ott is a hátát valaki, s a derekukat nyomták az emberek az öklükkel. Les-tek jobbra-balra-hátra, nem néz-e oda katona, mert már ott vigyáztak a sorok mögött, legorombították, aki meg akart pihenni. Homlokukat törlik mellettem kétfelől, fújnak, sóhajtoznak, pillantgatnak kétféle, segítségér. Meg néha felpillant az égbe némelyik ember, hátha a jóisten észbe kap, letiltja a sáncásást. Ásna itt girhes emberek, görbe hátúak, mondhatatlan fáradt arcúak; meg ásnak potrohosak, hová tegyék hajolás közben a hasukat? igazán nem tudom, melyiknek nehezebb. Mindig szaporábban hallatszik a katonáink biztatása:

- Nyomja meg, ne sajnálja!
- Gyorsabban menjen az a munka!
- Mi lesz, apuskám, alszol?
- Igyekezzünk, mert jön a verés! – satöbbi.

Egyszer csak jön egy szakaszvezető, végigkiabálja a sort:

- Ebédidő! Félóra! Rögtön itt lesz az ebéd!

Lehet fél egy; óra nincs. De van, mint mingyár kiderült: a századparancsnokok óráját meghagyták.

Oszolt a nép.

Legelső dolog volt azt a doktort körülvenni, kit hátrarendeltek volt. Hát az történt, a szegény Frank Endre a knickerbockerjébe csúsztatott 70 pengőt. (Az összeget egy mérnök tudta, az állott ott a sorba mellette.)

Miután megmotozták (már beírták a nevét) és indult, a buggyos nadrág aljából egy tízes kicsúszott. Észrevette egy legény. Engedték menni, míg végeznek a hátralévőkkel. No és azután...

Oszoltunk a gyepen, hallgatag, fáradt kis csapatok, a gyepre omlottak húszan-harmincan egy helyen, más helyen négyen-öten, olyan is volt, aki magába telepedt le, messze mindenkitől. Várta az ebédet mindenki. Vajon mit adnak. A község felé figyeltünk, csak arról felől jöhet az a szekér. Nem jött. És nem jött. Elő kezdte kaparászni, aki hozott valami ennivalót. Kevés volt az ilyen. Magam öklömnyi gyümölcsízét tettem volt zsebre, könnyű eledel. Nagy nehezen rátaláltam a felöltömre. Kesztyűm is kivettem a felöltő zsebéből; kellemetlen volt már az ásó nyelét szorítani.

Azután magam is letanyáztam, régi kedves embrem mellé, kit most fedeztem itt föl: Pásztor Mihály ő, annyi érdekes dolgot tudott Budapest fővárosról a békevilág *Pesti Naplójába*, azután meg a *Magyar Hírlapba* írni. Hatvankilenc esztendő, cukorbaja van, egyetlen szép fiáról semmi hír. Rátukmáltam egy kis gyümölcsízét (kapott még két úr mellettünk). Pásztor Mihálynak is ellopta minden holmiját az úton a szekeres. Elcsípett, míg ott ültünk, a piktor megint. Bátyám, csakhogy látlak! Ennivaló meg cigaretta kellett neki. Maradt még egy nyalat gyümölcsíze, cigarettát is kapott; kenyér, sajnos, nincs.

Jó emberek elhíresztelték, vizet találtak, ott folyik egy ér a fásor megett, a nád közt. Megindult a had a víz felé; jó víz volt csakugyan és jó hideg, a tenyerünkől ittuk legtöbben. A hellén bölcs szerint, akinek a neve most nem jut eszembe, az a legkirályibb ital, amit a tenyeréből iszik az ember. (Eltikkadt vándor a forrásvizet.)

Kicsit tovább pihentünk, mint félóraig. Az útmester, az a csendes, szelíd ember, sétálgatott köztünk, érdeklődött, hogy bírjuk a munkát, kinek miye fáj a legjobban. Nem önöknek való ez – azt mondja ott kö-

zel egy félszemű öregúrnak –, aki tudja, mi a földmunka, az ezt nem tette volna önökkel. És mire mennek, kérem, az egészszel? na csak hallgassunk, nem szabad most a magyarnak magyarul beszélni.

Hiányzott egy köröm a jobb vagy bal kezén, azt kezdte, azt a kékes kérget figyelni, kaparni. Azután megmondta, ötig dolgozunk délután. Körülbelül ezerhatszáz ember az ásós, ötezer köbmétert kell egy nap ásni. Erőt, kitartást kívánt, sétált tovább. Közbe meg láttam Pistánkat, a piktort, vagy húsz lépésre majszolt, cigarettaszó mellett; de már új bagót szívott, azt is ott kaphatta.

Közeledtek már a katonáink, jaj, felállani. Mi lesz, ha jön az ebéd? talán csak megengedik, hogy bekebe- lezzük. Irtómód éhes mindenki.

Ástunk tovább. Már aznap a szemembe tűntek urak, nem is öregek, hogy azok alig várják, hogy a katonájok kicsit odébb sétáljon, rögtön abbahagyták az ásást, az ásónyelnek dültek, csak nézték a többbit. Már kijelöltek a mérnökök idősebb embereket, lapátosokat (azok eddig nem dolgoztak), álljanak az ásósok háta mögé, hányják a kiásott földet hátrább meg hátrább. Az útmester elkezdett azok közt cirkálni, azokat is tanítgatta, kicsit lapátolva mind helyett, hogy csak egyenesen állani, itt fogni a nyelet, ne olyan lenn, frissen alácsúsztatni a göröngyöknek a lapátot, azután így lendülni ni, hogy a föld elég messzire essék. A katonák jöttek-mentek, rá-ráripakodtak valakire; ez olyan folytonos lett, mint az úton való kiabálásuk, csak a szöveg lett más:

- Megnyomni azt az ásót, jobban, jobban!
- Mozgás, mozgás!
- Alszik az egész!
- Többet arra a lapátra!

– Szabotálunk itt? Nyomás, Vermeském! (Ezt a nevet Milotaytól⁶⁰ tanulta.)

Egy hagymavörös képű szakaszvezető a leghangosabb, annak is botja van; neki-nekiugrik egy embernek hátulról, ráhúz egyet, vagy tenyérrel püföli hátba, majd felbukik az illető. Egy órája áshatunk már ebéd óta, kezd a munka kínos lenni, annál kínosabb, mert dühöng bennem az éhség. Föl-fölnézek az égre, nincs más enivalóm; olyan az ég, mint a tavasz, olyan szép ibolyacsokrokkal van teli. Félek mindig, hogy a kesztyű miatt kikapok. Vagy ötven lépésre felborul egy idős ember, a lapát kiesik a kezéből. Jön a doktor; hátrább viszik, lefektetik a gyepre hanyatt. Két katona megy oda, kicsit kiabálnak, azután otthagyják. Még ketten-hárman rosszul lettek délután, azokat is lefektették. Most jut eszembe: az éjszakai halottunkat nem tudom, mikor és hová temették. Úgy pillantok erre-amarra vén emberekre, beteg képűekre, hát te, megéled-é vajon, hogy hazakerülj?

Elkínlódunk ötig. (Ebéd nem jött.)

Ötkor sorakozó, minekután megint sikerült a felöltőm megtalálni. Vagy hat idegen kabátot löktek rá. Ásót vállhoz. Négyes sorok. A mi századparancsnokunk vezényel, neve Marton Gyula, mérnök, méla, szelíd ember, kiabálni nem tud. Mielőtt indítottak, a szakaszvezető, a vöröshagyma ránk ordította, hogy sorakozó háromfertály hatra, mert ma késéssel érkezünk. És hogy akinek a szálláson a hátizsákba lenne még valami értéktárgya, holnap adja itt le, mert hátizsákvizsgálat lesz, főbe lövik.

A rosszulletteket karonfogták, mentünk. Énekelni szerencsére nem kellett.

⁶⁰ Milotay István (1883–1963) szélsőjobboldali újságíró, politikus, író.

Meleg kanál

Várt az iroda előtt egy muszos, emelte a karját elébünk, torkaszakadtából kiabálta, hogy vacsora lesz! A szárító mögé vonuljunk majd sorakozva szakaszonkint.

Rohant, vagyis mászott mindenki fel a padlásra, csajkáér, kanálér.

Abban a hátulsó, veteményes és gazos udvarban három-négy óriás kondér várt, két szerb muszos merte a vacsorát, egy nagy merőkanállal kapott mindenki. Jöttek, akik már kaptak, hátrafelé: babcsuszpájz⁶¹ a vacsora. Már nyelték is, odaszólogattak felénk, hogy: kozmás!

Finnyálta kicsit az orrom azt a babot, de megettem szélesebesen. A leggyöngébb gyomrúak is felkanalazták. Hétre járt már, mire megvacsorázott mindenki. Vittük azután a csajkát, kanalat a kúthoz, elmosni. És aztán egy cigaretta persze.

Mentünk föl a padlásra; a földön egy úr széttépett százast talált. Könnyű volt megmagyarázni: eldugta reggel valaki, de most megijedt. És olyan komisz piszkos lélek, inkább eltépte, mint hogy odaadja valakinek, muszos zsidónak vagy szerbnek vagy románnak.

Héber ének, könnyek

Mikor odafenn eljutott a helyére mindenki, harsogó szó csöndet kezdett kérni. Mikor azután meg is kapta, értésünkre adta, hogy most szegény bajtársunkér, Frank Endréér gyászistentiszteletet tartunk.

⁶¹ Babfőzelék (német).

Erre elhallgattak azok is, akik imitt-amott még fojtottan cigánykodtak.

Egy-két perces csönd után, a padlás közepe táján elkezdett jó hangosan imádkozni, héberül, szép bariton hanggal valaki. Itt hátul is utánamotyogják, susogják az imádságot, akik tudják. Zümmögni kezd végig a padlás. Persze mind állottunk. Vagy öt perc múlva elhallgat az imádság. Elhallgat, és rögtön énekbe fog az a hang, igen erős, élvezetes bariton. (Valamelyik pesti templomkörzet kántorja, nevét elfelejtettem.) Olyan szívszorító a gyászének dallama, elkezdett ott jobbra-balra mindenki szipogni. Az éneket is ismerte némelyik ember, halkan a kántorral énekeltek; egyik is, másik is elhallgatott, a sírástól nem tudták folytatni. A kántor pedig hangosabb és még hangosabb lett (a szenvedély ragadta, meg a becsvágy is). Egyszer csak pikk-pukk, fellőttek kinnről, kettőt egymás után. Senkibe kárt nem tett a lövés, az fölment a tetőbe. Azt gondolhatta lenn az a strázsáló vitéz, hogy jókedvök van a zsidóknak. Ez után a gyengéd figyelmeztetés után lehalkult a kántor.

Kis darabig csönd volt az ének végével; kezdődött újra a civakodás. Megrúgta a másikat valaki, útba volt egynek a szomszéd levetett cipője; több helyet foglalt el valaki, mint amennyi megillette volna; ráejtettek egy emberre valamit vagy leöntötték. Két sorban oszlopok mennek a tetőig, kőpárkányuk van az oszlopoknak, a párkányra raktak vizet, gyertyát, ennivalót, csajkát, kanalat, cipőhúzó, gallért, nyakkendőt, szemüveget, fogsort, mindent. És mindig motoszkáltak a párkányon, feltérdelve. Hol kelet, hol nyugat, hol észak felől hallatszottak az udvariatlanságok:

– Nem tud vigyázni, marha!

– Micsoda parasztokkal került össze az ember!

- Fogja be a pofáját!
- Kit üt maga pofon, ronda zsidó!

Nem akkor sajnálom a legjobban az embereket, mikor zokognak, hanem mikor veszekszenek. A bajtársias tegeződés, amire föl lettünk szólítva, mint látják, megbukott. Volt egy csomó kisember, a bátrabbja, meg voltak rongyosak, meg züllött szín alakok, azok lelkesen kezdték a jól öltözötteket, uraknak, gazdagoknak látszókat tegezni, de az urak, egynéhány kedélyes példányt leszámítva, rezerváltak⁶² maradtak. A mindenkivel való pertuhoz, megvallom, magamnak se volt kedvem; nyolc-tíz napba tellett, míg a tegező bajtársakat leuntathattam magamról.

Hiába szigorították le a századparancsnokok, szakasziparancsnokok az ordítózókat, hiába fenyegették őket följelentéssel, ez így ment minden este; sőt éjszaka is kitört a botrány, mikor a szükségükre kimenők a szűk hézagokon felbuktak a sötétben, ráestek jobbra vagy balra az alvókra. A gyertyát keményen letiltották parancsnokaink, a szalmára való tekintettel, mégis itt is, ott is világ gyulladt a párkányon. Sőt némelyik veszett cigarettás a bagójára is rágyújtott, mikor azt hitte, hogy alszik mindenki. Rettentő viharok tomboltak azután.

- Oltsa el a cigarettát, gazember!
- Ki az, aki a szalma közt rá mert gyújtani! Megbotozni!
- Őrültekházába vele!
- Mondja meg a nevét, gyáva bitang!
- Széjjeltépni; meglincselni!

A cigarettások lapultak, dugták a markukban az égő bagót; némelyik még a vihar alatt is szippantott. Ez így

⁶² Tartózkodó (latin).

ment minden éjszaka. Szinte érthetetlen, hogy ránk nem gyulladt a padlás, oda nem égtünk.

Igaz: a Frank Endre teveszőr plédjét ideadta nekem használatra Lukács Pál dr.; közel feküdt, látta az én vékony takarómat. Azoknak a beteg öregeknek, akiknek az úton a plédjük elveszett, a derék muszos fiúk szereztek már tegnap takarót.

Második nap

Hú, micsoda izomláz volt az egész porhüvelyem hajnalba, mikor a szomszédok fellökdöstek álmomból. Bálint dr. meg Stein úr állítottak talpra. Nékik maguknak se ártott volna a segítség. Mindenki odavolt a tegnapi sporttól. Ez ellen a testi nyomorúság ellen egy orvosság van, önkéntes koromba tanultam, mikor lonzsírozni⁶³ kezdtünk: vissza a lóra, vissza, kengyel nélkül, holnap is, addig rázasd magad, míg semmit se érzel majd. Ha ásök és ásök, el kell az izomláznak múlni. Lenn a kútnál örömhír: früstököt kapunk! Katonakávét. Kenyeret is.

Sorakozva kellett oda vonulni, hátrafele, ahol a vacsorát adták tegnap. Megint azok a hatalmas kondérok. Hosszú padokat is tettek az udvarba. Szerbek mérik a kávét is; langyos már, sajna, mikor én is sorra kerülök. Egy mérőkanállal kap mindenki, majdnem literes az a kanál. Kenyeret is kapott az ember, fél kilót, két napra. Szakaszparancsnokaink pedig szalonnát vagdalnak. Ez ebédre lesz. Gyufásskatulya nagyságnyi az adag. Avas. A kenyér is durva, de nem ehetetlen. (Mi most ehetetlen?) Früstök közbe mellém lép egy doktorunk, Bródy Ferenc főorvos úr (az én szakaszom

⁶³ Futószáron vezetni a lovat; itt: lovagolni tanulni (francia).

orvosa). Suttogva mondja meg, hogy a század orvosai összebeszélték, hogy engem nem engednek munkára menni, beírják majd, hogy szervi szívbajom van, a szimptómákra nézve majd délután kioktat. Csak menjek föl a súlyos betegek közé. S hogy bocsássak meg, hogy már tegnap nem jutott eszökbe.

Avval feleltem, amivel Te feleltél volna, kedves olvasó, a helyemben. Nem vagyok beteg, nem szabad, hogy egy helyet elragadjak a komoly szenvedők, összetört öregek elől. Tudom, milyen kevés beteget szabad itthon hagyni.

Hiúságom se engedi, hogy retiráljak.⁶⁴ Megvetnének ezek a szegény egyiptomi rabszolgák. Szervenni legalább annyi jogom van, mint más emberfiának. És nem is tekintem valami tragikus dolognak a sáncásást.

A doktorokat különben ma reggel is előzőnlik. Micsoda nyivákolás, micsoda istenkedés, akár a vásári kórusok.

Már odafenn, fölkelés után rátört egy-egy falka Bródy dr.-ra meg Lukács Pálra (közel fekszenek hozzám), nem győzték az embereket visszazavarni.

Fél hét előtt kinn voltunk már a sáncnál. Elmulasztottam számot adni felőle, hogy a szerszámot be kellett tegnap délután abba az üres kamrába hordani, ott a szárítóval szembe. Szépen sorba, meg egymásra fektetni. De előbb letisztogatni. Ez úgy ment (nem tudom, kik kezdeményezték), két-két ember szembeállott, egyik a másiknak az ásójáról vagy lapátjáról kaparta a maga szerszámjával a földet. Azután az ő szerszámját tisztogatta meg így a másik. Reggel azután sorakozó előtt ment ki-ki a szerszámért. Először a lapátokra törtek, az ásásnál könnyebb a lapátolás. Volt

⁶⁴ Meghátvál (francia-német).

ott is kiabálás, dulakodás, birkózás, meg a szerszámoknak az a csúnya, buta zörgedelme.

A második nap persze keservesebb volt, mint az első. Fél héttől tizenkettőig csúszkált az ásó meg a lapát, és kopogott a csákány. Várt egy másik szakaszvezető is reggel, ez fekete kun képű, erős, szép fiú, kár, hogy a lelke semmit se kapott a szépségből. Még kiabálósabb, mint a hagymaképű; rögtön úgy nézett mindenkire, mintha az apját öltük volna meg. Ide ugrott, oda ugrott, egész délelőtt, püff a hátába, fejére, aki lassabban dolgozott vagy elfáradván, egy kicsit pihenni merészelt. A hagyma, mintha pályadíjért folynék a verseny, legalább annyi ütleget osztott, mint a fekete képű. Csudálni való volt, imponálni való az az úr, akit élveztem tegnap, hogy milyen sokat tud amerikázni; ma is, ilyen irgalmatlan hajcsár mellett, olyan művész volt ma is, minden öt perc után pihent öt percet, az utolsó másodpercebe nyomta meg a lapátot, mielőtt baja lehetett volna. (Mert ma már lapátja volt.) A fekete szakaszvezetőnek egy szólama volt, avval tisztelt meg mindenkit, akinek nekiugrott:

– Nehéz? nehéz? csalni könnyebb vót? könnyebb vót, ugyi, csalni!

De a legénység is tevékeny volt; gorombáskodtak is, meg rá-ráhúztak a bottal, az ággal az idősebb emberre, ki keserves lassan húzta meg emelte a lapátot.

A fejemen egy koppanás

Szerencsém volt magamnak is egy bothoz. Szembe velem lapátolt egy vézna kis öreg, erőlködött nagyon, szaporán szedegette a földet.

Odaszóltam, elég halkan:

– Öregem, lassabban egy kicsit, így hamar kimerül.
– Dumálsz? Dumálsz? – és a fejemre húznak hátulról. Kalapba voltam, a bot el is csúszhatott, nem fáj, higgyék el. Vékony, szőke gyerek vágott rám, ez nagyon szeret hatalmaskodni, láttam már tegnap. Más volt a baj, nem amit kaptam: olyan komikus volt, hogy hatvanéves koromba fejbe vág ez a buta fiú, nagy kínomba került, hogy el ne nevessem magam. Képzeld, ha ott kifut a nevetés a számon.

Délben az a szalonna olyan bűzös, avas volt, és anynyi sőt szívott magába, nem, nem lehetett megenni. Legtöbben kiköpték az első falatot (aki mégis megpróbálta), odaadták az egészet azoknak, akik pályáztak rá. A magam szalonnácskája Pistái lett; megint hűségesen megkeresett, hogy létem felől tudakozódni. Jövet láttam, a cigarettája végit dobja el, de azt mondta, két kezét összetéve: bátyám, ma még egy szippantást se tettem, meghalok! Elfelejtette, hogy früstök után is sodort már egy cigarettát a fadobozomból.

Ma délután is le kellett egynehány embert fektetni.

Ezen a második napon fél ötkor indulhattunk haza. És azután is mindennap.

Vacsorára megint babcsuszpájzt adtak. Kozmás megint, a tegnapinál is kozmásabb. Oda se neki.

Rajparancsnokunk

Reggelre egynehány kis reform született. Az otthon hagyott betegeknek, aki lábra tud állani, össze kell kotorni a szemetet; ételmaradékot, papírt az udvarra levinni. A két századot elkülönítették, estére már úgy feksünk. A mi századunk került beljebb, helyemen maradhattam. Ott hátul a falnál asztalt kapott a szá-

zadparancsnok, mert néha listákat kell majd írni; még egy asztalt tettek oda hátrább, oldalt, azon lesz a kenyér, szalonna, itt fogják ezentúl kiosztani. És aki beteg moccanni tud, annak mindnek a munkásházak udvarába kell lemenni, ott a muszokonyha, krumplit hámoznak majd, babot, borsót tisztítanak, hordanak fát, vizet. Az Iroda üzente ezt, Csomádról rendelték el.

Sorakozó előtt pedig mind a két századparancsnokunk rajokba osztotta a szakaszokat. Szakasznunk négy rajra oszlott, ami különben egyáltalán nem látszott a szakaszon. Azt hiszem, tizenhat ember került egy rajba. A raj is kapott parancsnokot. A mi rajparancsnokunk F. úr lett; megijedt, mikor a szakaszparancsnok mérnök úr rajtaütésszerűen kinevezte. Sovány kis pápaszemes, csendes ember, ötvenöt esztendő lehet; selyemzletben volt könyvelő. A rajparancsnoknak az a tiszte, rendet tart a rajba, fenn is, lenn is, a munkájukat ellenőrzi (de néki is dolgozni kell). Indulás előtt.

– Kérem, uraim – azt mondja búsan F. úr –, ez nagyon kényes dolog. Én nem szeretek rászólni valakire, parancsolni se tudok, sose parancsoltam életembe.

Különben ma reggel jó meleg feketét kaptam, kenyerelem beléaprítom, mint mindenki, ehetőbb lett a kenyér.

Izomlázam még nem múlt el; munkára vonuláskor mintha két falábat emelgetnék. Mások is panaszozzák az izomlázat. Finom túeső kezd hullani. Csak nem lesz esős napunk? Nem lett, nem. Dél előtt is, délután is elkezdte megint egypárszor, percekig csepegett, hulladozott, mindig abbahagyta. Mintha levélírásnak ül neki valaki, ír egynéhány sort, nem tudja folytatni. A levegő hályogos volt egész nap, a legszomorúbb gondolatokat kínálta. Nincs mit mesélni a délelőtti munka felől; gorombaságok fűszerezték, úgy, mint tegnap.

Ebédre megint az a falat szalonna. (A kenyeret magunkkal hoztuk.) Ugyanaz a lágy, rossz szagú, avas szalonna. Tegnap óta hallgatom, hogy az urak *rossz étvágyat!* kívánnak. Szalonnám felét eltettem cipőt kenni (láttam már másoktól), fele lett Pistámé. Mindig megtalál. Megsúgja, beteget jelent majd, ez a földmunka nem úriembernek való. Pepita zakója van (a ballont levetette), a mellén nagy szakadás. Mér nem kérsz valakitől tűt, cérnát, mér nem varrod meg? Nem szeretek – azt mondja – senkit se molesztálni.

Lapát

Délután, három óra tájba, odajön L. mérnök úr, szakasparancsnokom, lapát a kezébe. Adjam át az ásóm, menjek most már lapátolni, az egy kicsit könnyebb. Igaz, csúnya fáradság az ásás, lihegek, mint a kutya, hátam fáj cudarmód, éhes vagyok és ideges, de milyen ideges ettől a monoton erőlködéstől, némely percben előnt a forróság, küzdeni kell magammal, hogy fel ne ordítsak, és az ásót a gyepre ne röptsem.

Szóval lapátolok, vagy húsz lépéssel odébb, a második lapátoló sorban. Csakugyan könnyű a dolgom: az ún. planírozás. A hátrább hányt földet kell széjjelhúzgálni, s pacskolni a lapát hátával.

Odakiabál egy katona harmadik szomszédomhoz (az a verejtékes orcáit törülgette zsebkendővel):

– Szabotálunk, tatus, szabotálunk?

És mert nem elég sebesen tette el a zsebkendőt, ugrott a katonánk, hátába vert kétszer annak a szabotánsnak, ráncos képű cingár embernek, legalább hatvanesztendő. Fakó keménykalapja lepottyant az ütésről. Fölvette; a földet nem merte lefricskázni róla, úgy

rakta vissza a fejébe. (Szaporán kezdte a göröngyöt húzgálni.) A keménykalap bizgathatta a katonát, azt nézte, s megkérdezte a megütött embert:

– Mi maga civilbe?

Olyan hanggal felelt, mint a vízírás:

– Nyomdász. (Gégebaja van szegénynek.)

Kicsit hallgat a katona; mintha zavarba jött volna, s aztán azt mondja:

– Azér maga is csak fölözött.

És ellép.

Ez az ige hat-hét esztendeje ragadt el a társadalomban. A zsidó az mind csak fölöz. (A fölét szedi le a tejnek.) Mikor terjeszteni kezdték az eszmét, akkor meg a biciklis kifutók meg a kofák is eltanulták, hogy: a zsidó mind a napos oldalon van. (Tudni való, hogy a zsidók közt van a legtöbb koldus.)

A nyomdász, azaz betűszedő, erre fordult, sajnálatos arccal:

– Mi lett a világból, kérem, ilyen ártatlan embert képesek bántani.

Ártatlan vagy?

Ez a planírozás engedi, hogy kicsit elmélázzon az ember. Belekötött a gondolatom a nyomdászba, az ártatlan emberbe. A nyomdász az egész világon szakszervezetbe volt, szóval szocialista. És ez az ártatlan nyomdász meg mind a többi hitvalló szocialista ki-szedte, azaz lezongorázta a szedőgépen, tizennégyben a háborút főző vezércikkeket. Rádió még nem volt akkor. Csak az újság vitte belé a társadalomba a fertőzést, csábját a katonásdinak, fölmentést a Ne öl! parancsolata alól. Embert ember ellen való uszítást,

amit ágyúgyáarak fizetnek, hamisságokat, hazugságokat, minden krisztustalanságot kiszedtek, kiöntöttek a szocialista nyomdászok. Meg nem hökkentek, nem néztek össze, nem kezdtek sugdolózni. Dolgoztak tovább a hetibérér. Ha felpattannak a szedőgép előtt, ha sztrájkot kezdenek, ha szétrombolják a nyomdákat. Nem. És lármázott a szedőgép, mint a géppuska, végig a háborús esztendőkön, a hadikölcsönt kérte, s magasztalta, mint a pap, a gyilkosságot. Azon is mindig csudálkoztam, azon, hogy a szedők mindazt kiverik a gépen, amit a pártjuk ellen írtak, meg azokat a beszédek is, amelyek az Országházban a forradalmárokat mocskolják, a mártírokat, meg az emigránsokat, akik a hazától távol árválkodnak.

Pofon

Hát az, amit a hátába kapott a nyomdász, meg amit itt-ott bottal mérnek rájuk ma is emberekre, az semmi. Hanem valami félóra múlva olyan fájdalmas dolgot kellett látni, olyan galádságot (nem tudom ezt a mondatot folytatni). A fekete szakaszvezetőnk rikantotta el magát, arra pillantottunk fel.

– Te piszkos, tetves zsidó!

L. dr. ügyvéd úrra nézett; ő állott a szakaszvezetővel szembe három lépésre, csákánnyal. L. dr. úr gyönyörű szál ember; vadászöltöny, sportharisnya, félcipő. Előkelő a tartása. A képen nyoma sincs a születési hibának. (Különben itt tíz közül ha kettőn látszik meg a zsidó.)

És azután, hogy rákiabált L. dr.-ra, elébe lépett a szakaszvezető, és cudar erővel arcul ütötte. Megingett L. dr., de rögtön kiegyenesedett. A képen elfutott egy

rezzenet, válla rándult, és mintha lendült is volna kicsit előre. Úgy látszott, hogy elfelejtve pillanatra családot, mindent, rá akarta vetni magát a szakaszvezetőre. Erre hátralépett egyet a szakaszvezető, és hasba rúgta L. dr.-t. L. dr. hátratántorodott; nem bukott fel. Csuda, mert olyan hatalmas rúgást kapott. Azután megint elébe lépett a szakaszvezető, megint arcul ütötte. És újra meg újra, hatszor vagy hétszer. Nekem egyetlen ilyen pofontól végem lett volna. A pofonokat kis szünetekkel mérte a szakaszvezető, mintha közbe mindig pihent volna. L. dr. állott, mint a cövek, és a két ember a pofozás perceiben egymás szemébe nézett keményen.

Azt mondta később L. dr. (jobb orcája megdagadt, sötétvörös lett), azt mondta, rendesen dolgozott, sejtelve nincs, mivel provokálta ezt az elbánást. Mivel? avval, hogy ilyen előkelő megjelenésű férfiú. Azt bűntette a szakaszvezető, az úri voltát, meg a jó módját; azt, hogy főispánnak mer a zsidó látszani.

Rongypokróc

Félóra múlva röstelltem már a könnyebb munkát, szerszámot cseréltem egy izzadó ásóssal.

Gyökerek csavarognak a talajban, némelyiknek csákány kéne; az ásót függőlegesen kell tartani, úgy vágni, vágni belé a gyökérszárbá, míg kettészakad. Pici kavicsok, csigák csillannak-villannak a földben, mintha arany vagy ezüst volna egyik-másik. Magam is lehajolok néha (mert hajolgatnak sokan), hátha régi pénzt vagy törött ékszert leltem. Érdekesebb a föld maga; sárga, lila, fekete, barna, meg kékes meg zöldes sávok következnek a földbe lenn. Némely helyen már két méterre lement az ásás. Visszalátom a rongypokrócot,

ami a pádimentomunkon⁶⁵ húzódott gyerekkoromba. Annak a csíkjainak volt ennyi minden színe. Mi van ebben a földben, mi ez a kék, ez a zöld, ez a lila mind? Szégyellhetem, hogy nem ismerem a talaj vegyészettét, nem ismerem a földet, amely anyánk és kenyerünk. Gilisztákat is ketté találok az ásómmal szelni, vöröseket, barnákat, igazán sajnálom. Ha fel-felhúgom a fejem, egy segítő lélegzet végett, észreveszem azt az élelmes gentlemant, aki annyit tud mindig pihenni; persze most is azt műveli, amit művelt eddig. És látok a huncutok közt most először egy tömzsi kis urat, fekete bőrkabátban, az is leseget minden irányba, s ha katona vagy mérnök nem néz arrafelé, rögtön abbahagyja az ásást. Harmincesztendősnél nincs több. Nem bánám, amit csinál, de mindennap el kell itt egy megszabott hosszúságot a munkának érni; ezek az urak elnézik, hogy helyettük is a többi kínlódik, gyengébbek, öregek, betegek.

Temetés

Hazafelé megint szomorú valamit láttunk. Temettek az erdőcske szélén; az árokba temettek ott valakit muszros fiatalok. Már a földet hányták a gödörbe vissza. Két karszalagos katona is állott a sír mellett. Mesélték azután este, tizenhat éves gyereket temettek, cukorbajos volt. Az a két katona levetkőztette a halottat; fehérneműjét is lehúzták, úgy került a földbe pucéron. Az alsó épületben volt a gyerek elszállásolva; egyetlenje volt a szüléknek, apja valami kidobott tisztviselő, ki tudja, azt hová vitték?

⁶⁵ Padló (latin).

Hólyag

Igen, az úton már mindenki mutogatta, micsoda hólyagok keletkeztek a tenyerén. Egyik-másik érzékenyebb bőrének föl is vérzett a tenyere. Milyen kín volt már ezekkel a hólyagokkal a munka. Magamnak is támadt mind a két tenyerén egy-egy hólyagom, a kesztyű ellenére. Nivea krém kéne nekik vagy vazelin, hol vegyünk? Azután meg a lábával is baja van ott körül egy pár embernek; tyúkszemök van, gyulladásba jött, szorítja csúnyán a cipő, muszáj sántikálniok. Egy úr az előttem járó sorban avval fordul hátra, elveszett a pápaszeme, még az ebéd alatt, nem találta meg valaki? Olyan a nézése, mintha álmodoznék. És egynéhányan álmatlanságról panaszkodnak. Reggelig nem hunyják le a szemöket; pedig azt mondják, jó alvók különben. (Vannak köztünk idült álmatlanok, altatót is hoztak, de az altatójuk elfogyott azután. Napról napra siralmasabb lett a képök ezeknek a szerencsétleneknek.)

Felleges volt az ég, erősen alkonyodott, mikor a vacsorához vonultunk aznap. Borsócsuszpájz a vacsora. Felcsapott a kozma szaga a csajkámból, mikor belémérték az adagot. Csúnya tolakodás megy itt a kondérok körül végbe. Fegyelmezetlen bajtársak, hogy hamarabb jussanak egy perccel az evéshez, meglépnek a sorból, odafurakodnak a kondér elé; meg oldalról meg hátulról nyújtogatják a csajkát vagy a csuprot; azok is, akik sorba következnek, elébe ugrik egyik a másiknak, van aztán kiabálás, lökdösődés, a szerbek hiába lamentálnak ott szerbül; hiába korholják a raj- meg szakaszparancsnokok is a rendetlenkedőt. Kerekedett azután egy csúnya típus, azt már bűnözőnek lehet minősíteni. Azoknak a típusa, kik bekebelezték már a csuszpájzot, de visszaszívárognak, és új adag elé tartják az edé-

nyöket. Akit rajtaérnek, lepfujozzák persze, lecsirkefogó-gazemberezik; azok meg esküdöznek, hogy nem kaptak még, és csapkodnak dühösen, mikor kezdik őket onnét ellökdösni. Némelyik este százan is vacsora nélkül maradnak ezek miatt a zshiványok miatt. Ez persze mind ordinárébb fajta ember. Van köztünk foltozósuszter meg esernyőjavító, meg ciánozómunkás meg házmester meg exhordár meg pálinkamérő meg csapos, meg sofőr meg kártyatisztító, meg szódavizes-kocsis meg bélmosó meg rikkancs meg plakátragasztó, meg reklámcédula-osztó, minden van köztünk.

Egy úr, látom, cipőkanállal eszi a csuszpájzt. Elveszett a kanala.

Este se hanyagol el Pista. Jelenti magát, szolgálatra készen: ha nem ízlik, Ernő bátyám, elfogyasztom, kérlek, helyetted. A cigaretta minden esetben kijár; gyümölcsízével, sajnos, már nem szolgálhatok, mind elosztogattam, ami maradt. De ne csak magamat dicsérjem: kaptam magam is délben a Pozsonyi útiaktól konzervet, sajtot, pogácsát, úr voltam.

Mikor megérkeztünk a telepre, kijött hozzánk az irodából egy muszos, tájékoztat egy kis csapat embert a déli angol leadás felől. (Ők is hallgatják Londont.) Az a csapat ember azután továbbadhatja a híreket. Jönnek az oroszok közelebb, közelebb, most már északon is kezdődik a tánc, hét hágón keltek át az éjszaka az oroszok.

Mindennap megkapjuk így Londont, röviden.

Magamat meg mindennap megkeres Havas Albert: nincs-e valamire szükségem. Ma hozott hat jó kis édes almát. Az áráról nem lehetett vele beszélni. „Majd meg tetszik adni Pesten.”

Pénzt is ajánl, hátha kell majd valamire. A muszosok pénzét nem szedték el, ők Megay százados úr alá tartoznak.

Esős nap

Az bizony, másnap esett az eső. Már hajnalba szitált; segített mosakodni, kávékat hűtötte figyelmesen.

Esőbe kezdtük a sáncásást. Hogy tisztába legyünk már vele: ez a sánc tankcsapdának készül. A Pest felé nyomuló oroszok harci kocsija mind belébukik majd a három méter mély árokba.

Azt is elfelejtettem ni, hogy nemtudommelyik úr ezt a mi Erdővároson való létünket elnevezte *jamboree*-nak.⁶⁶

Nem vert az eső, csak hullott vékonyan, sűrűn; csak áztatott. Esernyő nincsen; ha lenne, s ha lenne harmadik kezed is, tarthatnál ernyőt, mikor ásol vagy lapátolsz. Összesen három katona vigyázott ránk aznap, unatkoztak, el-elsétáltak a gyepre, alig néztek ránk; csak itt-ott vakkantak, mint szokott az eb, hogy az ugatást el ne felejtse.

Ennek az esős napnak a lefolyását nem mesélem, elengedik ezt, ugyebár.

Az embernek az életrajza: a gondolatai. A többi, ami velem történik, az mind idegen valami. Abban a csúszkálásban, talpnak meg ásonak a csúszkálása közt lassabban ment a munka; így az ember tudatosabban gondolkozhatik. Gondolkozni mindig gondolkozunk, csak nem figyelünk oda. Nemhogy most, tíz hónap múltával, nem emlékszem abból egy szikrára se, amit aznap gondolgattam; de mikor vonultunk hazafele, eszembe jutott vallatni magam, mi minden járt ma a fejembe. És nem bírtam semmit, de semmit abból visszakapni, amit elmém egész nap ásott, lapátolt. Oly hamar belészívódik a gondolat a feledésbe, mint a földbe az eső.

⁶⁶ Cserkésztalálkozó (angol).

Újra pofoz

A fekete szakaszvezető tudniillik. Ezen a napunkon is produkálta magát. Erre a pár percre is olyan friss fájdalom emlékezmem. Erdőváros előtt áll egy kis bakterház. Az előtt pedig állott, egy vasutassal meg valami civillel, a mi sötét szakaszvezetőnk. Meg kell jegyezni, szép rendbe, csendbe haladtunk. (Hogyne, mikor látjuk a hóhért.) Elvonult a bakterház előtt az előttünk járó ún. század; magához kiáltja a szakaszvezető F. mérnök urat, a századparancsnokot, ő leghátul ment. Megáll a mérnök úr a szakaszvezető előtt. Tündökölt az a vizes sárga bőrbakát. Szólott-é a mérnök úrhoz vagy se a szakaszvezető, nem lehetett hallani; hanem tán tíz másodperc múlva felkapja a karját, a mérnök urat arcul üti, olyan erővel, mint tegnap L. dr.-t ütötte meg. El lehet képzelni, ha el lehet képzelni, azt a meglepődést, amit szerzett a pofon a mérnök úr eszének és idegeinek. És meg nem moccant a mérnök úr. Úgy, mint csinálta tegnap, szinte kiszámított időközökbe húzta a pofonokat a szakaszvezető a mérnök úr orcájára, hetet-nyolcat. A sárba néztem le (megállott a század), csak azokat a csattogó csapásokat hallottam.

Ezen is megbosszulta a fekete legény, ezen a másik szép, elegáns úron a maga szegénységét, alrendű voltát.

Hang nélkül lépkedtünk a telepig.

F. mérnök úr azonnal fölment a padlásra; nem jött le vacsorálni.

A vacsora előtt, minekután az ember lehozta csajkáját, kanalát, és megmosta kezét a kútnál, sétálgatott vagy álldogált csapattal a telepen; isten őrizz lepihenni, nem tudtunk volna talpra állani megint.

Ezen az estén F. úr, rajvezetőnk, a szakaszparancsnok mérnök úr előtt beadta méltóságáról való lemon-

dását. Ma, hogy a katonák nemigen ügyeltek, nagyon sok úr lazált, ez az inszolidáris magatartás őt nagyon bántja, de hát ő nem tud senkit meginteni, nem az a természet. Mentsék fel őtet.

Egy-egy valaki

Van itt egy boldogtalan nyomorult. Súlyos melankóliás. Kis elhízott, papos képű, harmincévesforma fiatal ember, senki se tudja, kicsoda-micsoda. Mindig csak áll, míg le nem fektetik, áll és néz lefele. Szólanak hozzá, nem felel. Első nap őt is kivitték munkára; lapátot kapott; meg se mozdult, mikor azt azután használni kellett volna. Karon fogta a doktor, elvezette, hogy bántódása ne essék. Fenn van a nehéz betegek között azóta. Krumplit se lehet vele hámoztatni. Egész nap ott áll a padláson egy oszlop mellett, bámul le a szalmára. Früstökölni, vacsorálni lehozzák, belédiktálják a kávéát meg a csuszpájzot.

A másik. Szegényesen öltözött, ugyancsak fiatal ember; vézna, fehér képű. Senkivel nem beszédes. Míg várjuk a vacsorát, meg míg reggel a sorakozó előtt kicsit ténfergünk, ez fel-alá sétál, amilyen messzire csak lehet, egymagába; két kezét összetette, mint a gyerek, úgy sétál, az égbe nézve fel, fel, fel. Különben kijár a munkára, lapátol.

Harmadik, a síró-rívó. Ő negyven-negyvenkét esztendő, kispolgárilag öltözött, beteges színű valaki. Mindig sír szegény, mindig. Azt mondják a doktorok, neurotikus. Öreg apját, anyját, testvéreit elvitték Németországba, azokér sír. Általába csak a könnyei csepegnek, ki- meg bevonulásunk közben is, mindig emeli a zsebkendőjét, az mindig kézbe van. Egyszer-másszor

elsírja magát hanggal is, ebédidőbe meg mikor este felmászunk lefeküdni. Nagyon sajnálják (el is sírja más is magát néha mellette), vigasztalják, simogatják. Nem lehet azt a sírást eloltani.

Bemutatkozott egy úr, magamkorú, első délután, mikor még csak dévánkoztunk itt a telepen. N. úr, teljes neve N. N., valamiféle főtisztviselő, kényszernyugdíjas. Öt perc múlva visszasétál; abban a pillanatban magamba voltam; azt mondja:

– Emlékszik ön, művész úr, Hérodotoszból arra a fejezetre, ahol azt mondja (egy tucat görög szó).

– Nem értek görögül – mondok –, pótlós voltam.

– Szóval kérem, a peloponnészoszi háborúról ír.

Magyaráz valamit a közt a peloponnészoszi meg a mai magyar belpolitikai helyzet közt való hasonlatosságról, nemigen figyelek. Másnap hajnalban elkap a kút mellett:

– Aurora juvis amica.⁶⁷

Délutáni sorakozás előtt is, mikor abbahagytuk a munkát, mellém kerül véletlenül, ha nem tervszerűen:

– Méltóztatik emlékezni Schillerből erre a négy sorra:

Da werden Weiber zu Hyänen
Und treiben mit Entsetzen Scherz,
Noch zuckend mit des Panthers Zähnen,
Zerreissen sie des Feindes Herz.⁶⁸

Ugyanis el akarok művész úrnak egy esetet mondani.

⁶⁷ Helyesen Aurora Musis amica (latin szólás): A hajnal a Múzsák barátja.

⁶⁸ Részlet Schiller *Ének a haragról* című verséből: „És hiéna lesz itt a nőkből, / A borzalom tréfa nekik; / Még az ellenség szíve gőzöl, / S már párdúc-foggal szétszedik.” (Rónay György fordítása)

Másnap reggel Cicerót idézte, harmadnap egy Camões-strófát,⁶⁹ portugálul.

– Ugyan, ön portugálul is tud?

– Ó, kéremalássan, gyönyörű nyelv, merem ajánlani, méltóztassék megtanulni portugálul.

A tető

Föl kell a szárító tetejét jelentenem. Ti. sok helyen lyukas. Este tíz óra körül (ez itt késő éjszaka), mikor már civakodás és hortyogás ellenére aludtam, arra ijedek, esőcsöppek pottyannak az orromra. Esett. Esett egész éjszaka. Nem tudom, hányunknak sikerült aludni. Képemre borítottam a törülközőt, csupa víz lett az is hamarosan. Elaludtam két-három percre, mindig fölébredtem, úgy dideregtem. Szomszédaim is így mulatták át azt az éjszakát.

Sár

Égett a szemem, idegzetem is égett hajnalba, mikor föl kellett kelni, vaksötétben.

Elállott az eső, valami félóra múlva. De azt reméltük, hogy ma nem kell munkára menni, hiszen lágy a talaj, mintha megfőtt volna. Jön mingyár a parancs, hogy maradjunk itthon. Nem jött. Míg a kapun ki nem mentünk, mindig vártuk a parancsot.

Bizony dolgozni kellett. Tapicskoltunk az átázott földön, kis pocsolyákba ragadtunk; el is vágódott imitt

⁶⁹ Luís de Camões (1525 körül – 1580) portugál reneszánsz költő.

meg amott egy ember. A lapátosoknak lett ma könnyebb a dolguk; az ásóra ti. annyi föld ragadt, alig bírtuk megemelni. Amilyen lágy a föld volt, katonáink olyan kemények lettek eznapi, annyi ordítást, mint ma, s annyi hátbapüfölést idáig nem hallottam. A hagymaképző szakaszvezető is kijött mára (tegnap hiányzott), ez se viselkedett még ilyen csúnyán, mint a mai napon.

Ebédre nem szalonnát adtak, hanem lekvárt; ez is csak akkora darab, mint a szalonna volt. Jóízű, de még desszertnek is kevés. Hasznos lesz Erdőváros a kövér uraknak, akik az idén Karlsbadba nem mehetnek.

Délután a hagyma lekergetett egy sor lapátost az árokba, oda, ahol már elérte a három méter mélységet az árok. Az árok fenéke csak egy méter széles. Engem is meglökött a szakaszvezetőm, pedig ásós voltam: – Futás! Futás! – azt kiabálta mindenki után.

Lecsúsztam nagy kinnal az árok fenékre. A sárba, vízbe, félcipőbe, gamásnisan.⁷⁰ Az árokba lehullott földet kellett a partra fellökni. Három méterre.

Hadd hallgassam el ennek a műveletnek minden kínjait. A hagyma oda-odajött, megnézni, hogy megy a munka. Üvöltözött, egyszer-másszor a pisztolytáskához is kapott. Az a sáros föld mindig-mindig visszahull az árok faláról; nincs itt annyi ereje senkinek, hogy három méternél is magasabbra vesse föl a sarat. Bokáig a hideg vízbe, s erőlködve hasztalan, jött olyan pillanatom, azt hittem, megtévelyodom. Csuda, hogy még csak el se ájultam. Azon az éjszakán aztán egy szemet nem tudtam aludni. Szegény, gyöngye Bálint dr. se aludt. Sokan illesztették össze hiába a pilláikat.

Reggelre náthás lettem. Még legalább száz sorstársat hallottam tüsszkölni-trombitálni.

⁷⁰ Cipővédő (német).

Korányi meg Pásztor

Mintha csak valami kis jóvátételt szánt volna nekünk a tegnapiért a sors, az a meglepetés ért másnap, hogy a reggeli kávét Korányi Zoltán mérte, a Royal Korányija, mert köztünk volt ő is; a szomszéd kondér fölött pedig Pásztor Zoltán uralkodott, a Korányi sógora; színész volt ifjabb idejében. Korányi lesántult, Pásztornak meg a szíve kezdett rendetlenkedni. Betegállományba kerültek; a vacsorát is Korányi fogja főzni. Néki Párizs-ba volt most egypár esztendeig finom kis restaurantja, a német vendégek elől jött vissza.

Estére olyan babcsuszpájzt kaptunk, megnyalhattuk az ujjunkat utána.

A csikk

Ki nem tudja még, mi a csikk? tartsa föl az ujját. Egypár esztendeje ragad már az úribb világban is a cigaret-tacsutkának ez a perifériáról való becézőneve. Ügyes, vidor szó, szeretem.

Idáig, ugye, nem említettem: a szegényebbek már harmadnap kezdték, hogy elkérték az embertől a *csikket*.

Magamnak hatodnap már négy darab kliensem volt, aki rendszeresen várt a hátam mögött, hajnalba, früstök után, délbe meg este, míg a csikket leadom. Annyira szorongatott az ő érdekük, nem tudtam azt a becses bagómat végigszíni; megvolt még a harmad-hosszúsága, mikor az abonensnek⁷¹ átnyújtottam. Kitaláltam különben egy kis trükköt, amivel a cigarettám életét hosszabbítani lehetett. Minden szippantás után

⁷¹ Előfizető (francia).

reátapasztottam a hüvelykujjam a cigarettám végére (nem a tüzesre), így kevesebb füstje száll, lassabban ég a dohány. Találmányomba mindenkit beavattam, nem kérek rá szabadalmat. Észrevettem azt is, hogy a telepen lehajolgatnak mélázva járó bajtársak, nem csak a proletárja, fölszedik (némelyik körülpillant előbb) az elhullatott csikkeket.

Kis baleset

Magamat ért, a hatodik munkanapon. Annyi víz volt az árok fenekén, kijött Csomádról egy szivattyús kocsi reggelre. Deszkákat fektettek az árkon átal, a szivattyú mellé hat idősebb embert állítottak.

Délután, két óra körül, L. mérnök úr lép mellém: szépen kér, menjek szivattyúzni. Ez persze könnyítés; az ásás minden percbe gyötrelmesebb, attól félttem, össze fogok esni. Hát szót fogadtam. Az embereket különben is óránként cserélte a mérnök úr. Magamat ott hagyott egész délután. Fel-le kell a szivattyú karját ráncigálni, karja, válla már öt perc múlva fáj az embernek, pláne aki így kimerült már, mint mi, s akit a nátha is gyöngít, és aki éjszakán nem alszik. Ezt a szivattyúzást egész nap csinálni, illenék büntetési formának az Infernóba.⁷²

No mármost, fél ötkor le kellett azt a szivattyús kocsit a gyepre húzni, minekután a vászoncsövet felhúzgáltuk, összegöngyöltük. A rúdja tövénél ragadtam belé a kocsiba; mikor a kocsi kanyarodott, jajdultam nagyot, irtó nagy fájdalomra. Jobb kezem mutató-

⁷² Pokol (latin). Utalás Dante *Isteni színjátékának* Inferno című első részére.

meg középső ujja valami kicsi kerék alá szorult (nem láttam azt). Megállottak a kocsival, visszafordították; kiszabadult a kezem, két körmöm alól ömlött a vér. Vizet hoztak, mosás után a doktor jódot kent a két ujjamra, bekötözte. Azt hittem, eltört az ujjcsont is, annyira szétgázolta azt a két ujjamat a gonosz kerekcske.

Semmitsecsinálni

Persze ást, lapátot nem vehettem kézbe. De még a konyha körül se lehetett hasznomat venni, semmihez evvel a beteg kézzel nem nyúlhattam.

Keserültem nagyon ezt a munkátlanságot. Írni nem írok, olvasnivalóm sincsen. Kaptam délfele valami detektívregényt egy muszos fiattól; nekiültem, három oldalnál tovább nem bírtam. Conan Doyle-ból⁷³ se olvastam többet életembe, mint egy-két novellát. Még a Nick Carter⁷⁴ se kellett, mikor nebuló voltam. Úgy nem kell az ilyen olvasmány, mint az algebra nem kellett. Maga Heltai Jenő⁷⁵ kínált egyszer egy detektívregénnyel (az az ő legédesebb altatója), de abból a remekműből se vittem tovább hat oldalnál.

Csücsültem a pad szélén a krumplit hámozó, babot, borsót tisztogató, edényt mosó gyengélkedők mellett. Ögyelegantem, néztem a muszos munkát; elsétáltam a gyepre; szép a tájék, hallottuk, hogy villatelkeket vesz-

⁷³ Arthur Conan Doyle (1859–1930) skót író, a népszerű Sherlock Holmes-történetek szerzője.

⁷⁴ Nick Carter a korban népszerű, több szerző által írt amerikai detektívtörténetek nyomozó főhőse.

⁷⁵ Író, költő, újságíró (1871–1957).

nek már itt a pestiek. A munkásházak mögött érdekes csíkos, pettyes sárgadinnyék nyomják a földet; valaki felvilágosított: téli dinnye ez, el lehet tenni. Édes, üde, akár nyáron.

Hosszú munkásháznak egyik végibe van a konyha, szabó- meg suszterműhely a másik végibe. Közbul a zsidó muszosok kvártély. Egy szobába tizenhat ember alszik, széles priccseken. Elszökdösnek a munkából a kvártélyra, egy falat szalonnát, kolbászt bekapni, dohányt vágni, borotválkozni.

Benéztem a szabóműhelybe, ketten dolgoznak itt (foldozás), muszosok: egyik úrnak Párizsba volt szűcsüzlete, pesti textiles a másik. Kivasalták barátságból a nadrágom. Ketten operálnak a suszterájban is, egy újpesti cipőgyáros (több bérház ura), meg egy ugyancsak újpesti cipőkereskedő. Mind a kettőnek mindenkijét kivitték Németországba. Bejött egy harmadik muszos a suszterájba (az abból nyíló szobába lakik), az olyan jó fiú volt, megborotvált. (Fogtechnikus.)

Nagy nehezen eltelt az első betegnapom. Minden nap lemege a nap.

A klinkertégláról

Másnap a gyengélkedők közé került T. vezérigazgató úr is; ismertem őt, a Fészekbe járt bridzsezni, művészbarát. Feltört a lába. Délután fölkelt kicsit, sántikált bottal a telepen. Odafele rossz a levegő. Mindig lesni kell a kapu felé, nem néz-e el hozzánk nyilas katona.

T. vezér múltjába téglagyár is van, ő magyarázta el az délután a klinkertéglát. Először is elárulta, ez a legnagyobb téglagyár az országban, ez az itteni. Itt is azt a modern klinkertéglát égetik.

Először is, a klinkertégla ún. homlokzati téglá. Nagy erős, súlyos test ez a klinkertégla. (Kongótéglának is hívják.) Állami építkezéseknél használják jobbadán, ha iskolát, fürdőt, kórházat építenek. A közönséges téglának a neve: falitégla. A klinker sokkal drágább. Amaból a háború előtti esztendőkből száznyolcvan-kétszáz pengőbe került ezer darab. Téglát csak ezrenként adnak el. Ez az ár ötszöröse volt már a téglá normális árának. Afelől is fölvilágosított T. vezér, hogy a téglá nem festéknek köszöni a pirosságát, nem, a színét az égetésben kapja az agyag.

Ezt a tudományt szereztem Erdővároson, átadom Maguknak is, használják egészséggel.

Ez és az

Másnap a dóznimból a dohány megint elfogyván, ki akartam az egyetlen megmaradt kis csomag dohányt halászni. Nincs. Nincs. És mintha hiányoznék az agyontömött hátizsákából egy ing is, meg vagy két zsebkendő.

Harmadnapja hallok már urakat panaszkodni, lopkodják a holmijokat.

A századparancsnok úr meghirdette: akit lopáson érnek, átadja a nyilasoknak.

Azt halljuk, Gödöllőt is elérték már az oroszok.

Magyar vita volt; persze a kiátkozott zsidó mind kétségbeesve gondol az ország jövőjére. Eldöntötték itt is: az a hazaáruló, aki a német győzelmet várta. Ha a német győz, falat Magyarország nem marad.

Mindennap csudáljuk, hogy tart még az ellenállás, úgy hitte mindenki Pesten, a Szálasi-világ egy hét lesz, tíz nap legfeljebb.

Egy muszos meg azt meséli, most jött meg Pestről (a százados úr küldte föl valamiér), hogy a nőket is szedik (a zsidót), viszik munkára, tizenhattól negyvenig.

Bálint dr. is a gyengélkedők közé került. (Szív.) Hüvelyest tisztít, mosogat. Szívéről azt mondja, izgalmak nélkül akár harminc esztendeig doboghat még. (Megölték a télen ezt a finom embert is.)

Szücs Nándor szerkesztő úr szakaszparancsnok lett, a másik században. Csuda erélyes. A fekete kötés még a szemén; annál fenyegetőbb.

Fölfedeztem a vacsoránál Magyar Károly szerkesztő urat is, az Otthon-kör⁷⁶ gazdáját. A másik századba működik. (Zsidó vagy? nem tudtam.)

Egypár napja tudomásunkra adta századparancsnokunk, minden héten írhatunk levlapot haza, röviden. Kiosztotta a levlapokat. (A muszosok hozták.) Vigyázunk, cenzúrázzák! Kisült Pesten, hogy senkinek a lapjait nem továbbították.

A muszосkonyha szakácsa B. úr, jóízű a főztje. Minden délbe húst esznek a muszosok. Bálint dr. meg magam egy-egy tányér főzeléket kapunk B. úrtól ebédre, egy muszосszobába búvunk avval. Némely nap egy falat húst is el tud nekünk tenni. B. úr művelt ember, harminchat éves. Megmutatta felesége meg két gyönyörű gyereke fényképét. Azok keresztény papírokkal bujkálnak. Mikor nem főz B. úr, az udvarba sétál magába lebukott fővel, családjára gondol.

Egy muszos ma reggel a konyha előtt a padon szalonnázott. (Leszökött.) Elébe lép egy gyengélkedő úr, jól öltözött:

⁷⁶ Otthon Írók és Hírlapírók Köre (1891–1948), magyar írók, művészek klubként működő egyesülete.

– A szalonnabőrre prenumerálok.⁷⁷

Másik úriembert tegnap láttam, fölvelt a sárból egy darab kenyérhéjat.

Doktorainkat üldözik a szenvedők. Egy aranyeresnek anusol kéne (már nem tud járni), és ópiumot, piramidont, altatókat, fogcseppeket, alucolt, egyéb tablettákat könyörögnek. Nincs semmi.

Eltörte egy úr a pápaszemét. Másiké elveszett. Ez úgy lépked, mintha sötétbe járna; evez a két karjával, belénk ne botoljon.

Bródy dr. is olyan, mint a beteg. Egyetlen, szépséges leányaért retteg (itt a fénykép), azt is elviszik most. Jelesen érett, beszél négy nyelvet, vegyész lesz, most optikus. Mozgásművészetet is tanít.

A mi századunk négy derék orvosa: Fuchs Dénes dr. tanár úr, Bródy Ferenc dr., Garai Jenő dr. meg Lukács Pál dr. főorvos urak. Lukács Pál, a gavallér doktor, ifjúkori jó pajtásom.

A másik században tegnap is, ma is meghalt egy-egy nagybeteg.

Bomba

Mindennap hallani valamerről, gyengén, a riadót. Csúnya kalandunk volt ma éjszaka, nyolcadik éjszakánkon. Csúnya.

Éjfél körül lehattünk, irtózatosszerű robbanások zavartak fel. Fényes világos az egész padlás. Robban, robban megint, de akár azt az óriásbombát hullatnák, amelyet *Bezirksbombénak* mond a német. A robbanások közt, motorzúgás közt három irányból is hallatszik a riadó.

⁷⁷ Előfizet (latin).

Ezek a téglagyárat célozzák. Azt hihetik, valami hadiüzem. Óvóhelyünk nincsen. A telepre lemenekülni utasítás nélkül nem szabad. És az is mit érne.

Olyan világos volt a padláson, mint odakinn fényes délben. A bomba mintha mind mellettünk csapna le.

Jajgattak a gyöngébb lelkűek. Szembe velem, felülve, imádságot motyogott valaki, összekapcsolt kezekkel. Persze legtöbben felültek; állottak is sokan, mint ha így kisebb volna a veszedelem. Abból összevissza kiabálás lett, mert aki felpattant, rátaposott lábakra, hasakra, szájakra. Magam csak ültem, ültem, a szívem lökdösött. Nem a haláltól féltem, nem: karom, lábam elvesztésétől. Átalinalt a fejemen az a gondolat, milyen illendő lenne most elpusztulnom, túl nem élni a hazám halálát.

Nem először tanulom ezt életemben, ezt, hogy a halál legközelebbi veszedelme közt nem érez az ember halálfélelmet. Megáll a gondolat. Másodperceken belül megy az agyban az a folyamat végbe, melyet az orvostudomány dekompozíciónak nevez. Minden ránk törő borzalmat az elme (s mondjuk, a lélek) vissza is utasít, nem hajlandó tudomást venni róla. Gyönyörű fölény ez, és bölcs önvédelem.

Eltarthatott ötnegyed óra hosszat ez a krízis. Aludtam is, nem is azután; el ne felejsük, kérem, a téglát a derékalj, és hűlnek az éjszakák. Jobbról-balról sóhajtoztak a többiek is hajnalig.

Megtudtuk másnap, német harcikocsi- meg teherautópark van itt közel valahol, azt bombázta a muszka.⁷⁸

Azt hallom egy úrtól reggel:

– Ateista vagyok, de az éjszaka imádkoztam.

⁷⁸ Orosz ember.

Svéd és svájci reménység

A jamboree kilencedik napján olvastuk a *Pesti Hírlap*ba, hogy a Szálasi-kormány visszaállította a külföldi védőlevelek érvényét. (Rászorították.)

Nagy az öröm Izraelben. Izrael svédjei, svájcijai, portugáljai közt. És örülnek azok is, akik kormányzói mentességet kaptak. (Mert azt is akceptálja megint a kormányunk; alkalmasint evvel szeretné elhíttetni, hogy a védőleveleket is a maga jószántából érvényesíti.)

A svédek (akik tréfásan zsvédnek ejtik magukat) meg a svájciak, meg mind, azt vélik, ők azonnal letéphetik a csillagot, indulhatnak haza.

Aznap a hatvanasok is megint elkezdtek méltatlankodni, szabály ellenére vannak itt, ővelők mi lesz már? Az irodából három-négy napja már hogy megsúgták: a hatvan évet betöltötteket elengedik. És sehol semmi.

Meglepő sok a svájci meg a svéd meg a kormányzóilag mentesített. Este, lefekvés előtt, oda kellett ezeknek a Marton mérnök úr asztala elé menni, megmutatni passzust, mentesítést, felírták őket. Az asztalon minden este későig ég a gyertya, századparancsnok, szakaszparancsnok beteglistát meg még nemtudommit írogatnak. Ugyanezt a babrárt csinálják ott messze a bejárat melletti asztalnál.

Magam nem hoztam el a passzust; benne maradt a levéltárcámba szerencsére a Keok-papirosom,⁷⁹ azon ott van a svéd passzus száma.

Hát a neveket elküldik reggel Csomádra. Reméljük, holnap délután indulunk.

Eltelik egy nap, két nap, három nap: semmi.

⁷⁹KEOKH: Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatóság. Nagy szerepe volt a zsidóüldözésben és a deportálásokban.

Hol a jog?

Szeretem, tisztelem G. őméltóságát, ny. ítélőtáblai bírót. Ő nem svéd, de túl van a hatvanon; ezen réven várja, várja, hogy szabadul. Hiszen egy percig se lett volna köteles itt tartózkodni.

– Hol a jog? – azt kiáltja ma is, nekigerjedve – kérdem, hol a jog?

Mióta itt vendégeskedünk, mindig hallom őméltóságát: hol a jog?

Képzelem, az utolsó harminc esztendőben hány-szor, hány ezerszer kellett már firtatni néki, hol a jog, hová lettek az ember született jogai? Nem akar belépszokni, beléfásulni nem tud abba, ma se, hogy jog nincsen, múzeumba került az, mint a páncélok.

Az ödönc

Ez egy sovány, pakompartos⁸⁰ férfiú, a képin semmi különös nincsen. Pedig szokatlan valaki. Szegecselőüzeme van Pesten. Ez még nem olyan rendkívüli. Hanem minap, kint, az ebédszünet alatt azt adta elő a közel ülőknek, hogy őneki olyan adománya van, kitalálja, hogy valakinek Ödön a keresztnéve. Olyanokról van szó persze, kiket sose látott, soha a nevöket nem halotta. Megérzi. Az Ödönökön vagy Ödönökben van valami, valami, ezt ő se tudja precizírozni,⁸¹ ő csak dönt rögtön, ahogy az illetőre ránéz: ez is Ödön. Azt mondja, sok sikere volt az életben, gyűléseken, lakodalmaikon, ott, ahol sok újjal emberrel ismerkedünk.

⁸⁰ Oldalszakáll, barkó (német).

⁸¹ Pontosítani (német).

Hallottak már ilyesmit? én soha.

Tegnap, a vacsora előtti lógás alatt, kicsit egyedül lépegetvén, szembetalálkoztam evvel a nem minden-napi emberrel. És mondok néki: hogy van az mégis, hogy rájok ismer az Ödönökre? Mivel próbálja ma-gyarázni?

– Nem tudom, kérem, én magam se értem. Teljesen egészséges ember vagyok. Csak valami csuda szima-tom van, mint a kutyanak, nem tudok mást mondani, kérem.

Léptünk vagy hármat, jön egy magános úr, kis köp-cös, a földet nézi. Az én emberem nézi, s hirtelen ide-súgja:

– Itt van, tessék, érdekes. Én ezt a bajtársat nem ismerem. Valami úgy meglökött. Ez is Ödön, a feje-met teszem rá.

Avval megy előre, rászól a köpcösre:

– Pardon, ugyebár önnek Ödön a keresztnéve.

Az felnéz, bánatosan (és kicsikét meg is bántódva):

– Tévedés, én Hugó vagyok.

Hét leány

Mesélte másnap a konyhán egy keretes honvéd, hogy egy század zsidó asszony meg leány jött az este Cso-mádra, azok is ástak meg lapátoltak már ma reggel. Csuda, milyen jó kedvök van, danolva mentek Cso-mádon végig, trappoltak! Mennyi jóképű gyerek van közte (és kifejezte a maga keresetlen szavaival, milyen jó lenne nekik udvarolni).

Estére meg hallottuk, hét leány meg akart Csomád-ról szökni, ebédjük után; üldözés közbe hármat lelőt-tek a nyilas katonák, a négyet visszavitték.

Bródy dr. olyan nyugtalan, mintha láza volna. Meg sok más apa itt, akiknek feleségét vagy a leányát biztosan elvitték, nem tudhatják, azok is nem Csomádra kerültek-é. És...

Hétfő, kedd, szerda

Egyforma minden nap. Csak vagy bab van estére, vagy krumpli. Este valaki avval a hírrel jön (az irodából, azt mondja), hogy reggelre itt lesz egy vöröskeresztes teherautó Pestről, a zsvédekért. Kisül másnap, hogy ez fantázia volt.

Meg olyan különbség van tegnap és ma közt, hogy a kút kimerült, marék vizet osztanak csak a hajnali mosdáshoz.

A két ujjam puffedt, violaszín, éktelenül fáj, ha kicsit meg merem a kötést nyomni. Hosszú nóta a gyógyulás, azt mondják a doktorok.

A padon, a konyha előtt, ma szegény kis Frank Endréről beszéltek. Milyen kedves, bájos fiú volt. Egy úrtól azt hallottam:

– Mind a derék, becsületes zsidó el fog pusztulni, a salakja marad majd meg.

Megfürödtem ma végre. (Náthám miatt nem merem eddig.) Úgy értsük, kaptam egy dézsa meleg vizet, a muszosszobában; a dézsába állva, tetőtől talpig beszappanozhattam magam. Inget moshattam, harisnyát, zsebkendőt.

Azt se említettem, ugye, hogy le kellett adni, egy hete tán, ahánnyal több inge volt valakinek kettőnél.

Az első két-három nap hűségesen borotválkoztak, akik zsilettesek, mosdás után, pirkadás alatt. Amelyik úr fodrászt használ, az borostás maradt. Negyednap,

ötödnap a borotválkozók is ellankadtak, a legtöbb: összetörve keltek föl, kedvetlenek, sietni kell sorakozni. Tizedik nap jól öltözött, tekintélyes uraknak is olyan a képök, mint betörőé meg rablógyilkosoké. Széjjel kellett választani két urat ma reggel, a szerszámkamra előtt; egyiknek lötyögött az ásója, akit fölvelt, a maga feszes ásóját amannak a kezébe látta meg. Hogy ismeri meg, hogy az az ő ásója? Úgy, hogy ráírta tintaplajbászsal a monogramját a nyélre, tessék megnézni. „Mert én ilyen rendes ember vagyok.”

Mindig elfog a gyötrelem: lopom itt a napot; menynyi drága időm vesz el. Soha pótolni nem lehet, amit mulasztok.

Szerzett nekem Sz. Péter Pál leveles dohányt. Ki vágja fel? Hoztak egy románt. Negyedrészt vállalta. Tökéletes cigarettadohányt nyesett.

El ne felejtsem: egypár napja gyengélkedő lett a piktor is. Reumát mondott be, ha jól emlékszem. Nem csinál semmit. Kis afférjai vannak, összerúg mindenki-vel. És mindig majszol, és mindig van bagója.

Az a megtiszteltetés ért, bemutatkozott egy délben a konyha előtt egy keretes tizedes, nagy, szőke fiú. (Szabadságról jött meg.) Rögtön meginvitálta „költő urat” ebédre a konyha melletti kis altishti szobába. Sertéskaraj. Alma. Meg vörösbor. De olyan komisz bor, komiszabbat nem is álmodhattam. A tizedes szerszámkovács. Olvas, mikor a többi kártyázik. És tangóharmonikája van, játszott a tiszteletemre. Egypár nap múlva három kis csomag pipadohánnyal lepett meg. Boldoggá tehettem egynehány pipás embert. Falevelet pipáltak már; a sínylő cigarettások is ráfanyalodtak persze az őszi levélre. Legjobban a szivarost sajnálja az ember; se pipa, se cigaretta nem vigasz annak, aki a szivarral szövetkezett.

Sajnálatos bajtárssal beszéltem; tizenhárom rongyos fogát húzták ki, két nappal azelőtt, hogy összeszedtek Pesten bennünket. Most kapta volna meg a fogsorát. Kenyeret csak úgy tud enni, ha az meglágyult a kávéba. „Tessék felgondolni, hogy éheztem én, míg nem kaptunk itt főzeléket.” Ecetgyárba volt raktárnok.

HITLER

Délután, mikor hazajöttek az amatőr kubikosok, az érdekeltek egy darabig azon keseregtek, hogy semmi se történik, még mindig itt vagyunk, zsvédek, svájciak, satöbbiek. Míg így a telepen várakozik a nép, vacsoráig, kisebb-nagyobb csapatok kerekednek, zsibongnak.

Ahol magam megállottam Pozsonyi úti jóembereimmel, ott közel a bajtársak Hitler felől kezdtek témázni.

Avval kezdődött, hogy firtatta valaki, mér nem beszél olyan régen a Hitler.

Másik valaki azt mondja erre:

– Él-e egyáltalán az a szörnyeteg?

Ez a kérdés nyár óta mindig izgatja az embereket. Itt is egyik arra szavaz, hogy él, csak szégyell a néphez szólani; másik, hogy nem engedik a mikrofon elé, minden hatalmat elvettek tőle; harmadik hiszi, hogy igenis nem él már, széjjelszaggatta júliusban az a bomba; valami színészt fotografáltak a merénylet után a Hitler maszkjában.

Szólott egy úr erre:

– Fene bánja, hogy életben van-é vagy se, fő, hogy összetörjék már a teutonokat.⁸²

⁸² Ókori germán néptörzs; itt: a németek (latin).

Negyedik úr:

– Márpedig inkább csak éljen, bűnhődni kell a besh-tiának.

Ötödik, nevetősen:

– Mivel bünteted? Lehet ezt büntetni? Hát van any-nyi pokol?

Hatodik:

– Kérlek, annyiszor kell felakasztani, ahány élet el-pusztult miatta. Ez a régi kínai törvény. Ahány embert megölt a rablógyilkos, annyiszor kötötték fel. Az utol-só pillanatba levágták tudniillik, vitték vissza a töm-löcbe. Sose tudhatta, mikor viszik megint, és mikor akasztják végérvényesen.

Megint a negyedik:

– Fiam, a Hitlert nem tudom, hány milliószor kéne akasztani vinni. Hosszú évekig.

– Ráér. Egyéb dolga se lesz.

Most egy kis rekedt ember szólal, egyszerűbb ember:

– Uraim, én azt csinálnám vele, ketrecbe tenném, a londoni állatkertbe. De valami extra helyen, bódéba, belépődíjat szednének. Minden látogató szembepök-hetné. Erőszakkal etetnék, hogy el ne pusztuljon. Azt a rengeteg pénzt, ami összejön, azt földönfutó zsidók-nak meg minden nemzet szegényeinek adnám, akiket ez a csirkefogó tett tönkre.

(Meg kell jegyezni, a ketrecet nem ez a jóember ta-lálta ki, esztendőök óta halljuk.)

Valaki korrigálja, nem látom a fejét:

– Nem Londonba, kérem, hanem végig kell vinni az egész kontinensen, meg elvinni Amerikába, Ausztrá-liába, mindenüvé. Mint ahogy Barnum vitte a műkop-lalót meg a kutyafejű muszkát gyerekkoromba. Én is láttam Makón a Barnum-cirkuszt.

J. karnagy úr szólalt meg ezután, őszes, nyurga férfi, donkihote-képű. Egy német operaházból kergették el. Mosolyog mindig bágyadtan, bánatosan.

– Ha megengedik az urak, elmondom én is, ami büntetést képzeltem annak a számára, akinek a nevét nem szoktam a számra venni. Már amennyiben életben van, és ha nem sikerül néki végezni magával, mielőtt lefognák. Úgy érzem, uraim, ez lenne az egyetlen büntetés, ami megtorolná talán, amit ez a borzalmas figura művelt.

– No mi az? halljuk! mit képzelt! pssz, kérem, csönd.

– Kérem, az, hogy örökké éljen, soha meg ne haljon, soha, de soha.

Valaki nevetve:

– Ejha!

– Igen, kedves uram, örökké éljen. Golyó ne fogja, víz meg ne fullassza, ne ártson neki méreg, ha öngyilkos akar lenni. Senki egy ujjal ne bántsa. Eltelik ezer év, százezer és százezer, a Föld egyszer kihűl, nem lesz egy fűszál, egyetlenegy élőlény nem marad, de megmarad egyetlenegy, ő. Sötétségben, némaságban egyedül ő maradjon a világon. Az Isten is meghalhat egyszer, csak ő éljen örökké, ő, meg se őrüljön, mindig emlékezzék.

Csőnd volt félpercig is talán; hallottam, ott közel azt mondja félhanggal valaki:

– Iszonyat.

És kis nevetést hallottunk a karnagy úr szájából. És azt mondja:

– Ugye. Akkor találtam ezt ki, egy éjszaka, akkor, mikor az én hetvenkilenc éves anyámat is bevagonírozták.

Megint csak hallgatott mindenki. S aztán megszólalt egy úr (a képit ismerem Pestről a járdáról):

– Eszembe jut – azt mondja –, amit nem tudni már hol mondtak talán tavalyelőtt Hitlerről: hogy ez az az ember, akinek sikerült az egész világot szerencsétlenné tenni.

Mondja egy úr, bánatosan:

– Sikerült.

Ott közelről egynéhány úrnak hallottam a sóhaját. (A magamét is.)

Másik úr meg elneveti magát:

– És micsoda vicces pofa, kérem, egy nagy birodalom ura, szavamra, mindig el kellett röhögni magam, ha szemem elé került a lapokban. Dummerauguszt.⁸³ De még az a szalmiákkocka-bajusz se az ő ötlete, mert azt még Chaplin találta ki.

– Tudják, hogy néz ki? – ez M. dr., ügyvéd. – Úgy néz ki pontosan, mint azok az alvilági fiatalemberek, akik pornográf fényképeken szerepelnek. Nem?

– Csakugyan! Tényleg! Nagyszerű! – nevetgettek erre, fölfrissültek.

Újra komolyra fordítja a témát egy idős úr, nem tudom, kicsoda.

– És mégis, kérem, valljuk be, zseni.

Mármint Hitler.

Elképesztő zsidó divat, még a háború előtti, Hitlert zsenivé avatni. Sőt Göbbels dr.-t⁸⁴ is. Száz meg száz hím és nőstény hang jön a fülembé vissza: azér a Hitler egy zseni! Hitler egy zseni! Göbbels egy zseni! Azt hiszik, ez igen intelligens dolog, elismerni hangosan, hogy azér zseni a Hitler, a Göbbels! Zsenizni, kik őket szennyyel borítják és kínhalálra taszítják. Átszelle-

⁸³ Bohóc (német).

⁸⁴ Joseph Göbbels (1897–1945) a náci Németország propagandaminisztere, Hitler fanatikus híve.

mülten szajkózzák, zseniálisan, hogy Hitler egy zseni, Göbbels egy zseni!

Azután meg azt mondja egy bajtárs:

– A Hitler örült, ez kétségtelen.

Másik:

– Semmi esetre nem normális.

Megint más bajtárs:

– Én csak azt mondom, bár fölvtették volna annak idején a festőiskolába, semmi bajunk se volna máma.

És még azt hallottam ott valakitől:

– Érdekes az is, kérem, a Hitler neve hával kezdődik, mint a Hámán⁸⁵ neve, meg a háború, meg a hóhér, meg a halál.

Valaki hozzácsapta:

– És hiéna!

Most egy volt hallei egyetemi tanár szavát hallom (eddig halkan diskurált valakikkel):

– Nem kell itt a személyt firtatni, nem kell tekinteni nevet, nem kell valami egyéniséget keresni. Én, kérem, nem nézem embernek, olyannak, mint mi vagyunk. Gólemnek⁸⁶ nézem, tessék csak emlékezni, hogy hogy lép, hisz látták a filmhíradók fölvételein. Még az arcberendezése is, kérem, az is, abban semmi emberi nincsen; agyag az, gép, báb, vagy olybá vegyük, kérem, mint a hóembert, amit összetapasztottak és felállítottak. Akik ezt a hóembert rakták, uraim, Treitschke, Hegel, List, Gobineau, nem akarok vissza-

⁸⁵ Ahasvérus perzsa király kegyeltje, aki megharagudván a zsidó Márdokeusra, mert az nem akart neki behódolni, üldözte a zsidókat a perzsa birodalomban. A bibliai történet szerint Ahasvérus felesége, Eszter mentette meg a zsidóságot Hámántól (Eszter könyve 3–7).

⁸⁶ Lélektelen agyagóriás a héber folklórban, amely engedelmesen szolgálja teremtményét, de el is szabadulhat (jiddis).

menni Nagy Frigyesig,⁸⁷ és hányat soroljak még fel? szóval mintha hópehely helyett német bacilus volna az anyag, amiből a hóembert gyúrták. Germán prepotenciából,⁸⁸ az alrendű milliók butaságából, babonájából, kegyetlenségéből.

Hallgattunk, mikor a professzor úr elhallgatott. Egyvalaki szólalt meg, akit nem láttam:

– Hja, így van ez.

Kis nevetés mindenfelé. S azt mondja egy másik finom ember:

– Ki volt ez a marha?

Ne lopj

Ha csak az isten parancsol valamit, annak nem kell szót fogadni. Rendőr, bíróság itt nincsen.

Biztos, az egyiptomi munkaszolgálat idején is lopkodták a zsidók egymást, azért hozta le Mózes a Sínai-hegyről a hetedik parancsolatot is.

Magamnak tegnapelőtt valaki elcsente a szappanomat, ma meg a törülközőmet.

Kis darab mosószappant kaptam V. muszostól; a konyhán még lógott egy száradó törülköző, meg akartam venni, kié ez? Hát az egy Feri nevű, tizenhat éves

⁸⁷ Heinrich von Treitschke (1834–1896) német nacionalista történész; Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831) német filozófus, történetfilozófiájának egyik eleme a romantikus nacionalizmus; Friedrich List (1789–1846) német közgazdász, akinek gazdaságpolitikai nézeteit erős nacionalizmus jellemzi; Arthur de Gobineau (1816–1882) francia diplomata, író, a fajelmélet első kidolgozója; Nagy (II.) Frigyes (1712–1786) porosz király, Poroszország az ő uralkodása alatt vált nagyhatalommá.

⁸⁸ Fölényeskedés, arcátlanság (latin).

gyereké, a konyhán szolgál. Pénzt kaphatok kölcsön valamelyik jóemberemtől, azok közül, akiket fiatal muszos ismerőseik, pesti fiúk, ellátnak itt pénzzel. De Ferinek nem kell a pénz. Törülközője néki is ez az egy van. Kettévágta keresztbe, felét nekem adta.

Mindennap többen panaszkodnak, eltűnik a hátizsákjukból ennivaló, borotva, fésű, szappan, fogpaszta, zsebkendő, harisnya, cigaretta, minden. Századparancsnokaink avval fenyegetőznek, átvizsgálják mindenkinek a hátizsákját. De erre sose kerül a sor; nem tudják rászánni magukat, hogy a sok ártatlant megalázzák.

Egy öreg fodrászsegéd pityeregve mesélte ma, hogy észrevette hajnalba, feje alá nyúl egy kéz. Oda dugta az öreg egy szép darab szalonnáját, minap vette a nadrágszíjáér egy keretes honvédtől. Azt hitte reggel, csak álmodott. Hanem a szalonna eltűnt. Délbe kint a gyepen meglátja, hogy vígan szalonnázik az az úr, aki őmellette hál, bal felől.

– Az az én szalonnám volt – azt mondja –, megismertem a papirosról, mert vörösbarna zacskópapírba hozta volt a honvéd.

– No, és mér nem rohant rá, mér nem pofozta fel, mér nem vette ki a kezéből a szalonnáját?

– Isten őrizzen, kérem, az egy igen gazdag ember, kérem szépen, háziúr.

Szemébe nevetnek, könnyező szemébe:

– Ilyen hülye maga?

Nem hülye, nem. Hanem így tiszteli a szegény a gazdagot.

Nem valami mulatságos

Egy kis szerszámraktárból gyengélkedőszobát csináltak. A nőké lesz, akik Csomád alatt dolgoznak. Inspekciós doktor is van. Két nőt hoztak ma reggel, fiatalasszonyt meg leányt. Ketten egy priccsen fekszenek. Abortált az asszony, a leány tüdőbajos, vért hány. Megnéztem őket. Az asszonynak olyan sápadt a képe, mint a gipsz, le van a szeme hunyva. Erős fájdalmai vannak; ópium nincs.

Legképtelenebb csúnyasága a hitlerájnak a lovagiatlanság. A nőt is bántja. A manikűrös-kisasszonyt is kiűzte a kenyereből, és ásót diktál a hat hónapos állapotos asszonynak a kezébe. Azt várom mindig, hogy a Hitler népsége négykézláb essék, ne így főlegyenesedve járjon, mint mi, emberek.

Eperohamosok, vérző gyomorfekélyesek, vándorvesések, sérvések, fogfájósok kínlódnak itt, nem lehet rajtuk segíteni.

Van persze sok kisebb rangú szenvedőnk, diarrheájuk van vagy constipációjuk;⁸⁹ hólyaghurutjuk, influenzájuk, szemök gyulladt, zsábát kaptak (húléstől vagy fekvéstől), és nem jut már eszembe, mi minden bajt tapasztaltam ott.

És gombok estek le nadrágról, és cipők repedtek föl, és talpak lyukasak, és leestek sarkak, sántikálnak a gazdáik. Bővül zakó, nadrág, alsónadrág, mert fogyik mindenki. Egy bajtárs mindenkit megfog:

– Nincs egy zicherhájtsztűje?⁹⁰

⁸⁹ Hasmenés és székrekedés (latin).

⁹⁰ Biztosítótű (német).

Ki emlékszik arra a zöld orrú bohócra, régen a Beke-towban,⁹¹ az minden percbe fölkapta a leesett bugyogóját, és odacsászkalát az első sor elé:

– Ninc egy gombosztuje? Ninc egy gombosztuje?

A legbohócibb nyomorúságot ma délután láttam itt: összenyomott újságpapirost egy fogfájósnak a fülében. Vatta helyett.

Mikor megyünk már innét?

Azt csak az a jó isten tudja. Minden este összeírnak bennünket, hol a zsvédet, hol a svájcit, hol a kormányzó kedvenceit, minden másnapra várjuk az obsitot.

T. vezér olyan önfeláldozó, ő biceg át (kíséri egy honvéd) a csomádi parancsnokságra, az ügyet intézni, siettetni.

Mindig gratulálnak az embernek a szabaduláshoz; úgy hangzik már, mintha csúfolódnának. Amellett pironkodni kell az ilyen figyelmes bajtárs előtt, aki se svéd, se svájci, se semmi, akinek itt kell majd tovább szenedni.

És attól kell tartani, az orosz ideér, leölnék itt minket nyilasaink, vagy elhajtanak messzibbre valahova.

Csúnya nap

Tizenegyedik vagy tizenkettedik nap volt, vagyis este: suhogni kezdett az eső. Pocsékká vert, míg megvacso-ráltunk és felhúzódtunk a padlásra. És aztán ömlött,

⁹¹ Beke-tow Mátyás (1867–1928) cirkuszigazgató; 1904 és 1934 között az ő nevét viselte a városligeti cirkusz.

ömlött reggelig. Hogy telik az ilyen éjszaka, avval egyszer már szórakoztattalak.

És reggel is szakad, szakad. Akár valami óceániai szigeten volnánk, ahol éppen beállott a tél, esni fog hat hétig.

Megint azt hitték az emberek, itthon maradnak, hiszen most még lehetetlenebb a földmunka, mint volt a minap.

Ki kellett menniök.

Este tíz órára kerültek vissza. Odakint a sánc mellett egyetlen katona várta őket. Az is elment. Otthagytta a zsidókat, avval, hogy fél ötig ki kell tartani. Dolgozni persze nem lehetett a mély sárban, vízben. Képzeltetni azoknak a boldogtalanoknak az aznapi sorsát. Se leülni, se járkálni, csak állani a vízözön alatt. Sok nem tudta fegyelmezni magát, elkezdett sírni.

Vaksötétben indultak hazafelé. Eltévedtek. Árokba, gödörbe csúsztak; kificamodott egynéhány boka.

Hogy festettek mind másnap, leírhatatlan. Halálig meg voltak keseredve szegény emberek. (Beteg is lett egy tucat persze.)

Miér csinálnak velünk ilyen dolgokat? Mindennap elámul az ember, milyen mélyre le tudta magát ásni fiatal lelkekbe a propaganda. Különben az egész sánc-ásatásnak, most már világos, semmi más célja, mint a zsidókínzás.

Kenyérhég meg minden

Kedves emberről mesél R. főtanácsos úr. Kenyere héját ő mindig levágja, nem azér, mert kemény, csak mert a kenyér annyi kézen megy keresztül. Kliense akadt, szegény kis házaló (ruhásszekrénybe való akasztókat

árult); ez odajött hozzá minden étkezéskor, a kenyérhéjáér. Vagy tíz napon átal.

– Tegnap reggel – azt mondja a főtanácsos úr – olyan cudar éhes voltam, a kenyérhéjat is megettem. Jön a kliens, nincs kenyérhéj. Otthagytam, dühös volt. Délbe már magamba szállottam, meghagytam a kenyérhéjat. De nem jött érte. Mielőtt munkához fogtunk, odavittem magam a kenyérhéjat néki. Nem vette el. Rám kiabált, hogy csak egyem meg! És este se tudtam megengesztelni. Elfordította a fejét, mikor oda mentem. Hallom ma többektől, miket mondott rám, pizkos disznó vagyok, sőt tolvaj gazember. Mit lehet evvel a szerencsétlennel csinálni, mondd, kérlek; azt értem, hogy engem büntet, de miafenének bünteti magamagát, nem jobb volna néki a kenyérhéjat rágni, a számárnak?

Pistát, a piktort azon csípték a konyhába, marokszám falja a jó édes kávékockát, ami mindnyájunké. Még néki állt feljebb, kiabált, ezt a doktorok ajánlották, szemtelenség, nem engedik az idegeit gyógyítani!

Én meg az éjszaka egy kurta kis álmomba marhahúst ettem. Voltak itt már egyéb ilyen apró álmaim is: például konyakot ittam, meg Párizsban a Prunier-nél elébem tettek a rendes *demi*-met,⁹² azt a bordeaux-it, amelynek etikettjére *St.-Emilien* van írva. Lassan szürcsöltem a bort, lassan, mert azér azt is tudtam álmomban, hogy most Erdővárosba vagyok, micsoda áldás itt ez a jó vörösbor.

Mekkora ijedelemmel serkentem föl egyszer az éjszaka: csípés! Tetves vagyok! Nem, szalmaszál csúszott le a hátamba.

⁹² Fél (francia); itt: fél pohár bor.

Zsidókérdés

Egyszerűbb bajtárs, gyengélkedő, csevegett egy népfölkelő honvédünkkel. Ez a bajtárs mesélte azután:

– Milyen buták, könyörgők, milyen buták tudnak lenni, az embernek a füle kétfelé áll! Azt mondja nekem az a népfölkelő, mégiscsak csúnya dolog a zsidóktól, amit Pesten csinálnak, hogy, azt mondja, felállanak éjszaka a háztetőkre, jelt adnak a bombázóknak, azok osztán látják, hová kell a bombát hajítani. Hallja, barátom, mondom én neki, olyan nagy számárnak gondolja maga a zsidót, hogy oda dobhatja a bombát arra a házra, ahol ő is lakik? És hogy képzei maga, milyen jelet ad a zsidó? Ha lámpát visz fel vagy gyertyát gyújt, azér rögtön agyonlövik ugyebár. Másféle jelt mit adhatna? Gondolja maga, hogy ötezer méter magasságba meglátják azok a repülő, hogy idele valaki a sötétbe a kezével integet vagy felkacsint hozzájuk? Mondja hát, hogy hihet el ilyen borzasztó hülyeségeket. Erre azt mondta a népfölkelő, márpedig akitől ő ezt hallotta, az Pestről jött, és az sose szokott fillenteni.

Magamnak évek előtt mesélte egy régi Mac-ista⁹³ pajtásom a Szigeten, ült, azt mondja, az este a Belvárosi Kávéházba ny. tábornok nagybátyjának az asztalánál; több tábornok volt ott, meg ült bizonyos aktív államtitkár is köztük. Szóba hozta egy tábornok, hallottuk-e már ezt a disznóságot, a Petschauer⁹⁴ átszökött a bolsevistákhoz, ő vezeti a bolsevista bombázókat, ő dobja le a középületekre a bombát, mert csak ő ismeri

⁹³ Az első magyar sportegyesület, a Magyar Atlétikai Club (1875–1945) rövidítése.

⁹⁴ Petschauer Attila (1904–1943) olimpiai bajnok kardvívó, újságíró.

Pestet. Képzeld, kérlek! És hiába povedálok ott nekik, hogy hogy lehet ilyen gyerekmesének bedűlni, lehurrogtak, barátom, én csak a zsidót akarom védeni, jól ismernek, milyen penetráns zsidóbarát vagyok! Kérlek, mikor a zsidóról van szó, kialszik az eszök, mint a villany. Pirul az ember, barátom.

Egyszer meg, vagy három esztendeje, megyek a Zsidó Múzeumba, képkiallítást nyitottak meg. Az a múzeum ott van a Dohány utcai templomnak egy szárnyában; látom, a múzeum kapujában ott leskelődik két gyerek. Tizenhároméves-forma leányka meg hat-hét esztendőös kicsi fiú.

– Szeretnétek bejönni?

– Nem szabad nekünk, mink keresztények vagyunk.

– Csak gyertek – mondok, és nyúlok a kisleány kezéér.

– Jaj nem, megölnék a zsidók. – Ő ragadt belé a kicsi fiú kezébe.

– Jársz iskolába, fiam? (mezítlábasok a gyerekek.)

– Hogyne. Negyedik polgáriba jövök. – Elszaladtak.

Ez a tanító nénik munkája.

Azt meg Sztálingrád óta hallani (a sajtó szélsőjobb csatárjai hirdették), azt, hogy ha Németország a háborút elveszíti, a *zsidók kiirtják a keresztényeket*. Ezt felnőttek hiszik el, diplomás urak is; az ún. művelt középosztály adja szájrul szájra ezt a kába butaságot. Ahogy Mac-beli pajtásomtól hallottam: rövidzárlatot csinálnak a fejökben. El tudják hinni, hogy a zsidók kiirtják a kuncsaftjaikat. Kit fognak majd becsapni, kikből fognak élni, tollasodni? És el tudják hinni, a vitézlő magyar nemzet fiai, hogy az a félmaroknyi zsidó kiirthat itt tízmillió keresztényt. Még ha az izr. csecsemő is mind felpattan a gyerekkocsiból, hogy a keresztényt irtsa, akkor se lehet már több, mint mondjuk százötvenezer; a zsidónak

nincs is fegyvere, mert az a kereszténynél van; általában gyöngébb is a kereszténynél a zsidó; nem jut eszökbe, hogy ellen is lehet állani a zsidónak, ha irtani akar, nem muszáj letérgyelni s a fejét odahajtani a kereszténynek, hogy a zsidó a sakterkéssel elvágja a nyakát.

Igen, ez a legnagyobb szenvedés, ez, amit az ember intelligenciájára mértek. Ezt a sűrű butaságot nyelni, ezt a mocsok ködöt színi levegő helyett, a hazugságot, a butítást, a butaságot. Túrni tehetetlenül, hogy hogy züllesztik ennek a tehetséges országnak az elméit, hogy sorvasztják itt el az értelmet, a humort, a szellemet. Mikor heverjük ki azt a kárt, amit ennek a nemzetnek a fejében és a lelkében tettek. Van különben valami magyarázat arra nézve, hogy hogy hihet el értelmesebb ember is ilyen vad számárságokat. Kíván a zsidóról minden csúnyát hinni, igazolni szeretné a gyűlöletét, és a lelkiismeretét elaltatni, mikor elragadja az állást, a boltot, a földet a zsidótól.

Ugyanaznap, mikor a bajtárs a népfölkelőjét elmesélte, hallgattam egy adag zsidóvitát is a telepen, vacsora előtt.

– Én mégis nacionalista vagyok – éppen azt mondtam, mikor odaértem egy kompániához, egy negyvenöt évesnek látszó, főszolgabíró-képű, pakombartos úr.

Arra aztán kicsit idősebb úr reagált (úgy látszik, evvel vitázott a főszolgabíró):

– De ha egyszer a hazád nem fogad el magyarnak.

– Ez csak a mai mentalitás, nem veszem tudomásul.

Az a másik legyintett, mosolyogva, s elfordította a fejét.

– Azt tessék megmondani – szólal a harmadik bajtárs –, tulajdonképpen mér gyűlölnek bennünket.

Nem az válaszol, akihez fordult (aki a főszolgabíróval vitázott), hanem egy negyedik:

– Azér, kérem, mer olyan okosak vagyunk.

Óhatatlan volt az a gyöngé kis nevetés, ami a száját elfutotta, mikor odanézett mindenki, mert ennek az embernek olyan kosfeje van, majd elbődül, vagyis bődül.

Erre fordult megint az az idősebb úr:

– Azér, drágám, megmondtam, mert idegeneknek tekintenek, nem magyarnak.

– De uram, a cigány is idegen nekik.

Rácsap egy új hang:

– Menjen maga is muzsikálni, mind menjünk a kocsmába muzsikálni, és ne legyünk vezérigazgatók, minket se fognak bántani.

– Kérem, kérem – ez is más bajtárs, tudom, drogériája van a Körúton –, az a baj, hogy kisebbség vagyunk mindenütt. Tessék, kérem, megnézni az örményeket Törökországba vagy az indiánokat Amerikába, a gyengébbet mindig és mindenütt üldözték, gyilkolták.

– No nem ilyen egyszerű a dolog. (Dr. D., bankigazgató, más valláson van.) Mégiscsak a vallás számít.

– De hiszen hiába térünk ki.

– Látja, nem kell kitérni! Jellemes ember nem tér ki! – ezt egy vézna kis ember vágta ki, szenvedélyesen. *Tik* rángatja az egyik orcáját.

Erre a kitörésre zsibongani kezdett a társaság; legalább húszan szóltak egyszerre, többé-kevésbé hangosan.

Egy idős úr a karját emelte:

– Csöndet kérek, uraim!

Valaki a cionista szót használta, erre megint a tikkes kis ember, jó hangosan:

– Igenis cionista vagyok! Ez az egyetlen útja a zsidóságnak!

Megint zsinatolni kezdtek; az izgatott emberke nem tudom, hová felelt újra:

– Majd a fiam! Az ki fog menni! Nem, kérem, nem vagyok bigott zsidó. Sőt szabadgondolkozó vagyok. Ez, kérem, nemzeti probléma. Fogalmuk nincs a cionizmusról!

Megint hangosodnak, és megint, többfelől:

– Csss, uraim! Ne lármázzunk! Csöndet kérünk! Urak, urak!

Nem látom, aki a halkulásban felcsattan:

– Én meggyőződésből tértem ki!

Odaszól neki valaki:

– Természetes. Meg volt róla győződve, hogy az előnyösebb.

Nevetnek egypáran; megint zsvaj kerekedik. Szinte sír már egy csendpárti öreg:

– Uraim! Uraim!

Egy görbe hátú, fáradt arcú, szőke ember, valaki felé:

– Semmi közöm, tessék megérteni! Én kereszténynek születtem.

Nevet a kicsi tikkes, odamutat a szókének a mellére:

– Látja, és magát is megcsillagozták.

– Csillagosan is elmentem a templomba vasárnap, buzgó katolikus vagyok.

A tikkes már lépett elfele; visszanézett, a kezét lebentve:

– Csak buzogjon.

Az öregúr, aki az elején szerepelt, az most énfelém nézett:

– És micsoda potya mártírium ez az egész, milyen nevetséges, mondja, főszerkesztő úr. (Nem vagyok főszerkesztő.) Hát zsidó az ember? Magyarok vagyunk, és emberek. Hogy az ember vallás miatt szenvedjen, ma, Európában...

Helyzetjelentés

Tegnap este is avval biztatott az Iroda, hogy a védettek meg a hatvanasok mennek reggel, holtbiztos.

Epekedünk mindennap reggeltől délig, déltől estig. És megint itt lefeküdni, s megint.

Kenyeret egy hete már csak negyed kilót adnak két napra. Pedig ez az emberek fő tápláléka. S milyen gyalázatos kenyér ez, az ujjunk hegye lyukat hágy benne. Valami súlyos, sárga-szürke vályog.

Magamnak nem sok panaszolnivalóm van, a konyhán mindig megsegítenek egy-egy karéj tűrhetőbb kenyérrel.

Tegnap a karajam felét odaadtam egy földbirtokosnak, ezernyolcszáz hold prima szántója volt a Nyírben.

Meglep hol egy kis hasítás füstölt szalonnával, hol egy falás kolbásszal Havas Albert; egy almát, egy körte is hoz néha, nem tudom, hol lőtte.

Azt halljuk egy Pestről jött honvédtől, felrobbantotta a Margit hidat a német. Nincs benne a *P. H.*-ban, el se hisszük. Lehetetlenség.

Az urak ingei nem éppen a legtisztábbak. Igaz, hogy nem jutnak mosáshoz. Körmüket is elhanyagolják. Mintha volna ebben a tünetben fáradtság, fásultság mellett más egyéb is, a lélekben rekedt gyerek felszabadulása, s valami nosztalgia, mely a tűzföldi vadember felé sodor.

És szakállasodnak szépen az urak; fölfedezni már Henry IV.- meg Krisztus-arcokat, már ami a szakállat illeti.

A NÉMET

Két-három német autó meg vagy húsz teherautó zötyögött be a telepre, tán a tizenkettedik napon. (Gondolhatni, hogy elnémultak a sáncisták, mikor megláták hazajövet.)

Gyógyítani hozták a kocsikat. Négy napig tanyáztak itt a németek. Egy százados is volt velök.

Másodnap ez a német százados elment a szárító előtt, öreg asztmás csücsült egy téglakupacon, orvosi írás volt a zsebében: napozhat. Megfordul a százados, mikor már tovalépett volt (fiatal ember), kérdi az öregurat, mi baj? És aztán megy a szállásukra hátra, s jön vissza tíz perc múlva, egy üveg vörösborral meg egy üveg dzsemmel, odaadja a beteg zsidónak.

Harmadnap meg, reggel, mikor indult a nép munkára, ott áll a kapuba két német altiszt; egyik őrmester (nagy, nehéz német, akár a mecklenburgi ló) rájuk kiabált vagy tízszer, míg elvonultak:

– Arbeitet, Mistviehe! Arbeitet nur, Mistviehe!⁹⁵

A másik német meg azt kiabálta:

– Juda verrecke! Juda verrecke!⁹⁶

Úgy, mint otthon, a hitleráj zsenge éveiben.

⁹⁵ Dolgozzatok, rohadt dögök! (német)

⁹⁶ Dögölj meg, zsidó! (német)

De akadt német, altiszt meg közember, aki szóba ereszkedett egy-egy zsidóval, és a végén cigarettát adtak nekik.

Magamat 40-ben a Szigeten fölkeresett egy bájos, aranyos kis német asszony (hatvanéves), Gräfin⁹⁷ von Einsiedel; üzenetet hozott Berlinből Wagenseil⁹⁸ szerkesztő úrtól, aki fordítással és elhelyezéssel is foglalkozik. Küldjek néki novellákat meg egy-két újabb könyvemet; szeretné kiadatni, álnéven egyelőre. A grófné nagy protekciókkal kapott négyheti szabadságot, Pestre jönni, a reumáját gyógyíttatni. Semmi baja, csak:

– Vier Wochen lang wollt ich wieder ein Mensch sein.⁹⁹

Elmesélte ez az asszony, hogy megszervezték magukat kerületenkint az őhöz hasonló nők, emberséges rendőrök meg levélhordók révén elemőzsiás csomagokat csempésznek a zsidókhoz. Meg azt is mesélte, hogy Heinét gépelik titokban, a *Buch der Lieder* meg a *Romanzero*¹⁰⁰ tíz- meg tízezerszám adódik kézről kézre gépirásban az egész Reichben.

És azt mondta, ők a legszerencsétlenebbek, higgyem meg, akik nem nácik, és akiket a nácikkal egy színre fest most a világ. Ha el tudnám képzelni, milyen rosszullét az, ha ki kell a kapun menni, látni mindennap a járdán azt az uszonyemelést, és a Heil Hitler!-t hallani. Nem is megy ki a házából, csak ha nagyon muszáj.

⁹⁷ Grófnő (német).

⁹⁸ Kurt Wagenseil (1904–1988) jelentős német fordító.

⁹⁹ Négy hétig megint ember akartam lenni (német).

¹⁰⁰ Heinrich Heine (1797–1856) zsidó származású német romantikus költő, a *Dalok könyve* és a *Romanzero* fontos művei.

Vannak, itt is vannak ma is zsidók, gyógyíthatatlan németimádók. A Farbenindustrie meg Sollingen meg Zeiss¹⁰¹ van mindig a szájukon, meg a német rend meg szorgalom meg tisztaság, no és Goethe meg Wagner meg Beethoven. Meg Koch, meg Behring!¹⁰² Vérzik a szívök, persze, hogy Németország úgy megcsúszott. És ismétlik, de már évek óta, hogy azon fog elbukni Hitler, hogy a zsidókra uszította a németiséget. (Hogy máris győzedelmet szerezzen a nemzetnek.) Ha, ellenkezőleg, a tehetséges, dolgos zsidókat kéri maga mellé segítségül, határtalan propagandát kaphatott volna az egész világon. Visszaadták volna a gyarmatokat meg Danzigot, nem rohant volna rá Bécsre, Prágára, nem lett volna ez a háború.

Ilyen németimádónak mondta most vacsora közbe (tarhonya, kitűnő, csak egy baja van: nem kozmás), azt mondja a kicsapott hallei tanár néki, mert a németről folyt a szó:

– Ne haragudjék, uram, önnek azért fáj, hogy nem a németek győznek, és a csillagok az égen nem fognak kettős rendekbe sorakozni.

Ezt a professzor urat (biológus) úgy hozták el ide, dagadt, törött lábbal. Egész úton reszketni kellett érte, hogy nem bírja tovább, lelövik.

Van, természetes, olyan is köztünk, aki azt véli, a németet mind egy szálig el kell a Földről pusztítani.

Igaz: ami Goethét illeti, azt gondolom, hogy Goethe nem német, hanem Goethe. S Beethoven se német, hanem Beethoven ő. Azért születtek abban az

¹⁰¹ Német vállalat-, illetve márkanevek.

¹⁰² Robert Koch (1843–1910) és Emil von Behring (1854–1917) Nobel-díjas német bakteriológusok.

országban, mert általuk is humanizálni igyekezett a germán fajt a Teremtő.

A professzor avval intézi el a németeket, azt mondja, legnagyobb bűnük, hogy a cigarettájukat nem lehet elszíni, se a levesüket megenni, hogy még a feketekávé is ízetlenné tudják varázsolni.

Magam a németben is a kivételt keresem, az ártatlant. Hanem a gót betűre régen nem bírok ránézni. Az mind csupa szurony. Ahogy vonultunk fölfelé, vacsora után, az a németbarát úr, akit a professzor letréfált, azt mondja néki:

– Száz év múlva mégis német lesz a világ. Meglátja, professzor úr.

– Meglátom? No az szép lesz!

Itt-ott nevetni is lehet.

Megyünk már, megyünk

Igen, holnap estére kijön egy tiszt Csomádról, hozza a láttamozott névsort, védettekét, hatvanasokét, betegkét, ő állítja ki majd az elbocsátójegyet, talán még éjszaka indulhatunk. Végre. Hazafele mennyivel könnyebb lesz a kutyaágolás.

Hát eljött a másnap, eljött és elment. Mink itt maradtunk. Elfeledkeztek rólunk Csomádon.

A tiszt helyett orvos jött, katonaoorvos, a betegeinket felülvizsgálni. Nem bántott senkit; hiszen itt Erdőváros vendégei közt inkább az a szimuláns, aki egészségesnek mondja magát.

T. vezér, aki mindnyájunkért annyit fárad, avval vigasztal, hogy sok odaát az iroda munkája; ha nem jöttek ma, holnap jönnek.

Nem jöttek.

Mindennap türelmetlenebbek vagyunk, szerencsétlenebbek. Több egy heténél úgy fekszünk le, hogy még ez az egy éjszaka a téglán. És ma megint arra a kétségbeejtő padlásra felmászni.

Még egy kis türelem

Szegény olvasóm, hogy untatlak Téged.

De látod ugye, mingyár vége, egynéhány levele jön még csak a könyvnek.

Nagyon, nagyon kínos ez a bizonytalanság, meg ez a semmit se csinálás.

Egész nap ógyelgek, elnézem ezt-amazt a munkát, beszéltetem, akit tudok. Hoztak egy életvidám fiatal fekete kuvaszt a konyhára, avval is eljátszhatom egyszer-másszor. Nemigen van kéznél, elcsavarog, nyulat kerget.

Megkértem a minap egynéhány muszost, hogy bírják nő nélkül.

Azt mondja az egyik, olyan halálos fáradtan döglik le, eszébe se jut már a nő.

A másik is így nyilatkozik; szokás dolga a nő is, azt mondja. Magömlést kap néha (van úgy, hogy nem is nővel álmodott), de a magömlés is mindig ritkább lesz.

Harmadik, harminchárom éves, férj, arra szavaz, hogy az absztinencia lelki tréning kérdése. Megesküdött, anélkül hogy erre nézve kérdeztem volna, hogy egyetlenegyszer se onanizált, mióta itt van (nyolc hónapja); ezt is hűtlenségnek tekintené.

Olyat is mesélt egy muszos, éjszaka arra ébred, hogy zokog egy bajtárs mellette; felesége után zokog. Meg hogy vannak itt többen férjek, akik figyeltetik Pesten az asszonyt; meg udvarló van, annak a babája keresz-

tény, az udvarló vissza akar térni hozzá, veszettül féltékeny, az is figyelteti a nőt.

Elpolitizáltam egy gyengélkedő öregúrral, kedves kis szentenciát hallottam tőle:

– Magyarországot, kérlek, le lehetett egy mondatba írni. A paraszt szidja az urakat, az urak szidják a zsidókat, a zsidók szidják egymást.

Némelyik éjjel a jobb oldalamra fordulok álmomba, beteg két ujjam csúnyán sajog másnap egész nap.

Az este vacsora előtt, a hátam megetti sorba két vastag úr kérődzött azon, mit szerettek enni. Emlékszem az egyiknek a fizimiskájára a Tarjánból.¹⁰³ Ez azt mondja:

– Elmondom, kérlek, mi volt az én kedvenc esti menüm. Fogas à la Mornay, veau sauté pomme sautée, ebbe debreceni kolbászt és libamáját is kértem (nagyot, fájdalom-kéjeset lélegzett), no és aztán omelette surprise, sajtnak gervais. Inni pedig, kezdtem cocktaillal, azután pohár sör, és erre jött az én borom, a diási rizling, Festetics-féle, pcap! (ezt a nyelve csinálta), a feketéhez pedig mindig benediktint¹⁰⁴ nyaltam. Gondolod, visszajön még az a világ? Majd meghasad a szívem, komám, ha azok a régi estéim eszembe jutnak.

A másik:

– Hajjaj. Én, öregem, a jó magyaros asztalt szerettem. Idehallgass, egy vacsorám például. Lebbencsleves, serpenyős rostélyos, káposztás rétes, esetleg tojásos galuska, a sajtom a brie volt, de annak, fiam, folyni

¹⁰³ Felső-Margitszigeti Étterem; híres tulajdonosáról, Tarján Vilmosról (1881–1947) nevezték így.

¹⁰⁴ à la Mornay: besamel mártással; sauté de veau: borjúragu; pomme sauté: sült krumpli; omelette surprise: meleg tojásfehérjéhabban tálalt fagylaltdesszert; gervais: krémsajtfajta; benediktin: likőrfajta.

kellett! A sajtra nézve a franciáknak hódolok. Annak a brie-nek a nyomába nem lép semmi más sajt a világon. Hát mit szólsz hozzá, eszik ilyen vacsorát egy Vanderbilt?¹⁰⁵

Hallgatott egy kis darabig a másik úr, azután mélabús hanggal:

– És inni mit ittál?

Nagy, vaskos urat láttam estefeled, szembesétált a telepen (vacsora előtt), látom, majszol valamit. Mit gondolnak, mit? Nyers krumplit, kérem. Látta, hogy látom, megáll:

– Találtam, kérem. – És azt mondja, igen komolyan: – Sok vitaminja van.

Vannak itt szegény rongyosok is, akik kövérek. Kopálnak, és még mindig kövérek. Szomorú dolog a kövér szegény ember, azt nem sajnálják.

Az a boldogtalan síró-rívó mindig sír-rí; a némán imádkozó mindennap úgy jár magába, néz az égbe két megkapcsolt keze fölött; a melankóliás egész nap most is ott áll a padláson egy oszlop alatt, a szalmába mered. Mint a színészek, akik ugyanazt csinálják a darabban minden este.

Piktorunk feltalált valamit. Akikkel haragba van, azoknak is elébük áll, cigarettáér. Ha kap, nem köszöni meg, tovalép, tartja a haragot. (Nem is szóval kéri a bagót, csak a szájára teszi két ujját és szipákol.)

Különben jelentkezett mint súlyos beteg, a hazaküldendők közé. A doktorokkal szemben is csuda harcias.

Van egy szomorú szerzet itt köztünk: emberek, akik vacsoraedő előtt egymagukba járnak a telepen, vagy egy helyben állanak, a többitől messze, elrévülten.

¹⁰⁵ Amerikai mágnáscsalád.

Én a kínkeserves éjszakáimon avval békéltetem magam, hogy hiszen talán megírom majd ezt a viszontagságot, érdekes lesz. De ezek a vakon szenvedők, ezek a meddő, ezek mivel enyhülhetnek, mivel vigasztalódhatnak ezek? Így fájt a szívem azokér is mindig, azokér a civilekér, akik rosszul jártak a nővel; nem írnak verset meg regényt, hanem megölik magukat.

Így állok én is elrévülve néha, mint ezek itt; a világ bűne gyötör engemet. Így állok tíz percig, tizenöt percig; azt se tudom, hogy megállottam. A háború jár a fejemben. Szinte gondolatlanul. Ó, hiszen ki-gondolkozhattam magam már a régi háborúban. Ezt a háborút mintha már szív nélkül szenvedném; mintha kiégett volna a szívem, elmeszesedett volna avval az első háborúval. És azóta káosz az eszméletem. Nem számoltam el azt az időt, még most se számoltam el magam előtt, az emberek előtt, az Isten előtt. Mintha bujkálnék azóta, csalnék, hazudnám minden szavammal, minden pillantásommal, minden lélegzetemmel.

Most is, mint a régi háborúban, elképedek néha: hogy merik ezt csinálni, amit csinálnak, hogy merik, mikor itt vagyok a világon? Hiszen látok, hallok mindent. Hogy nem döbbentek meg, hogyhogy ki nem sül szégyenükben a szemök, hogyhogy nem hagyták azonnal abba?

Olyan tüzelő kinnal gondolom ezt, akár az eszelős.

És az is üldöz, most is, az, hogy én vagyok az oka, én vagyok mindennek az oka. Az én mellkasomba tette belé a szívet a Teremtő, leküldött az emberek közé vele. És én nem tudom, hogy lehetett, hogy meg nem mutattam nekik a szívemet, az ő szívöket. Aludtam én? Itt várt a gégémben az életmentő szó, a megváltó;

a szó, melynek a boldogságot kellett ráparancsolni a Földre. És én hallgattam.

Nem tudom, hová figyeltem. Leejtettem a világot. Eltört.

Szervusz, téglá

Eltelt újra két nap, négy nap, hat nap.

Közbe azt a szörnyűséges hírt kaptuk, hogy a Lánchidat is felrobbantották.

Harmadnapra kiderült, hogy ez nem igaz.

A Margit híd, fájdalom, igaz lett; látta egy muszos, aki most jött meg Pestről. (Bevásárolni küldték.)

Másnap azt halljuk, az oroszok már Soroksár alatt vannak.

Elkapta a pánik a népet. Körülzárja Pestet az orosz, nem tudunk majd hazajutni.

Mostanában már úgy képzeltük, a német meg a nyilas had széjjel fog zülleni, mehetünk mi is, amerre látunk.

Azt a rémhírt is eleresztették, hogy mindnyájunkat visznek a Dunántúlra. Másnap az Iroda megnyugtatót: szó sincs ilyen szándékról. Hajkurásszák, aki ezt a csúnya hazugságot kitalálta, szeretnék jól felpofozni.

Gondolom, éppen azután való nap volt, november 8-án: az a csuda esett, végre megjött Csomádról a tiszt (meg egypár katonája), akinek el kell minket bocsátani.

Megjöttek délután; nagy deszkaasztalt eszkábáltak az alsó épület elébe, hol a fele nép volt kvártélyon.

Vacsora után kellett oda vonulni mindnek, akinek védőlevele, kormányzói írása volt. Meg aki igazolt rokant volt, meg akinek hadiüzeme van Pesten. Ezeket már annak köszönhattük, hogy a sáncásó hadat átvette

a maga kezelésébe a honvédparancsnokság. (Benne lehetett a keze Megay századosnak.)

Szóval mindenkinek megnézte az asztalnál az a főhadnagy a papirosát (égett a villany az asztal felett), kiállították az elbocsátócédulákat. Soká kellett ott állani, de megérte.

A betegeket az Irodához rendelték. Volt odabenn hosszú verekedés a mi doktoraink közt meg a csomádi doktor közt. Annak csak bizonyos kis százalékot engedtek meg hazaküldeni, doktoraink meg küzdöttek minden betegért.

Igen, megyek magam is, mint zsvéd.

Mikor fölkerültünk a padlásra, ott a két századparancsnok felolvasta azoknak a nevét, akik mint hatvanasok mennek haza. Bizony jó sok embert püfölt hátba a csalódás. Mert Csomádon is csak azt számították hatvanasnak, aki már a hatvanegyedik esztendőt is betöltötte.

Azt is tudomásul adta Marton mérnök úr, hogy a többi, aki Pestre nem megy, elviszik innét Békásmegyerre. Éjfélkor indulniok kell. Mi pedig, Pestre menendők, négy órakor kelünk, hat órára a veresegyházi állomáson kell lenni. Ti. szerelvényt kapunk, a betegekre való tekintettel.

Azután szívreható kis beszédet mondott a parancsnokunk (sose parancsolt semmit), bocsássunk meg néki, ha vétett valamit, ne felejsük el egymást; béküljenek meg, akiknek egymással bajuk volt; a listát ők megőrzik, összehívna majd Pesten bennünket időnkint (a mérnök urak), találkoznia illik a bajtársaknak. Egy kis küldöttséget állított össze, az részvétlátogatást tesz majd szegény Frank Endre özvegyénél. Reggel mindenki szerezzen négy pengő ötvenet (ő is szívesen áll rendelkezésre), a harmadosztályos jegy annyiba kerül.

A bejáratnál is szónokolt azután F. mérnök úr, a más-sik századparancsnok. Ő is szép nagy éljent kapott.

Elbúcsúztunk a békásmegyeriektől. Reméljük stb.

Hajnalba negyed ötkor már lenn volt a kútnál mindenki. Most először nem volt verekedés a kút körül. (Mert ma se volt víz, csak a kút fenekén; az is sötét-szürke. S aki kaphatott belőle, attól elkéregették a használt vizet a lemaradt bajtársak, csurom fekete víz-be mosdottak.)

Jön a piktor is haza, mondanom se kell. Utolsó cigarettám ég a szájába. Kávét ma reggel már nem adtak. Kenyeret meg nem kaptunk negyedik napja. Ki bánja már azt a kis éhezést.

Jönnek egy búcsúszóra muszos ismerősök; üzenetet küldenek meg leveleket, Pestre.

Megjelent Havas Albert is, hogyne; hozott egy cső sült tengerit, szép nagyot. Ő itt marad, szegény gyerekek.

Kaptunk öt-hat kísérő honvédet. Köztük van Sz. Péter Pál, a rokonom. Olyan ügyes, élelmes pofa. Rögtön leszerződött a Pozsonyi úti urakkal, Pesten mindenkit a kapujáig kísér, ne bánthassanak a járdán.

Vagy három napja azt hallottuk, nem látni az utcán egy szál nyilast se, mind „elpucolt” a Dunántúlra. Se német nincs már Pesten.

Nem tudjuk, mit higgyünk el, mit nem.

Sorakoztunk, indulj. Egynéhány téglakupac búsult még ott a kapuig. Szép klinkertéglák, halovány rózsaszínűek, akár a fiatal leányok orcái. Nem süt még a nap; annál haloványabbak a téglák, annál szomorúbbak. Lelke van a téglának is; ha nem volt, adok én neki. Itt kell a téglának is maradni, várni, várni, unatkozni. Hogy szeretnék már a kőműves kalapácsát csengeni hallani, hogy szeretnének már egy szép nagy csúnya

háznak a falában ragadni, hogy szeretnének a fejére esni valakinek. Szervusz, erdővárosi téglá, sajnálom, hogy te nem lettél svéd, nem jöhetsz velem.

Beleprézeltek Veresegyházán a szerelvénybe (kevés volt a kocsi); Rákospalotán letettek, onnét villamossal mentünk a Nyugatihoz.

Sz. Péter Pál a kapu előtt kapott az uraktól egy-egy százast. Aczél tanácsos úr azonfelül meghívta egy öltözet ruhára is, ha majd az Elszakíthatatlan bolt megint kinyílik.

November 9-e volt, mikor hazakerültünk. Hogy másnaptól, november 10-étől kezdve mi történt velem, meg mindnyájunkkal, azt már nem mesélem. Azt leírni és azt elhinni, érzésem szerint, nem is szabad.

És amit meséltem idáig, azt is „if you want, remember, if you want, forget”.¹⁰⁶

*

(Észrevehette a tisztelt olvasó, hogy egynéhány sáncásó bajtársnak kiírtam a nevét, soknak meg csak a neve kezdőbetűit használtam. Akiknek a teljes nevét adom, azoktól az uraktól erre engedelmet nyertem. A többivel nem érintkezhettem, nem tudhatom, kit feszélyezne, kit nem az ő zsidó beosztása; nem szabad se néki magának, se utódjának a legkisebb kényelmetlenséget se szenvednem, isten őrizzen.)

¹⁰⁶ Ha akarja, emlékezzen, ha akarja, felejtse el (angol).

A szerzőről

SZÉP ERNŐ
(1884–1953)

Aki meg fogja írni Szép Ernő tüzetes életrajzát, az regényeinek, novelláinak vallomásával, vagy inkább vallomásaival színezheti, árnyalhatja majd a száraz adatokat: ha nem a regények keletkezésének, hanem a bennük megjelenített eseményeknek időrendjét követjük, jóformán kirajzolódik belőlük Szép Ernő életútja. A *Dali dali dal* (1934) és a *Hetedikbe jártam* (1922) a hajdúszoboszlói szülői házat és a debreceni, mezőtúri diákevek nyomorát, örömeit idézi fel, olykor kissé érzelmesen, de néhány részletében igazi költészettel, lírai humorral; a *Natália* (kb. 1950–1952, kiadva: 2008) a Budapestre felkerült fiatalember, a kezdő újságíró kallódásainak, robbanó vágyainak és groteszk kalandjainak öniróniával ellenpontosított története, háttérben egy perdita – ahogy akkor mondták: *árvalány* – pasztell-portréjával és a korabeli kávéházi irodalmi világ rajzával; legjobb regényének, a *Lila ákác*nak (1919) főhősében nem nehéz felismerni az író, mint ahogy önéletrajzi ihletésű maga a cselekmény is – tudjuk, hogy a kis orfeumtündér modelljét Gittának hívták, s hogy az ifjú költő Moszkvába is követte a szép *vengerkát* –, de Csacsinszky Pali és Tóth Mancsi története egyszersmind az „özönvíz előtti” Pest lírai-plasztikus rajza is – mintegy búcsú a békebeli békétől. Az első világháborúban a szerb fronton önkén-

tesként, az *Est* tudósítójaként megélt keserű élményeit kisprózáiban: karcolataiban (*Élet és Halál*, 1916; *Kenyér*, 1917) és novelláiban írta meg (pl. *Az Isten is János*, 1921); az *Ádámcsutka* (1935) az öregedő férfi naplemente előtti, szenvedélyes, mégis rezignált fellobbanásának könnyed regénye.

Életében megjelent utolsó nagyobb szabású prózai munkája az *Emberszag* (1945), 1944 iszonyatának szinte naplószerű, szubjektív, de minden részletében pontos krónikája, s mint ilyen a magyar háborús irodalom jellegében is egyedülálló műve. Szép Ernő alig három hét eseményeit beszéli el, szól a csillagos házról, ahová – harminchárom évnyi margitszigeti életét otthagyva – költöznie kellett, majd arról, hogy szenvedő társaival együtt sáncot ásni hurcolják – hatvanéves ekkor –, éheztek, kínozzák, megalázzák. Csupa szörnyűség, amit elmond, de mintha csak csevegne, mintha *normális* eseményekről beszélne. Szép Ernő mindvégig megőrzi emberi-írói fölényét, belső eleganciáját. Ebben a különös könyvben szinte bosszantó lehet, hogy a költő a munkatáborban is úgy botorkál, nézelődik, mint a gyermek, akinek – egykori versében – apja elengedte a kezét. Illyés Gyula még 1929-ben, bizonyára az első világháborúra utalva írta: „Szép Ernő felett úgy vonultak el a kor borzalmai, mint a fellegek (...) Képes még abban is hinni, hogy egy reggel csak jóra fordul minden.” Aki így beszél veresről, fenyegetettségről, kiszolgáltatottságról, a leselkedő halálról, aki gyermekien-naivan csak rácsodálkozik a minden régi fájdalumnál összehasonlíthatatlanul iszonyatosabb új gyötrelmekre, abban tökéletesen eggyé forrott alkat és póz, az élet nyersanyaga és a megformálás technikája. Hangja most is az, mint a *Gyermekjáték* (1910) költőjéé volt, csak

ritkán emeli meg, akkor is csak ennyit mond: „Hogy merik ezt csinálni, amit csinálnak, hogy merik, mikor itt vagyok a világon? Hiszen látok, hallok mindent.” Szép Ernő csak ezzel az álmélgodással *revoltál* – ahogy barátja, Ady Endre kívánta tőle egykor (*Sok minden* című prózakötetéről írva 1914-ben), közös ifjúkorukban.

A *Nyugat* már első évfolyamaiban közölte verseit, Ady, Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád üdvözölte indulásakor: „Szép Ernő azon művészek közül való, akik a legcsendesebb pianisszimóikban hódítják meg az embert (...) Csupa harmonikus, majdnem halvány színekép minden verse. Csendes, bánatos és érzékeny ember munkája, aki egyszer már szerette az életet, azután megutálta, s most nézi, csudálja, mulat, mélézik rajta” – írta Babits *Énekeskönyv* (1912) című (éppen a *Nyugat* által kiadott) kötetét méltatva. Kosztolányi pedig, ugyanerről: „Lírája egyetlenegy nagy-nagy csodálkozás. Tudom, hogy nem egyszerű, de az egyszerűség látszatát izgató raffinement-nal kelti fel (...) Lírája tisztán cseng, s az ívlámpák fényében is tud délibábót látni. Kölcsönkérte a népdal naivitását, de kölcsönkérte a dekadencia virágait is.”

A fiatal költő minden verse szenvedélyes vágyakozás a fény után, de oktalan bánat is, fáradt lemondás, csüggedt legyintés, hogy azután – kivált az első világháborút követően – költészete átítatódjék felebarátai nyomorúságával: „Ez a világ árvája tele van emberszeretettel és szomorú kis szolidaritással minden iránt, ami él” (Rónay György). Hangot nem vált ugyan, de lírája új színekkel gazdagodik, formái mind változatosabbak. Már ifjúkorában „tettetett pongyolaság” (Tóth Árpád az *Emlék* című kötetéről, 1917) jellemezte verseit, a „nagy háború” alatt és közvet-

lenül utána sorra elejti a hagyományos technikákat, laza, látszólag szerkezet nélküli, középpont nélküli verseket ír (*Világ*, 1921), Apollinaire-ékkal egy időben – és nem a hatásukra! – elhagyja a központosítást is, hogy minél olvadékonyabban szólhasson. Rendkívüli művészettel ötvözi a magyar népköltészet hajlításait, a szürrealizmus látásmódját és az úgynevezett pesti gondolkodás – és beszéd – cinizmussal álcázott érzelmességét.

„Lírikus a színpadon” – írta róla Bárdos Artúr, de ez a formula nem arra utal, hogy Szép Ernő költészete ellene feszülne a dráma törvényeinek. Sokat dolgozott a színpadnak, darabjai közül több is feledésbe merült, de a legjobbak, ha felújítják őket, ma is közönségsikert és kritikusi elismerést aratnak. Néhány ötletes, szellemes kabarétréfája, hangulatos egyfelvonásosa mellett, melyek közül főként a *Kávécсарnok* (1917) emelkedik ki, a *Május* (1918), a *Patika* (1919), a *Vőlegény* (1922) (és a *Lila ákác* színdarabváltozata) bizonyult a legmaradandóbbnak. A *Május* bájosan frivol, ártatlanul romlott ligeti játék, amely mögött fölsejlik a középkori haláltáncok nagy hagyománya, halálvágy és életvágy ellentétének-egységének groteszk megjelenítése. A *Patikát* fő motívuma, a patikussegéd szertelen vágyai, mohó és egyszersmind gyermeketeg érzékisége, patetikus-komikus sóvárgása Csehov drámáival rokonítja. A *Vőlegény* Szép Ernő legmerészebben felépített színpadi munkája, a mulatságos életképbe szinte észrevétlenül áramlik be az örvénylő mozgás, eszelősen ismétlődő, töredezett mondatfoszlányokból vagy akár elharapott szavakból bontakoznak ki a jellemek. A szinte értelmetlen, valójában nagyon is logikus monológok, dialógusok azt a modern drámaformát idézik, amelyet évtizedek

múlva a sötét humor, az abszurd nagy drámaírói fog-
nak kiteljesíteni.

A legtalálhatóbb fogalmakat, amelyekkel Szép Ernő művészete körülírható, Kosztolányi Dezső válogatta össze: „Gazdag költő. Báj van benne és mélység, kellem és erő, közvetlenség és fönség, pajzánság és előkelőség, közlékenység és tartózkodás, az élet szeszélyes esetlegessége és nem változó törvénye.”

Tartalom

TESSÉK FÖLKELNI	5
AZ A POZSONYI ÚTI HÁZ	11
<i>Üveg</i>	13
<i>Az óvoda</i>	15
<i>T.</i>	18
<i>Napjaim</i>	22
<i>A zsidó antiszemita</i>	23
<i>F.</i>	24
<i>A kapu</i>	29
<i>A szomszéd ház</i>	31
<i>Kérvényt kell a kormányzóhoz írni</i>	33
<i>Svéd védelem</i>	35
<i>Október</i>	49
<i>Október tizenöt</i>	51
AZ ANYÁTOK	55
<i>A Kisok</i>	57
<i>Mi ez?</i>	66
<i>Kalap, sipka</i>	69
<i>Egy nagy, vastag ember</i>	71
A MEGYERI TRIBÜN	73
<i>Reggel</i>	79
<i>Hová?</i>	81

<i>Csomád, ki hallott felőle</i>	84
<i>Pihenő, végre</i>	86
<i>Délután</i>	87
<i>Orvost</i>	87
<i>Lövés</i>	88
<i>Tovább, tovább</i>	89
 VERESEGYHÁZ	 95
<i>Éjszaka</i>	96
<i>Vasárnap</i>	98
<i>Rokonom</i>	100
<i>Megay százados</i>	101
<i>Sáncot fogunk ásni</i>	104
<i>Reggel</i>	108
<i>A piktör</i>	109
<i>Ásó, lapát</i>	110
<i>Egy kis meglepetés</i>	112
<i>Frank Endre</i>	114
<i>Ebédidő mínusz ebéd</i>	117
<i>Meleg kanál</i>	121
<i>Héber ének, könnyek</i>	121
<i>Második nap</i>	124
<i>A fejemen egy koppanás</i>	126
<i>Rajparancsnokunk</i>	127
<i>Lapát</i>	129
<i>Ártatlan vagy?</i>	130
<i>Pofon</i>	131
<i>Rongypokróc</i>	132
<i>Temetés</i>	133
<i>Hólyag</i>	134
<i>Esős nap</i>	136
<i>Újra pofoz</i>	137
<i>Egy-egy valaki</i>	138
<i>A tető</i>	140

<i>Sár</i>	140
<i>Korányi meg Pásztor</i>	142
<i>A csikk</i>	142
<i>Kis baleset</i>	143
<i>Semmitsecsinálni</i>	144
<i>A klinkertégláról</i>	145
<i>Ez és az</i>	146
<i>Bomba</i>	148
<i>Svéd és svájci reménység</i>	150
<i>Hol a jog?</i>	151
<i>Az ödönc</i>	151
<i>Hét leány</i>	152
<i>Hétfő, kedd, szerda</i>	153
 HITLER	157
<i>Ne lopj</i>	162
<i>Nem valami mulatságos</i>	164
<i>Mikor megyünk már innét?</i>	165
<i>Csúnya nap</i>	165
<i>Kenyérhéj meg minden</i>	166
<i>Zsidókérdés</i>	168
<i>Helyzetjelentés</i>	173
 A NÉMET	175
<i>Megyünk már, megyünk</i>	178
<i>Még egy kis türelem</i>	179
<i>Szervusz, téglá</i>	183
 A SZERZŐRŐL (Réz Pál)	187

Nyomta és kötötte Dürer Nyomda Kft., Gyula
Felelős vezető Fekete Viktor ügyvezető igazgató

1480 Ft

1480 Ft

